

НУРЛАР ТИМСОЛИНИ ИЗЛАБ

НУРЛАР ТИМСОЛИНИ ИЗЛАБ

Муҳаммад Али. Оқ нур. Шеърлар ва поэмалар. Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти. Тошкент – 1970.

Ўзбекистон давлат мукофоти лауреати Муҳаммад Алининг янги китобини варақлар эканман, машҳур шоир Михаил Светловнинг: “Ҳамма нарсани кўриш, сезиш учун умумий назардан яшириниш керак. Лекин яхши шоирларда шундай бўлади – улар кўзга ташланмасликка ҳаракат қилсалар ҳам, барибир одамлар билиб олади”, - деган сўзлари хаёлимга келди.

Муҳаммад Алининг бу китоби ўз номи билан ҳам диққатни тортади. Шубҳасиз, дунёнинг нурлари – ёруғлик унсурлари турли шеърларга ўтиши учун кўпроқ лирик пардалар, лирик лавҳа ва образлар тақозо қилади.

...Туйғулар тин олар, хаёллар қота,
Кўнгил бола мисол тийиқсиз, фақат
Ўзин ерга урар, осмонга отар
Икки юракдаги битта муҳаббат...

Шоирнинг олам ҳақидаги ўйлари бу гал муҳаббат туйғуларига айланади. Муҳаммад Али руҳий кечинмаларни тиниқлиги, уйғунлиги, табиий зиддиятлари билан ифодалашга ҳаракат қилади. У янги оҳанглар излайди, гуё элементлар сезгилар билан оламнинг моҳиятига етиш қийинлигини англагандай бўлади, оддий кўздан яширинган руҳий дунёни мумкин қадар аниқ, равшан ҳис этишга интилади. Зеро, шоир “сукунатни тинглай олиши” (Блок) лозим. Муҳаммад Али бундай нозик туйғуни ўзича кечиради, бошқача образларда ифодалашга ҳаракат қилади.

Баргларга бош қўйиб ухлайди шамол...
Табиат зарриндир, борлиқ сим-симдир.
Кўзингни юмганда кўринур чаман:
У чаман – ёп-ёруғ орзуларимдир.
Қулоғинг беркитсанг эшитилар сас:
У сас – дил тепиши, дилим сурони...

Чиндан ҳам ҳаётда баъзан “кўзни юмиб”, кўнгил нигоҳи билан ҳис қилинадиган, “қулоқни беркитиб”, руҳий укув билан тингладиган, “қалб

шивирлари” орқали изҳор этиладиган сирли нуқталар, яширин маънолар, маҳрам туйғулар бўлади.

“Беркинмачоқ” шеърида маъсум болалик хотиралари ҳаётнинг зиддиятли таассуротлари билан қўшилади. Ўйин чоғида беркинган бир кизчани қидириб топишнинг ажиб завқи, наъъаси, ширин ҳаёллари тақдирнинг жиддий “ўйини” билан, ҳаётнинг азалий муаммолари билан қиёс қилинади.

“Оқ нур”га салмоқ бағишлаган шеърлар ичида республикаимизнинг шонли 50 йиллигига бағишланган “Фахрия”қасидаси алоҳида ажралиб туради. Муҳаммад Алининг поэтик оламини мумкин қадар ёрқин очиб берувчи бу манзума “Оталар юрти” – Ўзбекистон, Ватан шаънига муносиб жўшқин кайфиятда янграйди. Шоир самимий мисралар – меҳнат мўъжизалари тасвири орқали бир йўла жонажон юртимиз гўзалликларини, халқимизнинг бахтли қисматини, шуҳратини, азалий ҳимматини ва фидойилигини, ҳалоллик билан яшашнинг маъносини, “яхши”лар номининг барҳаётлигини, ленинча ғоялар тантанасини – замондошимизнинг ифтихор туйғуларини таъсирли ифодалай олган.

Шунингдек, китобга кирган “Хайр! Кўнгил иши нозик...”, “Болалигим хотираси”, “уйғониш” каби шеърлар ва “Бешгул”, “Ошиқлар эртаги” дostonлари ҳам шоирнинг камолот сари интилаётганидан гувоҳлик беради. аввало, шуни айтиш керакки, Муҳаммад Алининг шеърий иқтидорида кечинмаларни, руҳий ҳолатларни сувратлаб беришга нисбатан ҳаётнинг предметли, воқеий тафсил-деталларини эпик элементлар тарзида, нарсалар, ҳодисалар тили билан тасвирлашга мойиллик сезилади. Бу ҳол “Чоллар”, “Номаълум ўзбек солдатига”, “250 000 000” ва бошқа шеърларда ёрқинроқ намоён бўлган.

“Ошиқлар эртаги” достони “адабий мавзу”га бағишлангани учунми, унда лиризм элементлари йўқ эмас. Чунончи, “икки ғунча – икки ибтидо”да зуҳур этган муҳаббатнинг илк бор шаклланиш, уйғониш дамлари, ўсмирлик чоғларининг дилбар ҳаёл, гўзал фантазияси қатор саҳифаларда анча таъсирли чизилган. Хусусан илк бўсадан “ранжиб қолган”қизнинг болаларча ибоси, араз қилиб уйдан чиқмай қўйиши, зиддиятли ҳаёлларга бориши:

“Йўқ, йўқ!” – дерди идроки, бироқ

Эшик тараф тортарди оёқ...

Ёки:

Юлдузларга ташланганди кўз,

Барин уйку элитар эди... –

каби мисралар рухий ҳолатларни аниқ сувратлаши билан ажралиб туради. Лекин ёшлик романтикасининг илк бобига, унинг наврўзий жилolari ва садоларига бағишланган бу дostonда ҳали ўша қайтарилмас сирли оламга хос кенглик, юксаклик, ранггинлик етишмай туради, маълум даражада бир оҳанглик бор. “Бешгул” достони ҳақида ҳам шунга яқин фикрни айтиш мумкин. Киндик қони тўкилган, она алласи таралган, унутилмас болалик дунёсига бешик бўлган “кичик ватан” – Бешгул қишлоғи ҳақида, унинг катта, бепоён Ватан билан туташ йўллари, туташ тақдири, истиқболи ҳақида ҳозиргидан кўра кенгрок масштабада, – янада юксакрокдан туриб куйлашга шоирнинг қурби етар эди.

“Оқ нур” китобида содда, жўн, ҳали ўзининг образли меъёрини топмаган, истеъдодли шоирнинг аввалги китобларига нисбатан баъзи “хом ва нотамом” (Навоий) шеърлар, мисралар зиёдрокка ўхшайди. Гарчи нохуш бўлса-да, бу жиддий даъвонинг конкрет далилларини кўздан кечирамиз. Китобдаги “Даъват” шеърини ўқиб, ундаги қатор мисралар устоз шоир Миртемирнинг “Тағин тупрок тўғрисида” шеърининг таъсирида ёзилмадимикан, деган тасаввур туғилади. Миртемир: “Ҳали мен кечмаган денгиз лиммо-лим, ҳали мен ёнмаган ўчоқлари бор” деса, Муҳаммад Али иккинчи шахс тилидан: “наҳот бўлса сен кечмаган ҳали дарё, сен ёнмаган ўт?..” дейди; Миртемир: “Ҳали не тоғлар бор – кезолганим йўқ...”, Муҳаммад Али: “Наҳот ҳали тоғларда бор сен солмаган йўл?..”; Миртемир: “Ҳали мен чалмаган чолғу анча...”, Муҳаммад Али: “Бордир ҳали овозингга тушмаган суруд?” Бошқа мисралар айнан бўлмаса ҳам қисман ё руҳан ўхшайди. Эҳтимол, бу беихтиёр, ижодий автоматизм оқибатида содир бўлгандир (шоир қаердадир ўқиганини унутиб ёзгандир). Бироқ нима бўлгада ҳам, у “ўз-ўзини текшириш туйғуси” (Бехер) билан яшаши, ёзиши, бундай талабни адабий алоқалар жаҳоний кўлам касб этган бизнинг давримизда айниқса кучайтирмоғи лозим.

“Овчилар”, “Умр” каби шеърлар шоир кўнглига туғиб қўйган фикр ҳали ўзининг бадиий меъёрини, оригинал шакл-шамойилини топмасдан қоғозга туширилгани сезилиб туради. Чунончи, биринчи шеърда овнинг “бароридан келмагани”га кўлнинг бир томонидан – “нарирокдан сал ийманиб қараган битта қиз” сабабчи бўлади. Қизиқ, кимсасиз кўл атрофида, йигит “пўстинда мизғиган” саҳарги аёзда, бунинг устига икки томондан (ота-бола овчилар танланган жойлардан) “қушоғизлар кетма-кет сайраб қолишган” кезда ногихонда бир гўзал қиз пайдо бўлсинда, овчи йигитга хотиржам, “ийманиб қараб” турсин. Шундай бўлиши ҳам мумкиндир, ундай ҳолда буни етарли даражада далиллаш зарур эди.

“Оқ нур”да “нозик адо уд”, “сентуймаган меҳри мўътабар”, “шуълаи поки”, “маликаи ёр”, “оқилаи саодат”, “моҳипораи назокат” каби сўзга ортиқ оро бериш (айниқса автор тилидан) натижаси бўлган беихтиёр илҳом ола келган куйма, равон ифодавийлик ўрнига сунъий ихтирочиликка асосланган, умрини ўтаган, бугунги дидли китобхонга ботмайдиган серҳашам таъриф-тавсиф усули ўзининг маълум асоратини қолдирган.

Муҳаммад Али юқорида кўрсатилган турли нуқсон ва “нотамомлик”лардан қанчалик тез халос бўлса, ўзига хос шеърӣй “чамани”ни “тикан”лардан қанчалик тез тозаласа (шоирда бундай иқтидор бор), поэзия мухлисларини ҳам, ўзини ҳам шунчалик қувонтирган бўлади.

Ботирхон АКРАМОВ

ҒАЗАЛ ЗАРУРАТИ ВА МАСЪУЛИЯТИ

Ўзбек шеърляти тараққийетида бармоқ, сарбаст каби етакчи шеърлий шакллар қаторида анъанавий ғазалнинг ҳам ўз ўрни, зарурати бор. Бинобарин, социалистик реализм адабиёти ўзининг ғоявий-маънавий сифатлари билан қанчалик юксак бўлса, бадий шакли эътибори билан ҳам шунчалик бой, ранг-баранг.

Кейинги йилларда адабиёт олдига қўйилган янги талаблар, шубҳасиз, ғазал учун ҳам тааллуқлидир. Бунда шарқ классик шеърлятидан таълим олган, қадимий анъанани бевосита давом эттираётган ғазалнавислар ижодини мамнуният билан қайд этиш керак. Хуршид, Ҳабибий, Собир Абдулла, Чархий сингари шоирлар ижод қилган ғазаллар халқ севиб тинглайдиган кўшиқларга айланди. Бу сирага Ғафур Ғулом, Ҳамид Олимжон, Уйғун, Ғайратий, Мамарасул Бобоев, Туроб Тўла, Саида Зунунова, Жуманиёз Жабборов қаламига мансуб яхши ғазалларни ҳам киритиш мумкин.

Ҳозирги ғазалчилигимиз ҳақида баҳс юритганда адабий жамоатчилик фикрини қўзғата олган янги тўплам сифатида Эркин Воҳидовнинг “Ёшликдевони”ни кўрсатиш лозим бўлади.

Бу китобда шоир қадимий мавзуларни янгича, ижодий талқин қилиб, анъанавий образларга ўзгача жило бера олди. Сарлавҳасиданок анъанавийлиги кўриниб турган “Ғунча”, “Банди зулф”, “Сарв”, “Ҳижрон юки”, “Узум”, “Хаёл” каби ишқий-мажозий ва фалсафий ғазалларда нозик хаёл, таъби равонлик сезилиб туради, уларда ўзгача лутф ва дил тортар муסיқийлик бор.

Кейинги йилларда қатор истеъдодли ёшлар ғазалда кучларини синаб кўрмоқдалар. Албатта, бунинг учун шоирда биринчи навбатда ғазал туйғуси, махсус назарий билим бўлиши керак. Бу жиҳатдан Жамол Камолнинг машқлари диққатни ўзига тартади. Шоирнинг изланишлари унинг чинакам ғазалнависга хос иқтидоридан, назарий тайёргарлик кўрганидан далолат беради. Теран мушоҳада, майин ва ўйноқи оҳанглар, тиниқ ранглар Жамол Камолнинг кўпчилик ғазалларига хос.

Ҳабибий, Собир Абдулла, Чархий каби устоз шоирлар девонидан ўрин олган энг яхши манзумаларга, Саида Зуннунова ва Жуманиёз Жабборов, Эркин Воҳидов ва Жамол Камолнинг кўпчилик ғазалларига қараб, бу анъанавий жанрнинг ўзига муносиб ўрни собит бўлиб қолади, унинг келгуси ривожига ҳақида шубҳаланмаса бўлади, деб бемалол ҳукм чиқариш мумкин.

ҒАЗАЛГА – ҒАЗАЛ ТУЙҒУСИ КЕРАК

Ҳозирги ғазалиётимиз ҳақида зиддиятли фикрлар мавжуд. Шеърӣй табъи ғазалга мойил кишилар уни камоли ихлос ва эҳтирос билан меъёридан ошириб баҳолайдилар. Чамаси, улар ғазал имкониятларини бармоқ вазнидан кам эмас, деб биладилар. Шунинг учун истаган мавзуда, истаган мазмунда ғазал ёзиш мумкин, деб ўйлайдилар, бунга классиклар ғазалиётини мисол қилиб кўрсатадилар. Улар ғазалнинг жанр хусусиятларини, поэзиямизнинг янги омиллари, янги тенденцияларни етарли ҳисобга олмайдилар...

Ҳеч кимга сир эмаски, ғазалга нисбатан салбий фикрда бўлган ўртоқлар ҳам бор. Ғазалга бегонаситиб қаровчи ўртоқлар асли ҳаётда, инсон руҳий оламида ғазалдагина ёрқин ифодалаш мумкин бўлган нафис нуқталар мавжудлигини, бу халқимиз учун азалдан маънавий зарурат бўлиб келганини унутадилар ёки ҳис этмайдилар... Ғазалга бу хилдаги салбий муносабат бошқа ранг ва оҳанглар билан, бошқа усул ва воситалар билан ўрнини тўлдириб бўлмайдиган образлардан, уларнинг беназир завқидан баҳрасиз қолишга олиб келган бўлар эди. Ғазалга хос образлилик намунасини отахон шоирларнинг ҳам, истеъдодли ёшларнинг ҳам яхши шеърлари мисолида кўришимиз мумкин. Улардаги маъно қирраларини, нозик тасвирларни ғазалдан бошқа шеърда бериш қийин. Бунга амин бўлиш учун Ҳамид Олимжоннинг “На бўлғай...” деб бошланадиган ғазалига разм солиш кифоя.

На бўлғай бир нафас мен ҳам яноғинг узра хол бўлсам,

Лабинг япроғидин томганки гўё қарта бол бўлсам.

Бутоғингга қўйиб булбул каби хониш қилиб тунлар,

Ўпиб ғунчангни очмоқликка тонг чоғи шамол бўлсам...

Бу шеърнинг бутун жозибаси, образларининг фавқулудда ёрқинлиги, ўзига хос сеҳри, таровати унинг ғазал сифатида яратилгани билан белгиланади. Поэтик туйғулар ғазалдагина шундай ўзгача ғамзали бўлиши, муסיқа касб этиши, кутилмаган уйғунлик ҳосил қилиши мумкин. Фақат ғазал муסיқийлиги, ягона қофия-радиф системаси шундай рангин, силсилали образларнинг ўзаро мутаносиблигини ярата олади. Тўғри, бу мавзунини бармоқда ҳам ифодалаш мумкин. Лекин бу вазндаги шеър бошқа руҳ ва оҳангда, ташбиҳ ва образларда туғилар, таассурот ҳам ўзгача бўлур эди.

Юқоридаги ўзига хос шаклга монанд нозик маъно уйғунлиги, унга мос келган қофиялар тизмаси, ҳар бир байтдаги рангин мажозий образлар фақат

шу шеър учунгина тааллуқли бўлиб, унинг мантикий ва ифодавий бутунлиги учун хизмат қилади. Ғазални ўқиб олган таассуротимиз бетакрор бўлиб қолади.

Ҳамид Олимжоннинг “Ғунча янглиғ...”, “Сўзингнинг шарпаси...”, (“Куйгай”) ғазаллари ўзбек совет ғазалчилигида такрорланмас бадиий қимматга эга бўлиб қолади. Ғазал ёзиш ҳассос шоирга бармоқ вазнидаги машҳур шеърларининг яратилишига ҳеч бир монелик қилмаган. Яхши ғазал – ғазал бўлиб дунёга келади. Бугунги ғазалнависларнинг яхши ғазаллари ҳам поэтик зарурат, ғазал зарурати самараларидир. Бармоқ мезони билан битилган шеърдан ғазал яратиб бўлмаганидай, чинакам ғазал мусиқаси қанотида ҳаволанган, тартиб берилган байтларни ўзгартириш мумкин эмас.

Бугунги диди баланд китобхон янги шакллардаги шеърятимиз дурдоналари қаторида анъанавий ғазалнинг замонавий намуналарини севиб ўқийди. Шоир ғазал ёзганда ҳам, танқидчи уни баҳолаб, таҳлил қилганда ҳам талабчан китобхонни назарда тутиши лозим.

Хуллас, ғазал ёзишга ҳам, уни тушуниш ва баҳолашга ҳам ғазал туйғуси керак.

ҒАЗАЛНИНГ ЎРНИ, ХАЛҚЧИЛ ЗАМИНИ

Ғазалиётимизнинг, ўзбек арузининг чуқур асослари – ўзига хос шаклланиш, ривожланиш тарихи, такомил йўли бор.

Ғазалнинг такомил, аввало, Лутфий, Алишер Навоий, Бобур, Фузулий, Машраб, Фурқат каби классиклар тажрибаси, қолаверса, адабий тилнинг халқ тилига яқинлашиб бориши, демократлашуви жараёни билан белгиланади. Демак, узоқ давом этган ижодий изланишлар, маълум ўзгаришлар заминиди, халқнинг бадиий тафаккурига, дидига, ўзбек тилининг имкониятларига мос ҳолда, миллий ўзига хос ғазалиёт яратилди. Бу жараён Октябрь инқилобидан кейин ҳам давом этди. Албатта, янги давр тақозоси билан ғазал руҳида, луғат бойлигида, образларида қатор ислохотлар қилинди. У ҳар қачонгидан кўра кенг оммага тушунарлироқ бўлиб қолди. Бироқ ғазал ўзининг азалий мусиқийлигини, анъанавий қатъий шаклини – жанр меъёрини сақлади.

Халқимиз шашмақомнинг нафис, мураккаб, сокин ва авж пардаларини қандай ардоқлаб, юракдан ҳис этиб тинглагани каби ғазалга ҳам алоҳида меҳру муҳаббат кўрсатиб келади. Умуман, ғазал бахрлари билан шашмақом усуллари ўртасида азалдан уйғунлик бор. Ғазал мисраларининг мақом йўлларига осонгина тушиши бежиз эмас. Классик ғазал усталари ўз шеърларини машҳур куйларга монанд бахрларда ёзганлар. Хуштабб созанда, хонанда ва маълум даражада бастакор бўлганлар. Маълумки, мусиқа санъатнинг энг оммабоп тури сифатида халққа тез ва осон етиб борар, уни

тушуниш учун алоҳида савод, махсус тайёргарлик бўлиши унчалик шарт эмас эди. Бу халқчил хусусият музыка орқали ғазалларга ҳам маълум таъсир кўрсатди. Халқ куйлари, мақом усуллари ёрдамида ғазал омманинг турли қатламлари орасига кириб борди. Ғазалнинг одамларга манзур бўлишининг асосий омили инсонни, ҳаёт гўзалликларини, ҳур фикрликни, меҳру вафони улуғлашида эди. Ғазалга сингдирилган ҳазин рух, ҳижрон нолалари халққа айниқса ёқарди, негаки, бу кўпчиликнинг аччиқ, бахтсиз қисмати, армонлари билан ҳамоҳанг, уларнинг кўнглини, дардини ифодалар эди. Ғазалдаги лирик равлонлик, ўйноқилик одамларнинг дидига мос, табиатига хуш келарди.

Албатта, ғазалнинг бугунги шеъриятдаги ўрни, мавқеи ҳақидаги масала анча мураккаб, мунозарали. Адабий жамоатчилик ўртасида, аруз вазнининг, ғазал баҳрларининг имкониятлари чегараланган, деган фикр юради. Гарчи классикларнинг тажрибаси бунга зид бўлса ҳам, ҳозирги замон шеъриятининг миқёси ва кўламларига, имкониятларига қийёслаганимизда бундай фикрнинг туғилиши бежиз эмас. Гап шундаки, Октябрь инқилоби туфайли янги шеърият вужудга келди. Дастлаб аруз шаклларида ҳам ижодий фойдаланишга тўғри келган эди. Бироқ инқилобий кураш ва меҳнат мавзуи анъанавий шакл доирасида қололмас, бинобарин, совет шеъриятининг новаторлик хусусияти янги шакл, янги жанрларни тақозо қилади. Янгиликнинг ғалабаси учун олиб борилган шакл сифатида бармоқ вази етакчи мавқеи эгаллади. Шундай бир шароитда ғазал лирик шеъриятининг етакчи жанри бўлиб қололмасди. У энди анъанавий шакл сифатидагина яшаши мумкин эди. Бироқ, афсуски, ғазал ўзининг ана шу маълум ворислик ўрнини ҳам лозим даражада эгаллай олмади. Ғазалга кўпинча классик адабиёт анъаналарига бўлган муносабат асосида ёндошилди. Фақатгина кейинги йиллар давомида ғазалга бўлган муносабат ўзгарди. Ғазал жанри маълум даражада жонланиб кетди, отахон ғазалнавислар сафига истеъдодли ёшлар келиб қўшилди. Бу тасодифий ҳол эмас эди.

Классиклар аруз имкониятларидан кенг фойдаланганлар. Арузнинг маснавий баҳрларида яратилган “Шоҳнома” ва “Ҳамса”лар забт этиб бўлмас юксакликка кўтарилди. Лирик баҳрларда Ҳофиз, Навоий, Фузулий каби даҳолар ижоди неча асрлардан буён кўнгилларни сеҳрлаб келади. Шеърий девонлар, асосан, ғазаллардан тузилган.

Лекин бугунги кунда ғазалга аввалгидай ёндашиб бўлмайди. Маълумки, Октябрь инқилобидан сўнг ҳаётнинг ўзи арузга ҳам маълум ўзгаришлар киритди, ғазал лексикасида, стилистикасида ислохотлар қилинди. Бунга амин бўлиш учун Ҳамза ва Сўфизоданинг инқилобдан аввал

ёзган ғазаллари билан совет даврида арузда яратган шеърларини муқояса қилиб кўриш кифоя.

Асрлар давомида ишланган анъанавий принциплар билан ҳисоблашмаслик ўзбек арузида, унинг ритмикасида муайян сунъийлик мавжуд деган янглиш қарашларга олиб келади (Айрим тадқиқотчилар ғазалларни классик усулда, анъанавий оҳангда унлиларни махсус чўзиб, баъзан янги товуш ё бўғин орттириб ўқишни ҳам сунъийликка йўядилар).

Ахир адабий тил ёки талаффуз тили билан анъанавий ғазал тили ўртасидагина эмас, ҳатто бармоқ вазнидаги шеър тили, уни ўқиш ўртасида ҳам ритм-оҳанг тафовути бўлади-ку. Бу санъатнинг, шеърятнинг шартлилиги, ўзига хослиги белгиларидан бири, ундаги бадий элементларнинг характерли хусусияти эмасми? Гап шундаки, ғазалда сўзлар одатдаги қоидалардан кўра махсус оҳанг – муסיқийлик касб этади, натижада тўлқинли, давомли садо ва акс-садо, куйга монанд ўзгача шартлилик, ифодавийлик касб этса ажабланадиган жойи йўқ. Сўзга бадий-муסיқий оро бериш халқ кўшиқларига ҳам хосдир. Алишер Навоий “Мезонул авзон” рисоласида ажойиб фактларни келтиради: дохий шоир аруз баҳрларига тушадиган бир неча халқ кўшиқлари вазнини аниқлайди, масалан, “чанги” (ё “чинга”) деб аталган ўлан – ёр-ёр вазнига қуйидаги мисол берилади:

Қайси чамандин эсиб келди сабо, ёр-ёр,

Ким дамидин тушти ўт жоним аро, ёр-ёр.

Навоий келтирган байтга ўхшаш кўшиқ-ўланлар ҳозир ҳам айтилади. Айниқса Фарғона водийсида тўйларда ижро этиладиган ўланлардан анчагинаси арузнинг халқ кўшиқларига яқин баҳрларидандир. Машҳур “Галдир” ашуласи ҳам арузга тушади:

Беқасам тўнлар қийиб, мунча мани куйдирасан,

Ҳар замонда бир қараб, воҳ, беажал ўлдирасан.

Бу хилдаги кўшиқлар классик ғазаллардан таъсирланиб, унинг шўх, равон намуналаридан андоза олиб тўқилганига шубҳа йўқ.

Ғазалнинг деярли барча назариётчилари унинг мундарижасини ишқ-муҳаббат тасвири билан боғлаб изоҳлайдилар. Алишер Навоий ҳам ғазал бобида “ошиқнинг ишқи ва ниёзи, маъшуқанинг ҳусни ва нози”ни асос қилиб олади. Лекин мутафаккир шоир ғазалнинг мавзу доирасини кенгайтириш, унга янги мотивларни киритиш устида жиддий бош қотирган эди. Навоий биринчи девони “Бадоеъул-бидоя” деб очасида ғазал ёзиш фақат ишқ мавзуи билан чекланиб қолганини, ҳусн таърифидан нарига ўтолмаганини, инсоннинг ижтимоий фаолияти ҳақида кенгрок маърифат берувчи ғазални

девонлардан топиб бўлмаслигини нуқсон сифатида кўрсатган эди. Улуғ шоир анъанага содиқ қолиб, ишқ мавзуига катта ўрин берди. Шу билан бирга, ижтимоий-фалсафий, панд-насбарча мазмунидаги ғазалларида ҳам замоннинг тузатиб бўлмас иллатлари ҳақида руҳий туғён билан ёзди. Навоийдаги ижтимоий оҳанглар унинг издошлари ижодида янги мазмун касб этди.

Бугунги ғазал ҳақида гапирганда эса унинг мавзу доираси, ижтимоий-сиёсий воқеаларга муносабати масалаларини четлаб ўтиш мумкин эмас.

Ўзбек поэзиясида барча ижтимоий-сиёсий воқеалар ҳақидаги шеърлар асосан янги вазн, янги шаклларда яратилган. Масалан, Ғафур Ғулومнинг “Ганжинаи ҳикмат”, “Ўзгинам”, “Кўринур”, “Айлаб келинг”, “Жон ўғлим”, “Бу кунлар...”, “Ассалом...” каби ижтимоий мазмундаги кўпгина ғазалларини шоирнинг бармоқ ва сарбастда ёзилган наърадор шеърияти билан бир сафга қўйиб бўлмайди, албатта. Лекин бу фактлардан ғазалда ижтимоий мазмунни бугунги талаблар даражасида ифодалаб бўлмайди, деган хулоса келиб чиқмайди. Ғазалнинг ўз меъёри, ички имкониятлари доирасида, унинг ўзига хос нозик образлари воситасида бугунги куннинг мазмунини, руҳини ифодалаб бериш мумкин. Эркин Воҳидовнинг “Самарқанд” “Ўзбегим”, “Даврон юки”, “Хаёл”, “Қалам”, “Замон”, “Замин ва фазогир”, “Ҳазина” каби ижтимоий-фалсафий мазмундаги ғазаллари бор, улар қолипга айланган таъриф-тавсифдан, мадҳиябозликдан холи. Аммо бу ғазаллар ҳали кутилган натижалар эмас. Дадил изланаётган Жамол Камолнинг “Баҳор”, “Умид”, “Кун”, “Кеча”, “Кўнглим ичра”, “Сен бугун узган япроқ”, “Баҳор”, “Умид”, “Кун”, “Кеча”, “Кўнглим ичра”, “Сен бугун узган япроқ”, “Нағмаси”, “Қолди умрим кўклами” каби ғазалларида интим кечинмаларга ижтимоий ранг, оҳанг беришга интилиш кучли. Ҳозир Жамол Камол ҳам ижтимоий-фалсафий мавзуни теран ғазаллар яратиш йўлида изламоқда. Умуман, ҳозирги ғазалнависларимизнинг изланишлари унинг истиқболи, мавзу кўлами, мазмун салмоғи ҳақида умид, ишонч туғдирди. Демак, фалсафий мавзуларда анъанавий ғазал шаклида ҳам чуқур шеърлар яратиш истеъдодга, маҳоратга, ҳақиқий ижодий изланишга боғлиқ бўлиб қолади...

Алишер Навоий “Хазойинул маоний” дебочасида, “Мажолису ун-нафоис” тазкирасида, ғазалларида “табъи мавзун” вазнига мос деган фикрни таъкидлаб ўтади. Аксинча, устоз шеърят, нафосат туйғусидан маҳрум бўлган машқни “Номавзун” деб атайти, яъни шеърини вазндан, мусиқийлик меъёридан холи деб ҳисоблайди. Бу тоифа шоирлар ҳақида Заҳириддин Бобир “Бобурнома”да уларнинг “ёзганидан ёзмагани яхшироқ” деган эди. Бугунги ёш ғазал ёзувчи шоир учун хуштаъблик, махсус мусиқий уқув, алоҳида ғазал туйғуси билан бирга назарий билим – аруз илмидан чуқур хабардор бўлиш ҳам зарурдир.

Классик ғазалчиликдаги оддий санъатларни ҳамдабаъзи мураккаб усулларни отахон ғазалнависларда ҳам, истеъдодли ёшлар ижодида ҳам кузатиш мумкин. Масалан, Эркин Воҳидов бир вақтда икки санъатни муваффақиятли ишлата олади:

Нуктадек бир холи бормиш ғунча лабнинг устида,
Ул бири ошкор эмишдир, ул бири пинҳон эмиш.

Бунда “нукта”, “ғунча” ташбихлари “хол”, “лаб” образлари билан ўзаро мувофиқликни – таносибни ташкил қилса, “ошкор” ва “пинҳон” мажозлари нозик усулда зиддиятга киради, бундан тазод келиб чиқади. Байтнинг жазб этувчи жойи шундаки, бир вақтнинг ичида “ошкор” сўзи ҳам, “пинҳон” сўзи ҳам “лаб” ва “хол” образларини бир йўла нисбатлаб кела олади, тўғрироғи, уларнинг қай бири ошкор, қай бири пинҳонлиги гўё сир бўлиб қолади...

Эркиннинг кўпчилик ғазалларига хос мажозийлик майин мусикий оҳанглар билан бирикиб, маълум бир поэтик меъёрга айлангандир. Кичик бир мисол: “бошини минг кесдилар, бош эгдади асло қалам”, “даст кўтар даврон юкини, этма қаддинг ё, қалам”, “лахзанинг минг бир китоб айлар хаёл”, “ёшлигим достонига мен шуъладин йўндим қалам, эй саҳар уфқи, унинг сен зарварақ қоғози бўл” каби тиниқ сержило, жарангдор лирик лавҳаларни истаганча келтириш мумкин.

Жамол Камолга ҳам ўзига хос мушоҳадакорлик, образлилик хос: “кўнглим ичра не умидларнинг ажаб парвози бор, ҳам умидлар ичра кўнглимнинг ширин эъзози бор”, “майсазор бағрида тинмайди тиниқ сув нағмаси, хушни элтар гоҳи гирён, гоҳи кулгу нағмаси”, “ҳукми олам ичра – идрок, ҳукми идрок ичра – мен, мен яна бир ўтли туйғу, ўтли маъно ҳукмида” каби нозик ишора, нозик мажозлар ғазалнинг ички имкониятлари кенглигидан далолат беради. бундай ғазалга хос мавзун тафсиллар, образлилик қаршисида бу жанрда қалам тебратмоқ учун алоҳида мусикий укув, алоҳида идрок ва масъулият туйғуси нақадар зарурлиги янада равшанроқ бўлади.

Бугунги ғазалнинг ривожига ҳақида баҳс юритганда, унинг энг заиф жойи сифатида классик анъанага пассив, бир ёқлама муносабатни алоҳида таъкидлаб ўтиш лозим.

Матбуотда эълон қилинаётган, куйга солиниб радиода, телевидение орқали эшиттирилаётган баъзи ғазалнамо шеърлар юксак туйғулар парвозидан, фикрий теранликдан маҳрум, янги образлардан холи, аксари жўн, бир қолипдаги, Навоий таъбири билан айтганда “таркиби сушт, адо нодуруст”, “хом ва нотаом”дир. Асосан музика соясида яшайдиган бундай ғазалларнинг кўпайиб кетиши ғазал мухлисларини ранжитади, айниқса

ёшлар ўртасида бу классик жанрнинг қимматини, эътиборини туширади, демак, унинг келгуси ривожига зиён етказади. Бундай кўнгилсиз ҳол қандай юз беради? Аввало, юқорида таъкидлаб ўтганимиздай, ғазалга билиб-билмасдан қўл уриш ана шундай салбий оқибатга олиб келади. Қолаверса, арузни озми-кўпми ҳис қиладиган баъзи маърифатли ғазалнавислар, баъзи дидли, укувли қўшиқчи шоирлар ҳам ғазалга хос мураккабликлардан негадир қочадилар, уларни мумкин қадар четлаб ўтмоқчи бўладилар, яъни том маънодаги образлиликка, оригиналликка эришиш, чинакамига изланиш ўрнига бир қолипдаги таъриф-тавсиф усулидан фойдаланадилар.

Айтилганлардан умумий хулосамиз шуки, том маънодаги ғазаллар, ғазал номига муносиб, унинг классик дурдоналарига ҳақиқий ворис бўла оладиган замонавий ғазаллар қанчалик зарур бўлса, бугунги талабчан ғазалхонга манзур бўладиган ғазаллар яратиш ҳам шу қадар масъулиятлидир.

ШЕЪРИЯТГА ЎТГАН ҲАЁТ

**МИРТЕМИР, Асарлар. Уч томлик. Биринчи том. Ғафур Ғулом
номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. Тошкент – 1970.**

Ҳаёт ва даврнинг катта-кичик муаммолари билан турли даражада тўлқинланиб яшаган, қувонган ё изтироб чеккан шоир, беихтиёр равишда, лирик нафосат доирасини ёриб чиқади, ижод, изланишлар майдонини кенг олиб, “қулочини ёйиб”, катта уфқларни чоғлаб ёзади. Шоир Миртемир ҳам илк машқларидаёқ “умидлар экардим ғамлар ўрнида” “нозли нигоҳларинг керамас сенинг” каби тетик, қатъий фикрлар айтишга интилади ўз тенгдошларига қарата: “Қўрқоқларга бахт қаёқда?.. Олиш, қувиш, тўлқиндан ўз!” дея ҳайқиради. 1930-1932 йилларда ёзилган “Ленинизм дарсидан”, “Холниёзга бағишлаганим”, “Саломаном”, “Сафарбар”, “Бонг” каби шеърларда ўша даврнинг поэтик муҳри қабариб туради, табиий, ҳаёт ҳақиқатлари ҳали шеърий ҳақиқатлар, бадий умумлашмалар даражасига кўтарилмагани сезилади; айна замонда бу шеърларда биринчи беш йиллик даврнинг зарбдор, курашчан руҳи, янги ғоя, янги амалларнинг ҳаётбахш қудрати, романтикаси эҳтирос билан тараннум этилганини кўрамиз.

Шоирнинг ўттизинчи йилларда яратилган шеърларида шундай бир юксак руҳ ҳокимки, уларни ўқиб, ўзининг шоирлик тақдири учун катта синов деб билган кишининг пок нияти, комил эътиқоди самимият билан ифодалаганига амин бўламиз. Тошкент – Москва йўлида, Дмитров ё Пушкинода – иккинчи беш йиллик иншоотларида майдонга келган шеърларда даврнинг оташ нафаси уфуриб туради. Миртемир, хусусан, Москва таассуротларини зўр ҳаяжон билан ифодалайди, социализмнинг улуғвор қурилишларидаги иштироки билан ғурурланади. “Кремль ёнида”, “Яхши қиз”, “Бу кеча”, “Қадах” каби шеърларнинг мазмуни, ғавқулодда мажозий образлар китобхонда шундай таассурот қолдиради.

Давр ёшларининг ғояси – Ватанга бирон бир наф етказиш ўйи ва амали Миртемирнинг ҳам ҳаёт матлаби эди: у қундузлари қурилиш шиддати билан қуйиб-пишиб яшади, меҳнат, мардлик руҳи кечалари унга ижод оташи бўлиб туюлди, бу оташни шеър мисраларига кўчиришга интилди. Шу тарзда пойтахт ва Волгострой ҳаёти – ўша даврнинг даъватлари, шоирларигина эмас, иш-амаллари, самара ва ғалабалари ҳам шеъриятга ўтабошлади. Албатта, бу жараён ҳозиржавоб, анчайин бепардоз сатрлар тарзида воқе бўлди, лекин шу шеърият ўша суронли йилларнинг талабларига,

манфаатларига муносиб хизмат қилди. Шу маънода “Шаҳар бўсағасида”, “Қуёш ҳақида”, “Аскарда”, “Яхши қиз”, “Пойтахт” каби шеърлар, шубҳасиз, ўзбек шеърятининг бошқа намуналари қаторида илк беш йилликлар мавзuida битилган унутилмас саҳифалар бўлиб қолади.

Янги-янги чақириқ ва шиорлар, меҳнат, суръат пойгалари, оммавий сафарбарлик юришлари... йиллар ўтиб, суронлар тинади, тошқинлар қайтади, ҳаёт ўзининг доимий тўлқини билан оқади. Кечаги кун қўшиқлари бугун эскириши мумкин. Лекин, бундай, ўзгаришлардан қатъи назар, ҳар бир даврнинг энг кучли, энг ёрқин, ҳаётбахш томонлари – мардлиги, курашчанлик, ғоявий юксаклик руҳи, гўзал, нафис образлари кейинги йилларга мерос бўлиб ўтади. Миртемирнинг дастлабки беш йилликлар даври ҳақиқатларини маълум даражада поэтиклаштирган қатор асарлари борки, уларнинг давр ўтиши билан эскирмаганини кўрамиз, такрор ўқиб, таъсирланамиз. Бу “Бир гўзал”, “Яли-Яли”, “Ой юзли” каби ғамзали қўшиқларида, “Аччисой”, “Шодиёна”, “Ўйлар”, “Онажонлар”, “Боғимнинг чечаклари”, “Қизғалдоқ”, “Сени болалигим”, “Лолазордан ўтганда” каби лирик шеърлар ва эпик сюжетли манзумаларда кўзга ярқ этиб ташланади. Уларда давр муҳри аксланиб турган айрим мисраларни, шоирона дард, ёник эҳтирос билан яратилган поэтик лавҳаларни ҳаяжонсиз ўқиш қийин.

Шонли Ватан, фармон ёз,

Бўлур кимнинг шубҳаси,

Ки, биз ағдаролмаган

Қоя бормикин?

Ки, биз боғлай олмаган

Дарё бормикин?

Ёшлик кучи, ҳарорати мавжланиб турган бу сатрлар ўттизинчи йиллар поэзияси ҳақидаги тасаввуримизни бойитади. Миртемирнинг 30-йиллар шеърятига хос фазилатлар – мажозий рангдорлик ҳам ўзининг аниқлиги, тиниқлиги билан ажралиб туради.

Арчазор қирғоқларнинг

Титрак кўланкалари

Акс этур сувларнинг

Кўзгуларида.

Прожектор чироқларнинг

Алангалари

Рақс этур кўзгуларнинг

Кулгуларида.

Титрак кўланкалар- сувларнинг кўзгулари – чироқларнинг алангалари – кўзгуларнинг кулгулари – алангалар рақси... Бунда, шубҳасиз, жимжимага, мажозий рангларга олиб текширганда образлилик ўз меъёридан ошиб кетгандай туюлса ҳам, шоирнинг тийран мушоҳадалари маълум мантикий силсилада, бадий уйғунликда берилган, шунинг учун хийла мураккаб бўлган тасвирий лавҳа, ҳар қалай, конкрет тасаввур уйғота олади, бизни завқлантиради.

Поэтик конкретлик шеърдан шеърга томон кучайиб боради. Миртемир “Ҳам посевной, ҳам васл”, “Яшил япроқлар” шеърларида ўзбек деҳқонларининг оби-тобида ерга чигит экиб олиш дардида “ойдин апрель тунлари” оромини тарк қилиб, очиқ далада қолиш, сўнг қуёшга талпиниб чиққан ғўзанинг “яшил барра” япроқларини боладай асраб-авайлаб парвариш қилишларини, ўша баҳор табиатининг тиниқ рангларида ифодалайди. Шоирнинг ўша пайтларда чизган шеърий манзараларини жонли образ яратишга интилишнинг яхши самараси, деса бўлади.

Совуқ салтанат куриб қирқ даражада,

Олмос резалар отур

Замҳарир.

Кўзга кўринмас найзалар ўйнатур

Замҳарир.

Миртемир лирикада образлилик, мажозийлик меъёрини тобора чуқур ҳис эта бошлайди, ўз таассуротларига янги, тутилмаган шеърий андозалар қидиради, изланади, янги мазмун билан шаклларнинг ўзаро мутаносиб келишига интилади. Чунончи, у анъанавий шафақ образига кутилмаганда янги рух, курашчан мазмун, замонавий ранг, жило беришга муваффақ бўлади:

Кўк юзини тутар олов ловва-лов.

Гўё қанотини ёяр жаҳонга

Жаҳонни тутгулик қирмизи ялов.

Нималарнинг рамзи бу ол ранг хил-хил...

Узоқ уфқларда не ҳодиса бор –

Дунёдан хабар, ол оловли кўнгил!

Бунда Миртемирнинг аввалги шеърларига хос мажозийликка тамойил излари сезилиб турса ҳам, шоир ўз мақсадини поэтик ифодалашга муваффақ бўлади, образлилик меъёрини тўғри белгилайди, бинобарин, лирик образ “лов-лов олов”, “қирмизи ялов” нисбатлари – ташқи белгилардангина иборат бўлиб қолмаган, балки дунё ҳақидаги ўйлар заминидан қурилган, тўғрироғи, мажозий тасвир шеърининг ички мазмунига, ғоясига хизмат қилади.

Шеърият гўзалликни рангин бўёқларда, ҳаётин, халқчил мотивларда ифодалашга даъват қилинган экан, унинг ибтидоий беғуборлиги, бокиралиги ниҳоятда зарур. Албатта, гўзалликни тараннум этиш кифоя қилмайди. Шеърият Ҳақиқат, Кураш тимсоли ҳамдир. Буни бошқачароқ шарҳласак, ижодкорнинг маслаги, эътиқоди тақозоси билан поэзиядаврнинг муҳим ижтимоий ғоялари, лозим бўлганда сиёсий интилишлари йўлида хизмат қилади. Лекин даврнинг катта шеъриятини ҳам табиий гўзалликка беихтиёр шайдоликдан туғилган лирикасиз тасаввур этиш қийин... Шу маънода шоир шеърларининг бир қисми табиат, ҳаёт поэзиясига бениҳоя зўр меҳр – оташдан туғилган қалб кўшиқлари – ошиқона, мастона лирикадир. Бошқа бир қисми гоҳ лирик, гоҳ эпик сюжетли, гоҳ қизғин суҳбат, гурунгу усулидаги гражданлик шеърларини, даврнинг катта шеъриятини ташкил қилади.

Шоирнинг “Аччисой”, “Байрам кўшиқлари”, “Эртаги кун”, “Владимир Ильич Ленин” сингари манзумаларида катта таассуротлар йирик шаклни тақозо қилганидек, шу шакл – шамойилга монанд салмоқдор, кўламдор мазмун яратилганини, шоирнинг оний кечинмалари эмас, давомли ўйлари, муҳокамалари, неча-неча бор кузатишлари, ботиний синовлари, тажрибалари шеърини меъёрга солинганини, умумлаштирилганини кўрамыз. Масалан “Аччисой” манзумасини ўқир эканмиз, дарё ва чўл тимсолида халқимизнинг кечмиш тақдири, кураши, бугунги азму иродаси, ҳиммати, даврнинг қудрати, улуғворлиги, ўларнинг янги қиёфаси, нурли истиқболи-хуллас ўтмиш, бугунги кун ва келажакнинг қиёсий образлари яратилганини, бунда романтик бўёқлар билан реалистик тафсиллар бирлиги келиб чиққанини кўрамыз. Шоир оддий тасвирда такрорланмас аниқликка эришади, у мағзи бутун, ширали халқ тилида сўзлайди:

Кўк юзини тутар олов ловва-лов.

Гўё қанотини ёр жаҳонга

Жаҳонни тутгулик қирмизи ялов.

Нималарнинг рамзи бу ол ранг хил-хил...

Узоқ уфқларда не ҳодиса бор –

Дунёдан хабар, ол оловли кўнгил!

Бунда Миртемирнинг аввалги шеърларига хос мажозийликка тамойил излари сезилиб турса ҳам, шоир ўз мақсадини поэтик ифодалашга муваффақ бўлади, образлилик меъёрини тўғри белгилайди, бинобарин, лирик образ “лов-лов олов”, “қирмизи ялов” нисбатлари – ташқи белгилардангина иборат бўлиб қолмаган, балки дунё ҳақидаги ўйлар заминига қурилган, тўғрироғи, мажозий тасвир шеърнинг ички мазмунига, ғоясига хизмат қилади.

Шеърят гўзалликни рангин бўёқларда, ҳаётӣ, халқчил мотивларда ифодалашга даъват қилинган экан, унинг ибтидоий беғуборлиги, бокиралиги ниҳоятда зарур. Албатта, гўзалликни тараннум этиш кифоя қилмайди. Шеърят Ҳақиқат, Кураш тимсоли ҳамдир. Буни бошқачароқ шарҳласак, ижодкорнинг маслаги, эътиқоди тақозоси билан поэзия даврнинг муҳим ижтимоӣ ғоялари, лозим бўлганда сиёсий интилишлари йўлида хизмат қилади. Лекин даврнинг катта шеърятини ҳам табиӣ гўзалликка беихтиёр шайдоликдан туғилган лирикасиз тасаввур этиш қийин... шу маънода шоир шеърларининг бир қисми табиат, ҳаёт поэзиясига бениҳоя зўр меҳр – оташдан туғилган қалб кўшиқлари – ошиқона, мастона лирикадир. Бошқа бир қисми гоҳ лирик, гоҳ эпик сюжетли, гоҳ баланд руҳли поэтик публицистикани, гоҳ қизгин суҳбат, гурунгу усулидаги гражданлик шеърларини, даврнинг катта шеърятини ташкил қилади.

Шоирнинг “Аччисой”, “Байрам кўшиқлари”, “Эртаги кун”, “Владимир Ильич Ленин” сингари манзумаларида катта таассуротлар йирик шаклни тақозо қилганидек, шу шакл – шамойилга монанд салмоқдор, кўламдор мазмун яратилганини, шоирнинг оний кечинмалари эмас, давомли ўйлари, муҳокамалари, неча-неча бор кузатишлари, ботиний синовллари, тажрибалари шеърӣ меъёрга солинганини, умумлаштирилганини кўрамиз. Масалан “Аччисой” манзумасини ўқир эканмиз, дарё ва чўл тимсолида халқимизнинг кечмиш тақдири, кураши, бугунги азму иродаси, ҳиммати, даврнинг қудрати, улуғворлиги, ўлканинг қиёсий образлари яратилганини, бунда романтик бўёқлар билан реалистик тафсиллар бирлиги келиб чиққанини кўрамиз. Шоир оддий тасвирда такрорланмас аниқликка эришади, у мағзи бутун, ширали халқ тилида сўзлайди:

Тошганинда асло бўлмас ёношиб,

Ночор от чопишар мироббошилар...

Денгиздай мавж урар тизза бўйи ўт,

Маст бўлишиб чопишар қулунлар, толар,

Бу мисраларда фавқулодда ҳол – поэтик кашфиёт йўқ, лекин тафсилдаги табиий тиниқлик шоирнинг ўзига хос кўнгил нигоҳи билан тадқиқ қилингани учун янги жозибадор бир лавҳа яратилади. Шеърдаги ватан тасвири шоир кўз очиб илк бора кўрган, таниган дунё – она қишлоқ таассуротларидан бошланади. Шоир табиий гўзалликни шундай жонли чизадики, гўё бизга ҳам бир қадар таниш қирлар, тепалар, тоғ ён бағирлари, анҳорсой қирғоқлари, кичик ойна кўллар намоён бўлади...

Чўпон қўшиғини тинглаган тоғим,

Кўклам тошқинидан бадмаст, тентак сой,

Яйловим, қишлоғим, навнихол боғим,

Кулочингни кенг ёй, кулочингни ёй!

Бу уйғоқ сатрлар шоир кўнглида ажиб бир эзгулик бўлиб туғилган, авайлаб юрилган ўй-ниятларнинг поэтик маҳсулидир. Шу оташни меҳр, юксак бир орзу-умид бора-бора Миртемирга катта ижодий уфқлар очди: у фақат Ўзбекистоннинг эмас, балки қардошлар, дўстлар диёрининг ҳам севимли, ардоқли куйчиси, уларнинг меҳрини, кўнглини забт этолган ошиқ-шоир бўлиб қолди. Бу ҳаммаси “боболар юрти бужур Қоратоғ” ва унинг этаклари тасвиридан бошланган эди.

Шоир “Аччисой” шеърда, “бадмаст, тентак сой” тасвирига чуқур ижтимоий маъно беради, унинг инсон азми-иродасига бўйсунитилиши, табиат стихиясидан мўъжизалар яратаётган давр ва халқ қудрати қаршисида лол қолишини халқчил оддий ва расо, бемалол ва ўйноқи бир тилда ифодалайди. Шоирнинг лирик қаҳрамони – инсон табиат билан юзма-юз туриб, сидқидилдан суҳбат куради, бу шеър сатрларига табиий бир жозоба бағишлайди:

Ҳали бир қатинг ҳам бекор кетмайди,

Ҳали тўлқинингга зор қишлоқлар бор.

Тўлғанарсан одам ихтиёридан,

Ҳали зор армонлик бўз тупроқлар бор.

Оқарсан одамзод истаган ёққа,

Йигит қўл солгуси ёри бўйнига.

Ўйнаб-кулиб кирарсан ўзинг

Ошиқ ва ташна лаб тупроқ қўйнига.

Урушдан аввал яратилган бу сатрлар шоирнинг давр руҳини, унинг яратиш, ўзгартиш шиддати, суръатини маҳорат билан шеърятга олиб кирганини, ҳозиржавоб, замоннавоз куйчи даражасига кўтарилганини кўрсатади.

Шоирона эҳтирос кучи, ёшлик туйғуларининг тугёни, чунончи, “Қизғалдоқ” шеърида ёрқин акс этади. Шеърнинг лирик қаҳрамони боболар тупроғи – она қишлоғини зиёфат қилгани борганида ясси тепадаги қизғалдоқ уни беихтиёр ўзига тортади. У жуда кўп нарсаларни эсга солади, эсга соладигина эмас, қайта жонлантиради, шоир теграсида севинч ва алам, ўкинч ва ифтихор туйғулари, турли зиддиятли ўйлар чарх ура бошлайди. Дастлаб болалик чоғи хотиралари, тез қизиқувчи, тез ўзгарувчи табиати билан, ўзининг табиий таровати билан чизилади.

Кўнглимни тутолмас на ов, на ўйин,

Нимадир излардим, билмайман ўзим.

Хаёлимни олар чўлларда қуюн,

Тепаларга ҳайрон боқарди кўзим.

Боланинг безовта кўнгли, ҳайратли кўзлари, кўнимсиз хаёллари қаршисида кутилмаганда ҳали ўзи нима эканлигини англаб етмаган, ўйлаб топмаган нарсаси ясси тепалардаги оддий қизғалдоқлар бўлиб чиқади! Лекин, аслида, бунинг ажабланидиган жойи йўқ эди – табиатнинг гулгун очилиб келаётган сўлим боласи, қишлоқнинг шўх, эрка бир қизи шу қизғалдоқларни жуда-жуда севар, қувона-қувона чаккаларига тақарди. Мана шу қизга “даста-даста қизғалдоқ келтириб бериш”дек бахт бормиди дунёда? Қизғалдоқ келтириш баҳонасида “оқ парда остидан қадалган кўзлар”ни кўриш, қизнинг бениҳоя тиниқ, жарангдор овозини эшитиш – бундаги сеҳр билан тўла болаларча мастона кайфият, ўзи моҳиятига етмаган маъсум туйғулар кейинчалик унутилмас доғ-армонли муҳаббат бўлиб кўнгилда ўчмас из – хотирот бўлиб қолишини ким хаёлига келтиради!

Лола юзлигимни кўролмас бўлдим,

Далани тарк этди лола таққан ой.

У қиз бир ўзи кетмади – бутун болалик, маъсум йигитчалик дунёсини бирга олиб кетди. Қоратоғ этакларидаги сўлим воҳа, жонажон қишлоқ ўзининг саҳий, оромижон бағри, илиқ меҳри, барча яхшиликлари, гўзалликлари билан навқирон бир йигитнинг дарду аламларига малҳам бўлолмади. У бошини олиб чиқиб кетди. Фақат йиллар ўтиб, шоир бўлиб қайтди... Лекин йигитчилик хотиралари, армонлари ҳамон эзгу, ҳамон ўтти-оташли:

Мен йигит умрига топмайман баҳо,
Ёдимга тушганда йиғлаб кетганлар...

Йиллар ёшлик эҳтиросларига маъно, салмоқ бағишлади. Қирларнинг ёввойи чечаги – қизғалдоқ фақат илк муҳаббат рамзигина эмас, табиий мусаффолик, табиий гўзаллақ тимсоли ҳамдир. Бу табиий мусаффолик заминида шоирнинг она тупроқ-туғилган қишлоқ ҳақидаги эзгу ўйлари, фарзандлик армонлари бор. Миртемир талқинида қизғалдоқ ҳаёт, тақдир йўлининг турли нуқталарини, кечмиши ва ҳозирини бир қадар боғлаб турувчи мажозий образ даражасига кўтарилади. Шунинг учун уни ҳамма гуллардан ортиқ кўришга ҳақли, ҳолбуки, бугун инсон кўли билан қишлоқда ҳам анвойи гуллар, чаманзорлар бунёд этилган:

Қирларим ҳусни, эй сулув қизғалдоқ,
Гулзор ўртасида турсанг ҳақлисан...

Оддий, ёввойи бир чечак – қизғалдоқ ҳақида ёзиб, қизғалдоқ таърифи орқали шунчалик сермавж ўйларни ифодалаш, мажозий образ доирасида теран, ҳаётбахш маънолар – қалб хотиротини, руҳий олам сирларини очиб бериш чинакам санъат, катта санъаткорлик намунаси эмасми?

Миртемирда китобхон учун анчайин сирли бўлган алоҳида бир хусусият – мусикий уқув ажралиб туради. Мен унинг энг яхши шеърларида турли оҳанг пардаларига санъаткорона жойланган (мусикадаги бутун, ярим, чорак, нимчорак пардалар, паузалар, оҳанг турланишлари, тўлғонишлари, қочиришлар каби) ички, давомли маъноларни ўзимча тинглагандай бўламан. Бу бежиз эмас. Шоирнинг махсус мусикий уқуви бўлмаса, шунчаки оҳангдош сўзларни саралаш, улардан маълум силсила тузиш, ритмик такрорлар яратиш йўли билангина маъно равонлигига, маънодор мусикийликка эришиб бўлмайди. Биринчи жилддан ўрин олган “Онажонлар”, “Яли-яли” “Боғ кўча”, “Сени, болалигим” каби шеърлардаги ўйноқи куй, товушларнинг майин тўлқини фақат Миртемирга хос мусикийлик самарасидир.

Тенг эга давлатга, ерга, хирмонга,
Тенг эга, тенг соҳиб бахтга, давронга,
Тенг инсонлардир, тенг инсонлар...

Бу сатрлардан кўринадики, шоир қўллаган поэтик такрор усули шеърдан кузатилган ғоя-ниятни алоҳида таъкидлашга, кучайтиришга хизмат қилади, оҳанг такрори маъно меъёрига айланади.

Шеърӣй мусиқӣйлик Миртемир қўшиқларнинг хужайрасини, ўзак-ўзагини ташкил қилади. Маълумки, қўшиқ мураккабликни хушламайди, соддалик, равонлик эса қўйма характерда бўлиши бир сўзнинг ўзида маъно теранлиги ҳам, образлилик жилоси ҳам мужассам берилиши лозим. Шоирнинг қўшиқларида сўзнинг мантиқий, тасвирий, мусиқий имкониятлари зўр маҳорат билан тадқиқ қилинганини кўрамиз. Бу халқ қўшиқларининг бадиийлик сирларини яхши билиб, ўзлаштириб олиш самарасидир.

Сув усти қора бахмал,
Шуълалар нақши зарҳал.
Ой туққандан яхшироқ
Оқшом сен келган маҳал.
Бир йўл кўрдим –тўймадим,
Юз йил кўрдим – тўймадим.
Бир бало бўлса керак,
Минг термулдим, тўймадим.

Бу ташқи рангдорлик, юзадаги ўйноқилик сўзларни атайин саралаб териш санъати эмас, аксинча, эрка ва шўх туйғуларнинг, мастона, ошиқона, ишвали, ғамзали кайфиятларнинг қизғин бир таассурот доми билан илиб, илғаб олинган, моҳирона тартиб берилган лирик образлардир: бундаги такрорларда озгина бўлсин зўракилик, қийин-қистов излари сезилмайди. “Бог кўча”, “Яли-яли”, “Бир гўзал” каби шеърларнинг ҳар бири алоҳида мусиқий олами билан яратилган ва шундай яшаб қолади...

Китобдан шеърлар, табиий, турли йиллар маҳсулидир. Шу жиҳатдан ундаги баъзи бир бадиий ожизликларни ҳам (меъёридан ошган мажозийлик, оддий тавсифийлик, лиризм билан ички сайқал берилмаган айрим эпик парчалар в. ҳ.) бирон жиддий нуқсонга йўйишга эҳтиёж сезилмайди. Бинобарин, шоир бу китобни чоп эттиришдан аввал ҳар бир шеърни, ҳар бир мисрани ўзига хос синчковлик, талабчанлик билан қайта назардан ўтказганлиги сезилиб турибди.

Ботир АКРАМОВ.

ШЕЪРИЯТДА РОСТ СЎЗ ЗАРУРАТИ

Ҳаёт азалий зиддиятлари билан, давр кутилган ва кутилмаган муаммолари билан шоир қалбида ўзгача таассурот қолдиради. Айниқса ёш ижодкорнинг изланишлар даражаси, поэтик мушоҳада доираси кўп жиҳатдан унинг маърифатига боғлиқ. Маълумки, ҳозирги адабий жараёнда бадиий таъсирлар комплекс характерга эга. Лекин, масалан, Абдулла Орипов кўтарилган бадиий юксакликда, биринчи навбатда, классиканинг муҳим босқич сифатида хизмат қилгани, шубҳасиздир. Бошқача характердаги истеъдод соҳиби Рауф Парфи “Она тилим” шеърида: “Шоир, шеър айтмоққа сен шошма фақат улуғ Алишернинг қутлуғ тилида”, дер экан, бунда чуқур маъно бор; бу сатрларда, аввало, классиканинг буюк санъат намунаси, ҳакамлик роли, она тилида яратилган бадиият дурдоналарини эъзозлаш, қолаверса, талант эгасининг эътиқоди, инсофи, масъулияти каби маънолар тажассум топганки, бу айниқса бошловчи қаламкашлар (принципда нафақат улар!) учун ибратлидир.

Шоирнинг оламга ўзича назар солиши, шеъриятда янги сўз айтиши, маънавий-ахлоқий концепцияси билан чиқиши – ҳақиқий истеъдодга хос бу синфлар айна ёшликда шаклланади, камолат касб этади (умуман, ёшлик фаслини янгиликсиз, дадил фикрлар, исёнкор туйғуларсиз тасаввур қилиб бўлмаса керак). Улуғ Навоий йигитлик йилларида жўш урган илҳомини табиатдаги стихияли бунёдкорлик ва фидойиликка нисбат бериб ёзган эди: “Тухм ерга кириб чечак бўлди. Курт жондин кечиб ипак бўлди. Лола тухмича ғайратинг йўқму, Пилла куртича ҳимматинг йўқму?” Биздаги ҳақиқий истеъдодли ёшлар Навоий ҳаёл қилганча ижодий ғайрат ва ҳиммат кўрсатиш учун ҳозиргидай имкониятлар ҳеч қачон бўлмаганини чуқур ҳис этиб, ўз талантларига муносиб чинакам талабчанлик билан ижод қилишга интилоқдалар.

Бугун ҳаётнинг ўзи маънавият муаммоларини янгидан олға сураётган экан, бунга, биринчи навбатда, истеъдодли ёшлар фаол дахлдор муносабатда бўлмоқдаларки, бу ҳол ҳозирги шеъриятимиз давр руҳи билан, замондошнинг қалб эҳтиёжлари билан ҳамоҳанглигидан далолат беради. Кейинги икки-уч йил давомида вақтли матбуотда (“Гулистон”, “Шарк Юлдузи”, “Ёшлик” журналлари, қатор газеталар) чиққан энг яхши шеърларга разм солиб кўрсак, уларда, хусусан, инсоннинг имон-эътиқоди, виждони, ахлоқи билан боғлиқ рўй-рост сўзни тортиниб-ийманмасдан айтиш тамойили, буни мумкин қадар оригинал, бадиий жозибадор, образли тилда ифодалашга интилиш кучли.

Абдулла Ориповнинг “Қўриқхона” шеъри табиатнинг камёб жонзодларини муҳофаза қилишдек “инсон қалбида болққан жамият”га муносабат билдиришдан бошланади. Лекин маънавий дунё – бундан зиёдрок муҳофазага муҳтож. Шоир инсофни, эзгуликни, оқибатни, ҳаёни, имонни, виждонни асрашга даъват этар экан, ҳар гал табиатдан ёрқин бир нисбат келтиради. Унинг сўзга чинакам поэтик муносабати туфайли табиат – инсон параллелидан маънавий дунёнинг ўзига хос тимсол-образлари шаклланади (“Ҳаёни асрангиз, куймасин ҳаё Оташга дуч келган полапон мисол... Виждонни асрангиз ҳар недан ортиқ Ягона заминни асраган мисол...” в.х.). Албатта, Абдулланинг истеъдоди бундай муқояса-образлар билан чекланиб қолмай, чуқур умумлашмалар қилишини кутамиз ва чиндан ҳам шундай бўлиб чиқади:

Тўқайга ўт кетса ёнғай бус-бутун,
Адолат борлиққа ёлғиз онадир.
Дунё ҳам, инсонлар қалби ҳам бугун
Ёвузликдан зада Қўриқхонадир.

Шоирнинг “ёвузликдан зада” маънавий дунё, башарият, унинг бугинги ҳолати, эртаклик қисмати ҳақидаги таҳликанли ўйлари ўз маъно кўламига нисбатан қанчалик мухтасар образда мужассамланган!..

Демак, катта поэтик умумлашмалар шоирнинг истеъдод даражасига, оламга ижодий муносабатнинг қанчалик фаоллиги ва етилганига боғлиқ; қолаверса, бу унинг таассуротлари характери, қайфияти, баъзи шеърнинг жанр хусусияти билан белгиланиши мумкин. Масалан, А. Ориповнинг “Тулки фалсафаси” ўз характерига кўра масалсатира жанрига мансуб, қаллоблик, риёкорлик, иккиюзламачилик каби иллатларни халқчил киноявий образларда очиб бериш мақсадини кўзда тутди, лекин унга аввалги шеърга қўйилган талаблар билан ёндашишга асос йўқ. Зеро, маснавий йўлида қофияланган бу миниатюра мажозий маъноси – мана бу оддий хулосаси билан ҳам жозибалидир: “Касбини эполмай қолса аксари Тулкилик қилади ҳайвонлар бари”.

Замондошнинг маънавий оламига Омон Матжон, табиий, ўзгача нигоҳ ташлайди. Шоир сарлавҳасиз бир шеърида “ёлғизлик қаърида қолдириб кетилган” аёлнинг руҳий ҳолатини шундай чизади:

Хуш дамлар ҳамдами – кўзгу бу кеча,
Тикка турган қўлдек ютишга тайёр...

“Кўрдим Шукур Бурҳон “Ҳамза”дан чиқиб...” деб бошладиган шеърида навбатдаги репетициядан сўнг ўз хаёлларига фарқ ҳолда Навоий кўчасидан бораётган улкан санъаткор билан ярмарка оломони ўртасидаги контраст ўткирлаштириб берилади. Шоир расталар олдида ғимирлаган, тор манфаатпарастликдан бўлак ташвиши бўлмаган мешчан бир тоифа устидан шундай ҳукм юритади:

Халқми шу нуроний сиймолар қолиб,

Сохта сумбатлари сийлаб турганлар!..

Бу икки сатр замирида майда манфаатлар, худбин майллар ва нуқтаи назарлар кураши ётади; шоир бир вақтнинг ичида турли мавқедаги, турли ниқобдаги қаллоб, маънавий қашшоқ шахсларнинг кирдикорини очиб ташлайди. Омон Матжон фақат раста оломони билан кифояланмайди, моҳиятан улардан кам фарқ қиладиган мансабпараст, шубҳапараст типларни ҳам аяб-неғиб ўтирмайди:

Халқми шу халқнинг номидан сўзлаб

Мингдан бир ваъдасин оқламаганлар!..

Токи сўз инсоннинг маънавий софлиги, ҳалоллигига бориб тақалар экан, шоир овози мана шундай виждон ҳайкириғи бўлиб янграши керак. “Ёлғончи дунё ҳақида Жуманиёз Қўзиев монолоғи” шеърида мавзуга ўзгача – марғуб тамойиллар нуқтаи назаридан ёндошилади: “Монолог”нинг қаҳрамони “Дунёга баланд маснаддан назар ташлаган”, ҳақиқат ва адолат учун курашни эътиқод деб билган кучли замондош тимсоли сифатида “илк саробни кўрибқоқ курашдан четга чиққанлар” қаршисида улуғвор қиёфа касб этади:

Ёлғончи дунёни рост этмак учун

Ананг қарағайлар келган дунёга...

Ҳаёт, одамлар қанчалар мураккаблигини билатуриб, Жуманиёзнинг халқчил журъаткор, ўктамона сўзларига ишонгимиз келади. Зотан, бундай имон-эътиқоди бутун кишиларнинг “рост” сўзи, шижоатли овози бугун ҳар қачонгидан ҳам зарурроқдир. Бу заруратни шоирона ҳис қилиш О. Матжон истеъдодининг кучидан далолат беради.

Усмон Азимов янги шеърларида қаҳрамоннинг маънавий дунёси кўпинча оригинал символика орқали акс этади. Масалан, “Севги ҳақида уч шеър”да таҳқирланган севги хаёли гоҳ “қорли кеча – оппоқ фаришта” куршовида, гоҳ фожеъ манзара орқали берилади: “Занжирбанд қиламан телба

кайғуни. Ана, қорли кеча – тўзғиндан шайтон – олиб кетмоқдадир кучоқлаб уни...”

Шоирнинг ҳозирги ёш ижодкорларга хос изланувчанлик даражасини кўрсатувчи шеърларидан бири – “Чумоли ҳақида нутқ”. Истеъдоднинг теранлиги ҳар бир даврда ҳам, даставвал, унинг гражданлик жасорати билан белгиланиши бежиз эмас. Усмоннинг маънавий қашшоқлик кўринишларига қарши мурасасиз қаҳрамон моддий фаровонлик турмуш тарзига айланиб бораётган бир шароитда нафс дардида ўзидан бошқани ўйламай қўйган беномус ва ношукур кимсаларни... чумолиларга ўхшатади (“Уйга!.. Жовдирар кўзинг... Хаёлингда ўзинг, бир ўзинг!..”). ва шоир уларни халқ азалдан суяниб келган инсоф, ҳақиқат ҳақами номидан аёвсиз фош қилади:

Мен эсимни йиғиб бўлгунча
Чумолилар ҳовлиқиб кетди.
Чорсуни-ку кўйинг (у – бозор,
Ўйлар савдо ашуласига)
Чумолилар бормоқда қатор
Ана, шахсий машинасида...

Усмоннинг “чумолилари” О. Матжоннинг “Кўрдим Шукур Бурҳон...” шеъридаги раста “оломони”ни эслатади. Асли руҳан ўхшашлик, ғоявий яқинлик шундай бўлиши керак. Халқ дostonлари учун характерли драматик эпизодлар, диалог ва айтишувлар шаклида – поэтик даҳосини ижодий ўзлаштириш намунасидир. Мана сўнгги шеърий новелла – айтишувда тўғри сўзнинг мўъжизакор кучи, ёлғон сўзнинг касри қандай таърифланади:

Ҳақ сўз учун ҳар бир ишга кўнади эл,
Тўғри сўздан кўпаяди, тўлади эл,
Шоирлари ёлғон айтса, ўлади эл...

Албатта, шоир “ёлғон айтиш”ни касб қилганларга ўзининг “тўғри сўз”ини қарши қўйиши ижодкорлик ва гражданлик жасоратини тақозо қилади, бу асли имон-эътиқод даъвати бўлиб, истеъдоднинг муҳим кирраларидан биридир. У. Азимовнинг матбуотда чиқиб турган кўпчилик шеърларидаги образлар ҳам бунини тасдиқлайди.

Ҳозирги шеърятимизда қаҳрамоннинг маънавий оламини тарихий материал орқали кўрсатишга интилиш ҳар қачонгидан ҳам кучли. Маълумки, ўтмишнинг буюк ақл ва қалб соҳиблари – бадий сўз даҳолари ўзлари кўтарилган ғоявий-маънавий юксакликдан туриб, хоҳ лафзан – аниқ

мисраларда, хоҳ юксакликдан туриб, хоҳ лафзан – наик мисраларда, хоҳ руҳан – рамзий-пинҳоний образларда бўлсин, эзгу умид-армонларини яқин ва узоқ халафларига табаррук мерос сифатида қолдирганлар. Айниқса кейинги ўн беш-йигирма йил давомида бу хайрли мавзуга қизиқиш ортиб бориши чинакам ғоявий-бадий баркамолликка интилишнинг белгиларидан биридир. Негаки, ўз тарихини яхши билиш ҳеч қачон маънавий биқиқликка олиб бормади. Бинобарин. Бинобарин, марксистик таълимот бўйича, шахснинг маънавий ривож жамиятнинг такомил даражаси билан боғлиқ бўлганидек, ҳар бир маданий халқнинг тарихи умуминсоний, умуммаънавий тарихнинг узвий қисмидир. Чунончи, ўзбек халқи ўтмишда, айниқса, шарқ Ренессансининг биринчи (IX–XI асрлар) ва иккинчи (XIV–XVI асрлар) даврларида жаҳон фани ва маданияти ривожига ўнларча жабҳаларида жаҳон фани ва маданияти ривожига ўнларча даҳолари билан таъсир кўрсатгани каби, ўз навбатида, у Шарқ ва Ғарб халқлари яратган маънавий бойликлардан ҳамиша баҳраманд бўлиб келди... мана шу қутлуғ ва масъулиятли мавзуга ҳозирги истеъдодли ёшлар билимдонлик ва нозик дид билан муносабатда бўлиши қувонарли ҳол.

Бугунги навқирон шеърятнинг умидли вакилларида Шавқат Раҳмон ана шу муаммо – маданий-манавий мерос ва ворислик масалаларига муносабат билдиради. Мен “Бобур ва унинг ҳамроҳларига” ҳамда “Ҳолат”ни (бу шеър “Чумоли ҳақида нутқ” билан ҳамоҳанг), хусусан, аввалгисини ажратиб кўрсатишни истаб эдим. Маълумки, аксарият ёш ижодкорларда ўтмиш мавзуини қаламга олиш – бунга чоғлари келадими ё йўқми – кенг таомилга кирган (масалан, 1982-1983 йилларда Бобурга бағишланган йигирмага яқин шеър босилиб чиқди). Ш. Раҳмоннинг мазкур шеъри, шубҳасиз, ижодий зарурат ҳисси билан ёзилган; унинг мазмуни мавзу доирасидан кенг: шоир турли замонларда, турли қисмат буйруғи билан она юртдан кетган не-не фозил, комил зотлар, уларнинг армонлари ҳақида ўйга толади:

Мана бугун мозий қаъридан

Ўша азиз, саргардон, сағир

Буюк зотлар сирли ҳақида

Келаётгандай бўлар бирма-бир...

Мен бу шакли-шамойилга нисбатан кўламли, маънодор мисралар замирида ётган ғояни алоҳида таъкидлаб ўтмоқчиман: Заҳириддин Бобур каби буюк сиймолар шахсий ва ижодий тақдиридан, қайси давр, қайси юрт фарзанди эканлигидан, қандай тоифа ва мансаб, эътиқод ва дунёқарашга мансуб бўлишидан қатъий назар, илғор гуманистик ғоялари, бой маънавияти,

санъаткорлик даҳоси билан ҳар қандай сарҳадларни енгиб ўтади (барча замонларнинг бадиий ижод генийлари башариятга, унинг келажагига мансуб, деган ленинча таълимотнинг маъноси ҳам шунда).

Улуғ боболар хотирасини, бу орқали маънавий ворислик мулкига айланган она юртимиз шаънини улуғловчи мисраларга шоир яна чуқурроқ маъно беришга интилади. Зеро, ҳақиқий шеър ўзининг ички мазмуни билан китобхонни фикрлашга, баҳсга торта олиши керак. Шавкат кейинги мисраларда бугун этадики, бунда нозик бир нуқта бор:

Улар келар... Тағин мозийга

Ярим йўлдан қайтиб кетмасин.

Маълумки, партия XX съезидан кейин ижтимоий муносабатларда маданий меросга муносабат масаласида ҳам бурилиш ясади. Лекин ҳаёт ўзи кўрсатиб турибдики, тарихий ўтмиш билан боғлиқ муаммоларни объектив ҳал қилиш учун, шубҳасиз, муайян вақт тақозо этилади. Бунда, эҳтимол, оламнинг чуқур асосланган одил, идроки қўшилиши жоиздир. “Бобур ва унинг ҳамроҳларига” шеърини ана шундай мунозара предметининг ҳали кичик бўлса-да, яхши мисоли дегим келади.

Эркин Самандарнинг янги шеърларида шоирнинг лирик қаҳрамони ўз тақдирини элу юртнинг ризқ-рўз манбаи – ер-сув ташвишлари билан боғлаган, тириклик маъносини, инсон маънавиятини меҳнатсиз тасаввур қилолмайдиган халқнинг заҳматкаш фарзандлари тимсолида намоён бўлади. Шу маънода, масалан, “Дарё ташлаб кетган ерлар”даги мана бу мисралар беихтиёр эътиборни тортади: “Ернинг ич-ичидан отилган оҳлар Акси садосидан титрайди атроф... Беҳол тана каби сувнинг излари Узалиб ётибди паришон, карахт”. Бундай жонли кечинма, индивидуал мушоҳада маҳсули бўлган манзара-образлар ғоявий-бадиий жиҳатдан янада бутун мисраларга замин ҳозирлайди:

Мен эски ўзанда турибман гирён,

Ер билан сув айри – тенги йўқ фироқ.

Сен ўзинг закийсан, эй мовий осмон,

Армонли заминга дарё бўлиб оқ.

“Дарё ташлаб кетган ерлар” Эркин Самандар истеъдодининг янги қирраси очилаётгани – олам умумий тавсифларда эмас, балки бевосита кечирилган, ҳис этилган конкрет лирик образ, образ-кечинмаларда тажассум қилаётганига яхши мисолдир. Афсуски, асосан, ахлоқий мавзуда ёзилган 80 мисралик тўрт мураббада бирорта оҳорли, лоақал қайта ишланиб, озми-

кўпми янги қирраси очилган сўз-образни учратмаймиз. Мана иккита характерли мисол: “Пок кўнгилни ҳақиқат – ҳақдан, диёнатдан айириб бўлмас”, “Ақл қочган жойда фойда зиёнга, гина – ўчга, ғавғо жангга айланур”. Журналхонлардан кимдир: “Хўш, бу мисраларнинг нимаси ёмон?” – деб менга эътироз билдириши мумкинлигини сезиб турибман. Афсуски, турли тоифа китобхонлар орасида тўғри, оқилона фикр чиройли қилиб таърифлаб-тавсифлаб берилган, лекин поэзия нуқтаи назаридан олиб қараганда, ўртамиёна бир шеърни то ҳануз ҳақиқий шеър ўрнида қабул қилувчилар йўқ эмас. Менинг уларга айтадиган жавобим аниқ: бундай ҳикматомуз фикрлардан ахлоқ-одоб мавзуидаги мақола ё рисолада фойдаланиш мумкин. Ҳатто прозаик ҳам уни шунчаки тавсифлаши кифоя қилмайди – афористик фикрга бадиий-образли сайқал берилиши керак. Айниқса, шеърят “образли тафаккур” (Белинский) соҳасида, сўзга муносабатда мислсиз юксак, ниҳоятда нозик, сирли-сеҳрли санъат бўлиб, том маънодаги шеърый мисраларнинг бирор сўзига қалам уриб, маънодаги шеърый мисраларнинг бирор сўзига қалам уриб, ўзгартириб бўлмайди. Э. Самандарнинг мураббаълари эса шоирга хос, индивидуал кечинмалари тарзида шаклланадиган бетакрор образлиликдан узоқ бўлгани учун ҳам уларни осонгина ва бешикаст насрий баён этиб бериш мумкин. Биз истеъдодли шоирдан фақат “Дарё ташлаб кетган ерлар” руҳи ва қабиладаги ҳақиқий эҳтиросли шеърлар яратишини умид қилар эдик.

Ҳалима Худойбердиеванинг “Учинчи дўст” туркумида шоирона маънавий-эстетик позициясининг активлиги кўзга ташланадиган қатор шеърлар мавжуд. Чунончи, “Ёлғиз аёл хати”да ҳаётнинг оғир насибаси жонли образ-лавҳаларда очиб берилади:

Мен эшикдан кирсам, муздай қўл билан

Белларимдан маҳкам қучар ёлғизлик...

Тошдай ёстиғимнинг ярми меники,

Ярмида ёлғизлик бош қўйиб ётар.

“Бир хонадонда” шеърида тирик фожианинг бўлакча бир кўриниши – икки қалбни ишқ фариштаси – “учинчи дўст” тарк этгани, бу яна оғирроқ оқибатга олиб келиши аниқ ҳаётий тафсилларда ифодаланади: “Икки нураб бораётган тоғ Бир гўдакка қилар оғирлик. Гўдак кетар эртами-индин Шу – учинчи дўстнинг кетидан...” (Шоиранинг янги шеърларидан “Хато изтирови” ва “Ёлғизлик”да ҳам ўша ҳасрат, ўкинч оҳанглари анча табиий ифодаланган: “Наҳот инсон ўз айб, ўз хатосининг бир умр ўйнаса ўйинларига, наҳот бир умр ўғлим ўз отасининг ошкор осилолмас бўйинларига!”). “Учинчи дўст” туркумидан айниқса “Ҳисоб-китоб ҳақида” шеърининг кучли мисралари –

шоира қаҳрамоннинг жавоби қийин сўроқлари замирида инсон маънавияти ҳар қачонгидан кўпроқ тақозо этаётган она, “узатилаётган қиз”, “келин туширган қайнона” ўйларига бағишланган узундан-узун шеърларда китобхонда дафъатан (сарлавҳани кўриб) туғиладиган маълум қизиқишга арзигулик ҳол – уч аёл дунёси ва эҳтимол, бу интим мавзу билан боғлиқ ахлоқий муаммога шоиранинг ўз муносабатини кўрсатувчи ёрқин, образли сатрлар йўқ. Бошқа шеърларда ҳам ўзини оқламайдиган чўзиқлик кўзга ташланади. Масалан, Пушкиннинг рафиқасига бағишланган, менингча, чинакам ижодий зарурат маҳсули бўлмагани учун ҳам узайиб кетган (53 мисра!) “Ўлмас Пушкин ёнида” шеърида бирор янги, салмоқлироқ фикрни, ярқ этиб кўзга ташланадиган, образлилик намунаси сифатида ажратиб кўрсатишга арзигулик бирор мисрани топиш қийин.

Албатта, ҳар бир шоир қандай мавзуга қўл урмасин, ўзининг истеъдод даражасида, поэтик имкониятлари доирасида ҳаракат қилади. Сулаймон Раҳмоннинг катта туркумида ҳам асосан маънавий-ахлоқий муаммоларга муносабат билдирилади. Масалан, “Ўрталиқ” шеърининг ғоявий мундарижасини шундай шарҳлаш мумкин: ўрталиқ заминсиз аросат – на иссиқ, на совуқ; на оқ, на қора; на дўст, на душман; на севинч, на қайғу хуллас, на яхши, на ёмон бўлолмаган беқарор принципсизлик:

Ўрталиқда турмоқ – бекут муаллиқликдир,

Ё ёр сенга она эмас, ё осмон – она!

Ўтинаман, ўрталиқда тақдир,

Қилма мени еру кўкка бирдай бегона.

“Буюк орзу”да эрк ва ҳақиқат учун кураш йўлида кўксини қалқон қилган бемаслак тоифага қарама-қарши “буюк орзу – юксаклар билан дўст бўлган” сиймолар шаънини улуғлаш бугунги куннинг ҳаётий эҳтиёжлари билан ҳамоҳанг: “Буюк орзу – эзгуликка раҳнамо қуёш, дўст бўл унга, дилдан миждов ўйларни ҳайда. Буюк орзу сўнган кун – тупроқлар талаш, қочоқнинг аянч қисматиға қайтадан узундан-узун шарҳ беришдан мақсад нима, деган савол туғилади. Ё шеър интиҳосида мана бу сўзларни айтиш холосми: “Ватаним, онажон, ўзи асрасин, бошингга ғам тушса турсунбойлардан”. Албатта, гап мавзу материалида эмас, балки уни бадиий ўзлаштириш ва талқин қилишда. Ҳар қалай, мен “Турсунбой”нинг ёзилишига чинакам ижодий зарурат бўлганига қаноат ҳосил қилолмадим. “Баҳор кўшиғи”да ҳар бандда, жами тўққиз бор зўрма-зўраки такрорланувчи: “Куйма, бевафога йўйма, дилбаржон, бормасам бўлмайди, ўйла, дилбаржон” сатрлари ўзининг аниқ ғоявий-бадиий вазнига эга бўлмагани туфайли бирор бандга ҳам жозиба бағишлай олмайди.

Хуршид Даврон янги шеърларида ҳаётнинг турли муаммоларига муносабат билдирар экан, янада оригинал йўлдан боради. Масалан, куз манзараси фонида очкўзлик ва молпарастлик офатини табиий бўёқлар – жонли лавҳаларда кўрсатади:

Хасис судхўр, бунча очофат
Ечинтирар ҳар бир дарахтни
Шамол билан тил бириктириб
Айлантирар тиллага вақтми...

Бошқа бир сарлавҳасиз шеърда муҳаббатнинг сирли риштаси билан боғланган икки ёшнинг зиддиятли, лекин табиий жозибадор ҳолати шоирнинг жонли мушоҳадаси тарзида конкрет кечинма-образларда, ҳаётӣй контрастлар орқали ифодаланади:

Сенинг хонангда чироқлар кулар,
Менинг хонамда чироқлар йиғлар.
Сенинг дарчангдан бошланар осмон,
Менинг дарчамдан бошланар замин.
Сен ўз севгингни қилмайсан ошкор,
Менинг севгимни қушлар ҳам билар...

Истеъдодли шоир тинимсиз изланаётгани унинг матбуотда ҳар галги чиқишида кўзга ташланиб туради. Бироқ изланишлар турли даражада бўлиши мумкин. Масалан, Хуршид лавҳасиз бир шеърда гўё янги муаммони кўтармоқчи бўлади шаҳар билан қишлоқ орасидаги тафовут тез камайиб бораётганини назарда тутибми, қишлоқ қизларини фавқулудда эркин ҳолатда тавсифлайди: “икки кетмончи” қиз қирғоқлари пахтазор бўлган “Қадим дарёда ҳар тонг”! чўмилишади. Яна қандай денг? – “фақат шунда лўппи кўкракка эрк беради... Одатда лирик шеър ё қизгин бир кечинма-таассурот ё маълум ўй-хаёл, қалб хотироти замирида туғилади. Ажабо, шоир ўзбек пахтакорлари ҳақида қандай таассурот ё хаёл билан юқоридан мисраларни ёздийкин? Эҳтимол, Хуршид “кетмончи қизлар”ни ҳатто махсус пляжларда, сув ва куёш ваннасида баданларини оролантирувчи баъзи шаҳарлик қиз-жувонлар каби “лўппи кўкракка эрк беради”ган бошқача шароитда кўришни орзу қилар, айниқса шоир сифатида ҳозирги қишлоқ қизларининг эрки, бошқа ватандош дугоналари билан ҳар жиҳатдан тенглиги муаммосини кўтариб чиқмоқчидир. Лекин ҳар қандай романтик хаёл, олижаноб ният реал она заминдан узилмагани, яна аниқроғи, манитқан

асослангани ҳали тиниб улгурмаган айрим нукталар ҳам йўқ эмас. Масалан, “Булбулни кўрмоқ” шеърининг тугалланмаси яхши-ю (“Сен мени кўрмоғинг жуда ҳам осон, фақат атиргулга айланолсанг бас”), ундаги: “Булбуллар сайрайди олис-фарранг япроқлар ичида сени мен қандай илғайин жавоб бер, булбул даралар аро” ёки музаффарранг япроқлар ичида сени мен қандай илғайин жавоб бер, булбул” мисраларида мантикий сакталик бор. Аввало, булбулнинг ватани боғ-бўстон ё ўрмон эшитилади; сўнгра, музаффарранг япроқлар” ҳам, менимча, булбулга насиб қилмаса керак – ахир у хазон фаслига қолмай иссиқ юртларга учиб кетмайдими?..

Ёшлар шеъриятининг характерли бир томони шундаки, ҳар бир истеъдодли қаламкаш, умуман, оламга, жумладан, маънавий-руҳий дунёга ўз муносабатини билдирар экан, буни мумкин қадар оригинал тарзда ифодалашга интилади. Албатта, натижа – конкрет шеърлар турли даражада бўлса ҳам, асос эътибори билан айниқса шоирнинг бемаҳал вафотидан кейин кишига қаттиқ таъсир қилади:

Ер ва осмон тутшиб кетган,

Ой ҳам катта кўринган ерда,

Иккаламиз тутиб бир маскан,

Узоқ йиллар яшасак бирга...

Ҳар бир яхши ниятли киши учун бегона бўлмаган оила ўчоғи ҳаловати ҳақидаги ширин хаёллар (буни муҳаббатсиз тасаввур этиш қийин, албатта) заррача бўлсин санъатпардозликдан холи табиий лавҳада ифодаланади. Шоир бу тиниқ манзара-образ орқали моҳият эътибори билан ҳаётни севишга, унинг муҳаббат ва садоқат заминига қурилган “маскан”и – маънавий эҳсонини қадрлашга даъват қилади.

Шукур Қурбон “Пахтам, пахтазорим” деб номланган янги китобида эълон қилган миниатюраларида бободехқон дунёсида ўзгача разм солади. Ҳали йирикроқ масштабдаги умумлашма фикр-образларни даъво қилмайдиган бу шеърларда ёш шоир пахтазорнинг ўзига хос ҳавоси ва иқлимини, ўзига хос меҳнат ва ҳордиқ жараёнини, пахтакорнинг фикрлаш, сўзлаш арзини мумкин қадар аниқ ифодалаб беришга интилади. Масалан, дала айланган, хирмонда бўлган одам тасаввур қила оладиган пахтанинг ғубори ҳақидаги бир шеър шундай тугалланади: “Бу диёрда пахта гардини Бошда баланд тутмаган одам, яшай олмас бекам-кўст, тугал”. Айни тушлик палласи ...сада булоқ бўйи”га тўшалган палосда давра қуриб ҳордиқ чиқараётган теримчи қиз-жувонлар ҳақидаги “Ош ичар” шеърида шундай лирик лавҳа-образ чизилади:

Бир муддат гап-сўз тинар

Бир муддат тинар булоқ.

Бир муддат ўйга чўмар

Жазирама дала-туз.

Фақат пахтакор эл учун характерли бўлган тушлик “ош ичар” палласидаги бу ғайриодатий “тиним”, “дала-туз ўйга чўмган бир муддат”ли таниш манзара шахсан менда, гарчи мўъжазгина бўлса-да, халқимизнинг беминнат меҳнати шаънига айтилган юрқин ва майин бир кўшиқдай тассурот қолдирди. Юқоридаги минниатюр шеърлар истеъдодли шоирга жиддийроқ талаблар қўйишга асос беради: у баравж кўшиқ бўлиб янграйдиган салмоқли, қамрови кенг шеърлар ҳам яратиши, замондош дунёси жумладан, ўзи яқиндан билган пахтакор дунёсининг мумкин қадар чуқурроқ очиб бериши лозим.

Эҳтиросли ёш шоира Баҳор Холбекова янги шеърларидан бирида инсоннинг инсонга ишонч туйғусини авайлашга даъват қилиб, шундай дейди: “Сен ишончга раҳм қил фақат, Менинг фикримдаги соф инсон.” Яна бир сарлавҳасиз шеърда қаҳрамоннинг оламга, одамларга аввалги бепарво муносабати ўзгарган чинакам бахтиёр дамлар таассуроти чизилади:

Одамлар, дардингиз қилолдимми ҳис,

Демак, яшаяпман бугундан бошлаб.

Шоиранинг “Ёшлик боғларида” туркумидаги кўпчилик шеърлар жўшқин мушоҳада меваси сифатида шаклланиб кўриниб туради. “Сен бор жойда ҳақ бордир аён... Виждон! Қилиб тургин ғалаён!”, дейди “Тонгдаги тилакларим” шеърининг азалий бир ҳақиқатига шундай поэтик сайқал беради:

Ортимизда қамчидек қизлар,

Ортимизда қоши камонлар.

Энди олмаймиз бизлар,

Энди уларники чаманлар...

Менингча, ғафлатни, мудроқ кайфияти сескантириб юборовчи бу оддий ва рўй-рост сатрларда аслида инсон умрининг бир-бирига яқин манзиллари, изма-из келаётган авлодларнинг рухий-маънавий алоқаси, эзгу хаёллари, эҳтимол, пинҳоний армонлари эркинлик, бемалоллик билан ифодаланади. Гарчи шоиранинг қаҳрамони учун келажак олдинда, ёшликка видо сўзларини айтишга вақт эрта бўлсада, “энди қайта олмаймиз бизлар” сўзларида зухур

этган азалнинг шафқатсиз бир қонунига очик ишора борки, бу шубҳасиз, китобхонга таъсир қилади. Туйғулар самимийлиги тафайли, аввало, қаҳрамоннинг беғубор қалби, бой маънавий дунёсидан огоҳ бўламиз; қолаверса, умр фасллари, вақт кадри ҳақида бир муддат ўйга чўмамиз.

ШЕЪРИЯТДА МАЪНО САЛМОҒИ, ИФОДА САНЪАТИ

Шеъриятимиз ривож топган, салмоғи ортган сайин унга бўлган талаб кучайиб боради. Бу – ҳаёт, давр тақозоси. Инсон даҳоси, табиий равишда янгилик сари интилади, ҳамиша янгиликка ташна. Унинг руҳияти, шуури, таъби оламнинг мазмуни-моҳиятида ҳам, шакли-шамойилида ҳам тинимсиз ўзгаришлар воқе бўлишини, маълум ҳақиқатлар аниқлик ва теранлик касб этишини, улардаги шеърият, яширин гўзалликлар тадқиқ қилинишини истади. Шеър талаб, хуштабъ кишилар истаги – асли халқ истаги. Бу маънавий – руҳий чанқоқликни, хусусан, ижодкор нозик ҳис қилади, доимо янгиликлар ўзгаришлар туйғуси билан яшайди. Шоир таъбири билан айтганда, “одамлардан олиб, одамларга бермоқ”дек шарафли вазифа – санъаткорлик вазифаси ўзи беҳаловат изланишлар кайфиятини туғдиради. Акс ҳолда, китобхонни тўлқинлаштиришигина эмас, унинг диққатини бир қадар жалб қилиш ҳам мушкуллашади.

Маълумки, изланишлар турли шоирда турли даражада бўлади, бу истеъдоднинг кучи ва имкониятлари билан боғлиқ. Шунинг учун бирор шеърнинг қиммати ва салмоғини аниқлаш, уни тўғри баҳолаш баъзан осон бўлади, баъзан бу зоҳирангина осон кўринади. Шеър диди ҳали тўлишмаган, том маънода ёш бўлган китобхон фақат сирtdан ўйноқи, сувратигина бежирим, рангдор бўлган шеърларни бошқа услуби оғирроқ, лекин мазмунан салмоқдор шеърларидан ортиқ кўриши мумкин. Бу гапнинг ўз негизи бор: шеърни, асосан, унинг мазмунига қараб баҳолаш лозимлигини, шеъриятимизда бундай баҳога, зийраклик билан назар солишга муҳтож, биринчи қарашда жазб этмайдиган яхши шеърлар ҳам мавжудлигини қайд этмоқчимиз. Зоҳиран ярқираб турмаган, лекин синчиклаб қаралса, замирида теран маънолар ётган қатор шеърлар Ғафур Ғулом, Ҳамид Олимжон, Шайхзода сингари катта санъаткорларда ҳам, кейинги турли авлод вакиллари ижодида ҳам анчагина ўрни олганлиги сир эмас.

Умуман, инсон ҳар бир соҳада яхши, асл нарсага интилар экан, унинг чинакам қимматини билиш учун ўткир дид ҳам, маълум тажриба ҳам зарур бўлади. Албатта, мазмуннинг оригиналлиги, теранлиги шаклнинг нафис, очиқ-равонлиги билан тўла мутаносиб бўлиши катта фазилат. Бунда шеър фавқулодда тезлик билан, мумкин қадар кенг доирада тарқалади, унинг ҳақиқий баҳосини аниқлаш осон бўлади. Ҳатто энг оддий китобхон ҳам яхши шеърдаги теранликни, нозик, пинҳоний маъноларни билишга қизиқади, сирларига етаман деб бош қотиради, сўраб-суриштиришади. Бунда шаклнинг аҳамияти катта.

Шеър салмоғи, дафъатан, мазмун билан, унинг қиммати ва аҳамияти билан белгиланади. Бу гап антик дунёда ҳам, Навоий замонасида ҳам бирдай эътиборли саналган. Хўш, мазмун учун замин бўлувчи воқеа, ҳодиса, вазият, улар ҳақидаги ҳис-туйғу, ўй-фикр, таассуротнинг зарур ва муҳимлигини қандай аниқлаш мумкин? Албатта, бу мураккаб ижодий жараён билан, шоирнинг гўзаллик яратиш дамлари билан боғлиқ бир муаммо бўлганидан уни бирданига ҳал қилиш қийин. Биз шеърий мазмун яратишнинг умумий меъёрлари, йўллари ҳақида баҳс юритмоқчимиз.

Маълумки, шоир ҳар қадамда учраб турадиган, ўткинчи ҳодисаларни эмас, турмуш ҳақиқатларини шеъриятга олиб киради, улардан шеърий ҳақиқат, шеърий гўзаллик яратади. Лекин турмуш ҳақиқатлари ҳам турлитуман. Катта, фавқуллодда ҳақиқатларгина эмас, баъзан оддий, кундалик ҳақиқатлар ҳам шеъриятга яхши мазмун бўлиб хизмат этиши мумкин, бироқ ўша оддий ҳақиқат маълум даражада кечаги кун билан боғланади, асли унинг замини ҳам кечаги кунда яратилади. Айни замонда ҳаётий замини бўлган оддий ҳақиқат бугунгина эмас, эртанги кунда ҳам яшаши, маълум даражада ўз қимматини сақлаши, ҳеч бўлмаганда келгуси бир янгилик учун муайян кўрга, асосга айланиб қолиши мумкин. Демак, ҳаётий илдизи, тарихийлик хусусияти бўлмаган ҳақиқат тасодифийдир. Шунинг учун ҳам шоирнинг бир олам таассуротлари, узоқ мушоҳада ва муҳокамалари тиникиб, илғаниб, сараланиб, санокли шеърларга кўчади. Айниқса ёш, тажрибасиз шоирлар буни чуқур идрок қилиб, туйғун ҳис этишлари лозим. Шунда ўткинчи, бўларбўлмас, омонат нарсалар ҳақида ёзиб ўтиришга, ўзини ҳуда-беҳудага уринтиришга ўрин қолмайди.

Бошқача айтганда, шоир турмуш ҳақиқатларидан шеърий ҳақиқат яратишда оламни фалсафий мушоҳада қилади, унинг моҳиятига назар солади, янгилик ва ўзгаришларнинг ички сабабларини тадқиқ ва таҳлил этади. Шу маънода уни файласуф деймиз. Ҳаёт абадияти халқнинг, инсониятнинг ўлмаслиги, муқимлиги тушунчаси турли меъёр, турли шаклларда шоир ўйларига, кечинмаларига ўтади. Чунончи, Асқад Мухторнинг лирик қаҳрамони ўз таассуротлари орқали ҳаётнинг доимий, ҳаракатдаги, такрорланиб турувчи ҳақиқатларини кўради. Бу шоирнинг “Заррама-зарра” шеърида умумлаштирилган. Бир қарашда шоир ўзи ҳақида, шеър меҳнати билан кечган умр ҳақида гапираётгандай бўлади. Аслида бу шеърнинг маъноси янада теранроқ, ифода миқёси каттароқдир. Бу чуқур ҳаётий алоқалар, ҳамишалик ҳақиқатларнинг ҳиссий умумлашмаси шоирона идрок қилинган, янгидан яратилган образдир.

Умрим зарра-зарра одамларга ўтди,

Зарра ўтган сайин ортди минг карра.

Севган гулларимга кўз нуримни бердим,
Қилган ишларимга ўтди ҳаётим.
Айтган ишларимга ўтди ҳаётим.
Айтган сўзларимга қайноқ ҳислар ўтди,
Рухим, шубҳаларим, ўйларим, отим...
Бир-бир нирсаларга ўтди борлиғим,
Кўзларимдан ўтди, ўтди қўлимдан.
Дилимдан, тилимдан зарра-зарра ўтдим,
Энди мен кўркмайман ўлимдан!

Шеърнинг мақсади шоирлар ўлмайди, деган фикрни образли ифодалашдан иборат дейиш мумкин. Лекин шу ўлмасликнинг замини халқда, унинг даҳосида, анъаналарида, ҳаётнинг табиий, тинимсиз ҳодисаларида. Шунинг учун шоир ўлмайди деган фикр ҳақиқат, гўзаллик образини чизиш учун бир сабаб, замин бўлиб хизмат қилади. Ижодкор руҳий дунёсининг ташқи оламга “ўтиш” ҳодисаси, буни шоир томонидан ниҳоятда чуқур ҳис этилиши шуни кўрсатиб турибди...

Яхши шеърда ҳамиша теранлик, кенглик – кўламдорлик бўлади, у ўзининг мазмун доирасидан беихтиёр чиқади, давомли ўйларни, ҳис-туйғуларни тасарруф қилади. Ахир, баъзида ижодкор ўзи кутмаган маъно қирралари диди баланд китобхон томонидан кашф этилиши бежиз эмас-ку! Асқад Мухторнинг янги китобдан эълон қилган “Тушларим...”, “Мева”, “Портрет”, “Булутлар – ўйларим...”, “Заррама-зарра” каби шеърларини шоир топган, яратган меъёрга, шаклга нисбатан кенг, катта шеърлар деб ҳисобласа бўлади, китобхон улардаги янги-янги пинҳоний маъноларни тадқиқ қилиши мумкин. Шахсан мен бу шеърларни такрор-такрор ўқиб, ҳар сафар ҳаёт, олам ҳақида узоқ ўйларга толдим, аллақандай юксак туйғулар оғушида гоҳи фароғат топдим, шоҳи қийналдим... Бу ҳаётнинг шеърга кўчган теранлиги, серқирралигидан далолат беради.

Кичик шаклнинг катта мазмун ташиши, мўъжаз шеърдаги маъно бойлиги фалсафий мушоҳада ва муҳокама мевасидир. Шоир оламнинг, борлиқнинг улкан жисмларидан тортиб то зарраларгача чуқур идрок қилади; кўпинча бизнинг эътиборимизга илинмаган оддий нарсалар замиридаги ҳақиқатни топади, ундан шеърини гўзаллик яратади.

Товушсиз кўк шарпа жаҳон бўйлаб юрар,
Чакмоқ, жазирама, дўл, ёмғирларда.

Чашма кўзларига бўлади киприк,
Бош туртиб чиқади дарз кетса қоя...
Бомба ўпқонларин кўздан яширар,
Ёнғинлар кетидан босар изма-из.
Бир кафт тупроқ бўлса, ҳаёт ниш урар.
У тугамас, у мангу, чексиз...

(“Баҳор тошқинидек”)

Оддий ҳодиса ҳақидаги бу оддий сатрларга яхшироқ разм солсак, бизда, дафъатан, худди сабзакори бир беғуборлик, руҳий енгиллик туйғуси уйғонади. Сўнгра шоир сатрлари ҳаёт ҳақида, унинг доимий, тинимсиз ҳодисалари, фароғатли ва қийноқли дамлари, кайфиятлари ҳақида ўйлатади. “Жаҳон бўйлаб юрган кўк шарпа” – сабзалар узок шоирона ўйлар ва таассуротларнинг натижаси сифатида аниқ шакл топади, яъни зоҳиран нимжонгина туюлган бир вужуддан, аслида ҳаётнинг ҳаракатлантириш, яратиш, ўзгартириш қудратини ўзида жамлаган табиат мўъжизасидан фалсафий лавҳа, лирик образ туғилади. Бу жонли мўъжаз образ замирида кечинмалар силсиласи – чашма, қоя, бомба ўпқонлари, ёнғин излари, ниҳоят, бир кафт тупроқ тимсолидаги кенг олам жонланади. Бу, табиат фони орқали ҳаёт ҳодисаларига шеърий маъно, шеърий жозоба бериш маҳоратини кўрсатади.

Асқад Мухтор ўз мушоҳада ва муҳокамалари учун аниқ меъёр, оригинал шакл топишга интилади. Унинг оддий таассуротларидан салмоқдор поэтик мазмун яратишни чоғлаб узок ўйлангани, излангани, сўзларни укув билан ишлатгани, эски тушунчаларга янги маъно беришга интилгани сезилиб туради.

Эҳтимол. Прометей келтирган ўтда
Тобланган.
Тарихи, таърифи узок.
Кекса бобо деҳқон каби қадди дол,
Кўп қадим заҳматкаш бу ўроқ.

(“Ўроқ ва Болға”.)

Қадимий халқнинг қадим ихтироси – ризқ-рўз учун, азиз, муқаддас нон учун яхшилик ва тинчлик-омонлик учун кураш қуролнинг янги шеърий рамзини яратиш шоирдан катта меҳнат ва маҳоратни талаб қилади. Бу

халқнинг турмуши, характери, кечмишидан яхши хабардор бўлиш, ўзининг кўрган-билганларини неча бор қайта идрок қилиш, аниқ, мухтасар шакл қидириб топиш – наъъали ва қийноқли дамларни кечириш демакдир. Муҳими шундаки, оламга файласуфона назар шоир гуманизми билан, унинг чуқур инсоний туйғулари билан бирикади. Табиатнинг одатдаги бетинимлигидан, доимий жараёнларидан кучли сатрлар туғилишининг боиси, сир-асрори ҳам шунда.

Шундай сукут чўкса, эшитсам:

Космосдан хаёлнинг дадил қадамин.

Инсондан тўпларнинг тинганлигига,

Бахтли бўлганига оламнинг.

(“Шундай тинчлик чўкса...”.)

Асқад Мухтор ана шундай нафис образни кутилмаганда уруш даҳшатларига зид кўя олади, бу муқоясани умумбашарий орзу билан – курраи заминимизда осойишталик қарор топиши умиди билан, инсоният бахти ҳақидаги эзгу ўйлар билан боғлайди.

Юқоридаги сатрлар мисолидан кўринадики, муҳим, катта фикр айтиш учун кўп сўзлилиқ, баландпарвоз гаплар асло шарт эмас. Шоирона кечинмаларни оддий ва қисқа ифода қила билиш поэтик маҳорат сирларидан биридир. Маълумки, шоирнинг ҳаётий таассуротлари поёнсиз, уларнинг маълум қисмигина шеърга кўчиши мумкин. Чунки шеърый сатрлар шоир кўнглида, шуурида кечган фикр ва туйғуларнинг стенограммаси эмас. Ҳаёт таассуротларини маълум ниятнинг конкрет кўриниши тарзида сўзда, худди табиий бир вужуддай тасвир этиш эса осон гап эмас. Бу шунинг учун ҳам қийинки, шеърят шоир кўргани, эшитиб уққани, дилдан сезганини ё англаганини, ўйлаганини ўзгаришсиз ҳолда сувратлаб, тавсифлаб бериш эмас. Шеърый ният ва унинг аниқ ифодаси – бу сезилган, кечирилган, ҳосил қилинган ўй ва ҳисларни қайта-қайта ўлчаб, чоғлаб, улардан ажратиб, саралаб олиш натижасида биринчи таассуротдан кўра хийла ўзгарган, умумлашган, шеърятнинг, гўзалликнинг муайян меъёрига тушган янги мазмун, янги образ демакдир. Лирикада типик суврат, типик манзара ё лавҳа яратиш таомили ана шу. Ижодий жараённинг шу мураккабликлари заминида туғилган сатрлар табиий соддалик касб этади, бунда табиатдагидай сифат ўзгариши – янгилик воқе бўлади, аксинча, пировардида аниқ, ранггин шакл топилмаган экан, демак, том маънодаги шеърый янгилик туғилиши учун зарур барча жараёнлар кечирилмаган бўлади. Асқад Мухторнинг бир қарашда оддий кўринган сатрларидаги теранлик сири, жозиба сири ҳам шундаки, шоир ўзининг узоқ ўйлари, жўшқин, ўлчовсиз ҳисларига мос ихчам

ва ёрқин шакл яратиш, давомли фикрни, катта фалсафани оз сўз билан қисқа ифодалаш усулини топиш учун излангани ва кўпинча бунга эришгани сезилиб туради. Фалсафий йўналишда бораётган шоирнинг қатор миниатюраларида, янги китобдан эълон қилган шеърларида ана шундай фазилят бор. Чунончи, шоирнинг Ленинга бағишланган шеърида узоқ вақт кўнгилда авайлаб сақланган ниятнинг, талай вақт муҳокамада, ички, пинҳоний таҳлилда етилган, тиниқлашган мазмуннинг умумлашма ифодасини, тугал сувратини кўрамыз.

Инсон уни яратолмас

Фақатгина музаларнинг сеҳри билан.

Гавдаланар улуғ образ

Тарих қўли, халқ даҳоси, меҳри билан.

Балки ҳар бир баҳор эли

Битта рангдир унинг ҳислар дунёсида.

Берлингача олов йўли

Битта нурдир унинг кундай сиймосида...

(“Ленин образи”).

Шоирнинг ўй-ҳислари ҳаёт каби бетиним, меҳр-оташли, дардли. Унинг лирик қаҳрамони олам кезади; турли одамлар, турли тақдирлар, турли ташвишларга ошна бўлади. Шоирнинг қалб кечинмалари аҳён-аҳёнда – ўз вақти-соатига, қиёмига етгандагина, кучли зарурат тақозоси билан ташқарига қалқиб чиқади, шеърый сатрларга айланади. Лекин биз бу санокли шеърлар, сатрлардан шоирнинг таассуротлари ниҳоятда бойлигини, кўрган-кечирганлари, мулоқотда бўлган одамлари шоирни бир муддат холи қолдирмаслигини ҳис этамыз.

Шоирни унинг ўзи шоҳиди бўлган даврнинггина эмас, табиат, коинот аснолари, ундаги ҳар бир сирли ўзгаришнинг ҳам кўз-қулоғи деса бўлади. Янги куннинг илк саҳарги даракчисидан – табиатнинг ширин уйқуси ичида ихтиёрсиз равишда товқш чиқарган бир қушчанинг туйғунлигидан ҳам шоир воқиф. У зим-зиё туннинг тонгга айланишидаги мўъжизакор қудратни сонияма-сония таъқиб этиб, бу сеҳрли томошадан ҳайратга тушади; шоир гўё янги олам яратади – анъанавий субҳидам образининг оригинал намунаси ишланади:

Қушча сир келтирганди

Қуёшнинг илк нуридан.

Шу товушнинг сеҳридан

Олам шаклланди!

Олам шаклланди!

(“Тонг олди тинч...”)

Дунёнинг ҳиссий мушоҳада этиш, фавқулодда идрок билан талқин қилиш янги, тутилмаган шеърӣй шаклларни, ифода йўлларини очиб беради. Негаки, шоирнинг ҳар бир яхши шеъри унинг ҳаётидаги бири-бирига ўхшамайдиган, бири бирини такрорлаши мумкин бўлмаган кунлар, соатлар, воқеалар, таассуротлар самараси, сиртдан қараганда ўхшаш кўринса ҳам, моҳиятида тинимсиз ўзгаришлар содир бўлиб турувчи турлича вазиятлар, руҳий ҳолатлар маҳсули сифатида майдонга келади. Мана бетакрор бир кечинма тасвири: шоир руҳиятида аجدодлар руҳи, зехний қувватида боболар даҳоси барқ уриб тургани каби унинг қайноқ қонида гўё келгуси нарсалар жонидили яшайди. Асқад Мухтор мана шу ўй-хаёлдан, унинг янада нафис шеърӣй жилосидан фойдаланиб, келажак авлодлар – ХХІ аср кишилари билан мулоқот қилади, мусобақага киришади:

- Борми ҳақиқатга ҳамон ташналар?
- Одам юлдузини кўкдан уздими?
- Боғлар кўкми?
- Тиникми чашмалар?
- Қизларнинг ибоси эзгуми?

(“Ярим тундан кейин...”)

Бу гўзал хаёл ҳаёт ҳақиқати билан, инсоний, азиз туйғулар билан пайваста. Шоирона ўйларга, таассуротларга монанд ёрқин ҳамда тутилмаган поэтик шакл топиш маҳорати Асқад Мухторнинг дадил изланишларидан далолат беради. шоир ўйларини ҳаётдаги оддий ҳақиқатлар ва сирли муаммолардан, ўчмас хотиралар ва эрталиқ умидлардан ажратиб бўлмайди. Мана, лирик қаҳрамоннинг безовта табиатида ҳоким бўлган яна ўзгача бир туйғу; гўё унинг қалби вақтни қувади, айна замонда шоир оламнинг кечаги, лекин эскирмас ташвишлари, Ҳиросима дарди билан яшайди; шу дарду аламини қурол ва шиорга айлантириб, ёвузликка, уруш қучларига қарши руҳий ғалаён қилади. У хаёлий суръат ва беқарорлик билан олам қуч аслида ҳақиқат ва гўзаллик эканини англайди, борлиқни унутиб, ҳақиқат ва гўзаллик эканини англайди, борлиқни унутиб, ҳақиқат ва гўзаллик ортидан интилади. Шоир кечинмалари шунчалар ғаройиб, излаш ва изланишлар вазият шундай ўзгарувчан ту оладик, унинг излагани, қувгани... ўз юраги бўлиб чиқади. Фавқулодда сеҳрли хаёл, нозик нуқтадонлик, ажойиб фалсафа!

Лекин бунда кучли мантиқ бор: олам шоир қалбига келиб кирса, унда ўзига макон тутса не ажаб!

Гоҳо юрак кўклам ёмғиридек

Сатримга томади, яшнаймам.

Бир кун бағрим тўлиб қучаманми деб,

Юрагим ортидан югуриб яшайман...

(“Тушларим...”)

Шоирнинг ўз юрагини бундай кашф қилиши унинг ҳаёт, дунё, давр ҳақидаги ўйларига фалсафий теранлик, шеърӣ ранггинлик бағишлайди.

Шоирнинг тинимсиз, безовта ўй-ҳислари романтикага қанча бой бўлса, уларнинг реал, ҳаётӣ замини ҳам шунчалик кўп жиҳатдан шоир шахсияти, руҳӣ дунёси билан белгиланади. Хусусан, лирикадек интим жанрда шоир лирик қаҳрамон образини ўзининг пинҳонӣ, эзгу ўйлари, шахсий кечинмалари, кузатишлари орқали очиши табиӣ ҳолдир. Бироқ шоир шахсиятида ижодкор табиатига хос жозиба, халқчил, умуминсонӣ хусусиятлар бор. Зулфиянинг шоирона шахсияти ҳам, аввало, гўзаллик яратишдек юксак идеалнинг измида, ихтиёрида. Шунинг учун шоиранинг лирик қаҳрамони руҳӣ қашшоқлик, маънавий қуруқлик ё маҳдудлик билан, турли расмӣят ё ақлбозлик билан муроса қилолмайди. Айниқса, унинг покдомон, назокатли, сабр-бардошли аёл қалби, дилкаш суҳбати, беғубор ва айни вақтда дардли нигоҳи, фикр-ўйларидаги ўткир нуқтадонлик – Зулфия қаҳрамони қиёфасидаги бундай анъанавӣ ва янги белгилар шоира шахсиятига катта ижтимоӣ қиммат беради. унинг китобхон кўнглига тутшиб ўтувчи ўтли-оташли эҳтиросида, уни сергаклантирувчи, ҳаяжонга солувчи руҳӣ тўлғанишларида бошқа тақдирдош аёлларнинг ҳам қалб нидоси бор. Бунинг далили сифатида 1965 йилда Водилда яратилган шеърлардан бирини кўрсатиш мумкин:

Мана донгдор пахтакор жувон,

Рухсори гулми, қуёш?

Кемиаркан висолсиз ҳижрон.

Сирқирадим тақдирдош.

Сирқирайман... Ҳижрон илонин

Янчишга заиф одам.

Шунинг-чун ишқ, бахт, ҳижрон доғи

Шоирона бу гал ҳам олдиндан билиб бўлмайдиган, ҳаётда содир бўлиб турадиган қайғу-алам, васлсиз ҳажр ҳақида исёнкорона руҳ билан тўлиб-тошиб, ёниб ёзади. Ҳар бир сатр, ҳатто ҳар бир сўз узоқ ўйлар, зиддиятли кечинмаларнинг поэтик маҳсули эканини англаб олиш қийин эмас. Шоира топган танлаган ифода йўли – лирикада фожеъ лавҳалар, сувратлар яратиш маҳорати шундаки, у ўз дардини ҳур, бахтли хотин-қизлар, биринчи навбатда, ўзига тақдирдош бўлган аёллар билан бўлишади. Зулфия ўтган урушнинг тузалмас кўнгил жароҳатлари – жонни, руҳни “сиркиратувчи” хотиралари образини чизиш билан ёки тинчликнинг, инсониятнинг бугунги душманларини лаънатлаш билан кифояланмайди. Шоира сатрларининг маъно қирралари кўп, кўлами кенг. Улар том маънодаги бахт, осойишталик учун жон олиб, жон бериб курашиб келганимизни, бу кураш одамлар кўнглида, руҳиятида ҳали ҳам давом этаётганини кўрсатади. Шоира лирик қаҳрамонининг чуқур ички нидоси, исёнкорона фарёди янги тақдирга эга бўлган аёллар, жумладан, шарқ хотин-қизларнинг мислсиз матонатидан, руҳий гўзаллигидан шаҳодат беради. том маънода эркили, юқори имтиёзларга эга бўлган, маслак йўлида собит, матлаби аниқ, кучли-иродали хотин-қизлар орасида бахти кемтик аёллар борлиги – бу ҳаётини ҳаққоният китобхонни хотиржам қолдиролмайди. “Васли мумкин эмас ҳажр” (Навоий) қисматини Зулфия қаҳрамонида кўриб беихтиёр ҳайратланамиз: озод, баркамол инсоннинг баъзида шахсан бахти бутун бўлмаслиги бизни қийноққа солади. Бу, шубҳасиз, шеърнинг зўр ҳаётини кучидан далолат беради.

Шоиранинг адабий ҳижрон мавзуидаги кейинги поэтик асарларида бундан йигирма йиллар аввал яратилган, адабиётимизги ҳаётбахш фожиа мотивларини олиб кирган шеърлар билан оҳангдошлик бор. Янги – “Баҳор шалолалари” туркумидан ҳам кўриниб турибдики, шоира ўзининг давомли, ниҳоясиз кечинмаларини, бир умрлик ўй-изтиробларини янги меъёрларда ифодалашда давом этади. Масалан, оддий кўзгу тимсолида у ўз кўнглининг тасвирини шундай чизади:

Безбет, сотқин рақибдай боқиб,

Соласан бор нуқсим юзимга...

Қани, руҳим китобин ўқиб,

Сўзлаб бер-чи қайта ўзимга!

(“Кўзгуга”.)

Бу сатрларда давомли ҳислар туғёни, зиддиятли ўйлар, аёл киши ичига ютиб, ниҳоний кечириши мумкин бўлган қийин қисмат, унга қарши исёнкор бир кайфият кучли мантиқ, баланд руҳ билан ифода этилган. Шоиранинг маҳорати шундаки, бир неча лирик мисра орқали катта ҳаётий фалсафани – замондош аёл тақдири муаммосини ўртага қўяди ва бизни жиддийроқ разм солишга, жиддийроқ ўйлашга мажбур этади. Шоира қаҳрамонининг “руҳий китоби”да қанчалик теранлик бор! Денгиз тубини аниқлаб, билиб бўлмайди, деган қадимий шарқ ҳикмати беихтиёр эсга келади. Зулфиянинг энг яхши шеърларида шу кўнгил поёнсизлиги, ботиний-теранлик сезилиб туради, у ўқувчини руҳан бойитади, ғўзаллик эътиқодини мустаҳкамлайди.

Шоира маҳорати, жумладан, унинг ўзи ишонган, эътиқод боғлаган эзгуликка, юксак ғояларга, ҳаётдан олган таассуротларига маълум меъёр белгилашда ҳам кўринади. Ҳамид Олимжон лирикага олиб кирган янги бахт фалсафаси, бахт образини Зулфия асрдош аёлнинг машаққатли бахти маъносида қайта яратди, ривожлантирди, чуқурлаштирди. У замоннинг суронли воқеалари аёлнинг бахтли тақдирига оғир зарба бергани, унинг инсоний насибасини – умидини, қувончини, ҳаёт нашъасини юлиб олгани ҳақида сукут қилолмайди. Бу билан шоира ўзбек совет адабиётида биринчи бўлиб замондош аёлнинг руҳий дунёсини бутун зиддиятлари билан рўйрост ифодалаб, лирикада ҳаққоний образ, типик характер намунасини яратади.

Ҳаёт шундай азиз, шундай жозибалики, адабий ҳижрон азобини ўзига руҳий ором деб, ишқий эътиқод, кўнгил маслаги, ҳаёт матлаби деб қабул қилган покдомон аёлни ҳам аҳён-аҳёнда ларзаларга солади, ўзининг сирли оғушига имлаб тортмоқчи бўлади, эзгу ҳисларни қўзғатади. Бундай кезларда шоира лирик қаҳрамонини ўз эркига қўяди, унинг кўнглини топган, дилини овлаган бўлади; сабрда, бардошда беназир бўлган аёл қалбининг бир неча дақиқалик ширин истакларига, тиклаб бўлмас орзу-армонларининг бирдам бўлиб қўзғалиб, банда ғойибона фароғат топишига имкон беради. бу фақат руҳий тасаллидир, балки фавқулодда бир жасоратга даъватдир... Нима бўлса ҳам, “тул ёшлик”нинг бу ногаҳоний орзулари – уни ўраб олган қайноқ, лазиз ҳаётнинг таъсири, тақозоси. Ўй-хаёллар, эҳтирослар туғёнини рўйрост ифодалаш билан Зулфия шеърятнинг яширин имкониятларини кашф қилади, лирикасида психологизм чуқурлашади.

Ҳаётнинг, инсон руҳий оламнинг мураккаблиги ҳам шундаки, унда фақат мусбат ва манфий ҳодисалар, ҳолатлар эмас, ҳар бири ўзича тўғри бўлган турли ўйлар, қарашлар, турли майллар, ҳислар бири бири билан тўқнашиши мумкин. Шоира қаҳрамонининг “қалб аталган дардни бошлаб юриши”, адабий ҳижрон қийноғини буюк инсоний ифтихор деб билиши, мислсиз садоқат туйғуси билан нафас олиши, дилларни поклик, фидойилик

туйғулари билан тўлдириши қанчалик муқаддас бўлса, айти пайтда, “тул ёшлик”, “бевақт хазон” бўлиш қисматиға қарши исёнкорона кураш – бу табиий истак ҳам эзгу эмасми? Шоира қаҳрамонининг турли хил андишалар, гумонлар ўтида тўлғаниши унинг шахсиятини янада гўзаллаштиради. Зулфия баъзан қаҳрамонининг табиий кайфиятларига, кўнгил майлларига эрк берганида унинг руҳий дунёсини тўлароқ очиш ниятини кўзлайди; аслида ҳар қандай лазиз ҳислар аҳди, ирода учун хизмат қилишини, улар фидойилик, қаҳрамонлик ҳисларига айланишини истайди. У пинҳоний, қайноқ ҳисларни ҳаётнинг катта оқимиға отишни, ўкинч-армонлари халқнинг меҳр-ихлосига, эллараро топилган нашоу намоға қўшилиб, унда сингиб кетишини ортиқ кўради...

Лиммо-лим қисматға бўлмаганлар ёр,
Кемтиклик ҳасратин биларми дардин!
Қалбни безаб кетган ишқда зўр бахт бор,
Юрак унутарми олтин дамларин?
Аёл бахти! Мендай аёл бахтиға
Тақдир маликани кўрганми лойиқ?
Халқ меҳриға ёрдам эл шуҳратиға,
Бахтли аёл деса ҳақли халойиқ...

(“Эмиш...”.)

Замондош аёл тақдири, машаққатли бахт ҳақида бундай юрак сўзларини айтиш, салмоқдор мазмунли лирик лавҳалар яратиш фақат катта шеърятға хос, улкан санъаткорға ярашиқли иш. Шоиранинг лирик қаҳрамони қиёфасида бениҳоя оғир ғам-аламлар ҳам руҳини буколмайдиган халқчил характерни кўрамиз. У ҳаётни бутун зиддиятлари билан севишга, шу замонда яшаш, курашиш бахтини, севгида содиқ қилиш бахтини ардоқлашга даъват қилади. Бу суврат мисолида бугунги шеърятмиз ҳаётнинг ичига тобора чуқурроқ кираётганини, унинг битмас-туганмас жозиба кучини нафис ифодаляётганини, теранлик касб этаётганини кўрамиз. Зулфиянинг маҳорати ҳам шундаки, у аёл қалбининг энг пинҳоний сирлари, руҳий тўлғанишлари орқали ҳаётнинг тинимсиз ва тарафсиз қудратини, манбаини, ҳамишалик оташи ва зиддиятларини сўз образларига, лирик лавҳаларға кўчира олади.

Ҳассос шоира кўпинча ўзининг ўйларини, кечинмаларини камтарона сокинлик билан ифодаляйди, ўз таассуротлари ҳақида ниҳоятда холис мавқеда туриб сўзлайди, китобхоннинг мустақил муҳокамасига кенг йўл беради.

Албатта, бунда шоиранинг асл муддаоси, идеали зимдан, сирли тарзда сезилиб туради, бусиз, албатта, мавҳумлик юз берган бўлур эди. Зотан, шоира муддаоси ҳар бир шеърда дангал кўриниб туриши жоизмикан? Шу маънода ҳам шеърлар бир-биридан ажралиб туради, рангинлик касб этади. Баъзан шоиранинг нимасидир тугалланмаган шеърларини ўқиймиз, бироқ уларда мавҳумлик, бирор англашилмовчилик эмас, қандайдир сир, ўзгача жозиба бор, тўғрироғи, уларда давомли ҳаёт ҳақиқати, моҳияти ўқувчига ҳавола қилинган гўзаллик мавжуд. Албатта, бундай шеърнинг ҳам ўз меъёри бўлади. Бу табиатдаги, ҳаётдаги давомийлик, доимийлик меъёридир. Шундай тутқич бермас ҳислар, аниқ чегаралаб бўлмайдиган таассуротларга маълум шакл топиш истеъдоднинг туғма уқувига боғлиқ. Масалан, шоира сўнгсизкечинмалар мавжини, эҳтирослар курашини уйку образига жойлаб, фақат Зулфия қалами удда қиладиган маҳорат намунасини кўрсатади.

...Зулматни устимга уйиб,
Бардошимга боқади ҳайрон.
Кўрпаларин бигиздай ўйиб,
Мен этаман курганин вайрон.
У бир ўзи қилар томоша
Кундузлардан яширганимни,
Гоҳ алашим киприклар оша
Кўрғошиндай тоширганимни...

(“Уйку”.)

Ҳам бардошли, ҳам исёнкор руҳнинг тўхтовсиз кураши, унинг гоҳ пинҳоний, гоҳи ошкор қийноқлари бедор ўтган бир кеча тимсолида шунчалар аниқ ва тиниқ чизилиши ўқувчини тўлқинлантиради. Шоира мисралари шеърхонни ўйга толдиради. Бир киши, ажойиб пок қалбли инсон кечираётган тўзимсиз дардга малҳам излаб қийналади. Шеърда бир қадар очик қолдирилган, китобхон муҳокамасига ташланган фикр уни бутун банд қилади. Бу умумлашма фикр – чуқур инсоний дард шоиранинг доимий эътиқоди сифатида бошқа шеърларида, турли шаклларда айтилган, аммо бу сафар Зулфия ўз қаҳрамони руҳиятини янги усулда очади. Айниқса “кундузлардан яширгани” – пинҳоний туйғуларнинг тугилмаган ҳаётини ва оддий суврати ўқувчи қалбида, тасаввурида сезиларли из қолдиради. Умуман, шоиранинг катта шеъриятда, халқчил шеъриятда бўладиган хусусият бор: айрим бир киши характериға, шахсий дунёсига, кўнгил сирларигина хос бўлган ўйлар, кечинмалар шу бетакрор жозибасини,

ранггинлигини сақлагани ҳолда одамлар қалбига йўл топади – ижтимоий мазмун касб этади. Шунинг учун ҳам Зулфиянинг энг яхши лирик шеърлари вақт ўтган сайин янги салобат кўрсатиб, маъно салмоғи ортиб боради.

Шеърнинг доимий жозиба кучи, эскирмаслик сири – унинг табиатдан, халқ ҳаётининг доимий манбаларидан озиқланишида. Бугунги фан, техника парвози, суръати, шубҳасиз, унга маълум туртки бериши керак. Лекин шеърят, гўзаллик андозаси, меъёрлари, усуллари ҳамон табиатда, бобо деҳқон муҳитида, соҳиби ҳунарлар ҳаётида; халқ даҳосида, анъаналарида, жонли талаффузида. Бундай имкониятлар бамисоли уммон, олган, ишлатган билан камаймайди. Азалий мавжудотга, халқ ҳаёти, халқ табиатига яқинлик шоирни ортга судрамайди, замонавий бўлишдан, пешқадамликдан, новаторликдан маҳрум қилмайди. Ҳамишалик синалган манбалардан баҳраланмай туриб давр суръатларига тенглашишга уриниш беҳуда ва маъносиздир. Ҳозирги фан ва техника даражасига юзаки тақлид, сунъий яқинлик оқибати бўлган бир ёқлама шаклий изланишлар умри қисқа мавҳум санъатга олиб келгани сир эмас.

Маълумки адабиёт, шеърят халқ ҳаётини, инсон руҳиятини ўрганади, айни вақтда халқ учун, инсон руҳияти учун хизмат қилади. Шоирнинг чуқур, атрофли билими ҳам шу мақсадга қаратилади. Шунинг учун илҳом манбаи ҳамон халқ турмуши бўлиб қолаверади. Бинобарин, ҳар бир давр, унинг тараққиёт даражаси халқ шуурига, маънавий дунёсига ўз таъсирини кўрсатади. Халқ кўнглига бориб етган, унинг ҳаётига сингишган, ўзлашган янгилик гўзаллик манбаига айланади. Демак, шоир халққа маъқул бўлган, у дилдан қабул қилган янгиликни шеърятга олиб кириши, умумлаштириши мумкин. Шу маънода халқ ҳаёти, инсон руҳияти янги гўзалликлари тадқиқ қилувчи, уларга меъёр белгиловчидир.

Уйғун, Миртемир, Ҳамид Ғулом, Шухрат, Мирмуҳсин, Т. Тўла, С. Зунунова, А. Абдураззоқ, Э. Воҳидов, Ж. Жабборов, Ҳ. Шарипов, Ю. Шомансур, А. Орипов, Муҳаммад Али, Ж. Камол, О. Матжан, Г. Нуриллаева ва бошқа шоирларнинг янги шеърлари шуни кўрсатадики, агар шоир халқ руҳиятини, кайфиятини, унинг илғор китобхон тимсолидаги эҳтиёж ва интилишларини, ҳозирги оламни билишга чанқоқ табиатини чуқур ҳис этса, ўрганса, бугунги тараққиёт суръатлари, ўзгаришлари ўз урни, ўз меъёри билан шеърятга маълум даражада таъсир этиши мумкин. Лекин, такрор айтамиз, бу таъсир халқ ҳаёти, халқ таъби, илғор замондошларнинг фикр-қарашлари нуқтаи назаридангина тўғри ва мақбул бўлиши мумкин.

Санъаткор шоирларнинг муваффақият сирларидан бири – уларнинг халқ руҳиятидан, халқ нуқтаи назаридан, қарашларидан келиб чиқиб ёзишларида. Ғафур Ғулом билан Шайхзода том маъноси билан замоннавоз,

изланувчан шоирлар, шеърятда янгилик жарчилари эдилар. Улар катта, теран, бемиқёс манбалардан озиқланиб, қувватланиб излангарлар, қадимий, доимий хазинадан, халқ ҳаётидан ўрганганларини мисралар руҳига қатрама-қатра сингдирганлар. Эски миллий ва башарий манбалардан, янги имкониятлардан доимий наф кўрган шоирлар ижодида чуқур халқчил руҳидаги изланишлар самарасини кўрамиз. Афсуски, баъзи истеъдодли ёшларда азалий манбалардан, ҳаётий заминдан узоқлашган юзаки изланишларга анча тамойил борки, бу ҳақиқий парвозга тушов солади. Улар янгилик яратишнинг табиий заҳматларига мумкин қадар чап беришга, шеърятимизнинг қадимий ва янги анъаналарини, халқ турмушини, табиатини яхши билмай туриб новаторлик қилишга уринадилар. Натижада сунъий, ношуд нуктадонлик, қандайдир зўраки, мавҳум сатрлар пайдо бўлади.

Албатта, қалбаки шеърни ҳамма вақт ҳам бирданига билиб олиш осон эмас. Бундай шеърлар ўқувчини чалғитиши мумкин. Уларга жиддийроқ эътироз билдириш қийин бўлади. Лекин бошда ярқираб кўринган ҳамма нарса ҳам дурдона бўлавермаслиги, шоирона эҳтирос ўрнини ҳиссиётбозлик олгани охири маълум бўлади. Шеърятнинг классик дурдоналаридан ҳамда янги жиддий ютуқларидан хабардор бўлган ўқимишли китобхон назарида, том маънодаги шеърини мантиқ, шеърини образ қаршисида биринчи таассуротда алдовчи шеърлар нурсизланиб, синовга бардош беролмай қолади. Астойдил, кўнгилдан чиқариб айтилган гаплар билан бир қаторда зўрлаб ё бирор тамаъ билан бежаб айтилган гаплар ҳам бўлади. Шоир қалбидан қайнаб чиқмаган, ижоднинг бутун дардини, заҳматини кечирмасдан ёзилган шеърнинг мураккаб. Баъзан шоир ўйламаган, кутмаган кўнгилсиз ҳоллар юз бериши мумкин. Ижодкорнинг ўзига талабчанлик ҳисси сусайиб, ёзган шеърлари муваффақият қозона олмаса, китобхоннинг “илтифотсизлиги”, “тушунмаслиги” шоирни ранжитиши керакми? Аксинча, ўз қадрини билган ижодкор маълум муваффақиятсизлик аччиғини ўзи учун жиддий сабоқ деб билади, унинг сабаблари ҳақида ўйлайди, андиша қилади, зарур ҳулосалар чиқаради. Китобхондан, танқидчидан бўлар-бўлмасга гинахонлик қилиш асли кучсизлик аломатидир. Катта муваффақиятларга эришгани ҳолда ҳамон ўзидан қониқмаслик ҳисси билан яшаш, танқидий кайфият истеъдоднинг юксак фазилатидир. Ҳаёт мураккаб, шоирлик тақдири яна мураккаб. Баъзан ўзига талабчанлик жасорати ҳам талаб қилинади. Юксак мақсад, юксак эътиқод кишига куч, жасорат беради. буни кексаликда ҳам ижод қийноқлари билан яшаган, ёшлик ғайрати ва ҳиммати жўш урган санъаткорлар қайта-қайта укдирадилар. Янги юксакликка жасорат қилиш, шубҳасиз, катта самаралар келтиради.

Анчагина йиллардан бери ёзаётган баъзи бир ёшларда ҳамон ҳаётни, унинг гўзалликларини юзаки, наридан-бери, умумий фонда кузатишдек, асл шеърятдан узоқ кайфият устунлик қилади. Масалан, Тўлқин бундай нуқсонни аксаро ҳолларда дабдабали ваъзхонлик билан беркитишга уринади.

Сен ҳеч кимни кутмасанг,

Сени ҳеч ким кутмайди.

Сен меҳрингни тутмасанг,

Ҳеч ким меҳр тутмайди.

Агар одамлар билан

Сув кечиб, тоғлар ошсанг,

Юрагу ҳаётингни

Элатингга улашсанг,

Шунда ҳар ким ардоқлаб,

Кўтарар елкасида,

Яшайсан меҳр сақлаб,

Муҳаббат ўлкасида...

(“Сен ҳеч кимни кутмасанг...”.)

Кўриниб турибдики, шоир очган яхши бир гап ўз мантиқи билан ривожлантирилиши, чуқурлаштирилиши лозим бўлгани ҳолда, ҳаммага маълум даъватлар билан бекорга шиширилади, натижада шеърнинг жозоба пардаси кўтарилади, фикр умумий, яланғоч ҳолга келади. Бу эса, ўқувчида лоқайд, ҳатто афсусли бир кайфият туғдиради, унинг ҳафсаласи совийди. Наҳотки, китобхон кишининг ўз элати учун нималар қилиши лозимлигини, қилганлари эвазига нима олажагини шоир айтган даражада билмаса! Ахир, ижодкор энг оддий ўқувчидан тортиб илғор, ниҳоятда хуштабъ, фақат яхши, кучли шеърлар ўқиш иштиёқида яшайдиган мухлисларгача кенг китобхонлар оммасини – халқни назарда тутиб ёзади-ку! “Юрагу ҳаётни улашиш” ҳақида шунчалик умумий, жўн, чор-ночор бир тилда гапириш шеър табиатига, шоирлик таъбига монанд келармикан? Бундай эзгу ниятни бошқа биров ифодалай олмайдиган ранггин тил билан, китобхон таъбини эркалайдиган бирор шеърий топилма, янги ҳис қилинган сўз, мусиқий маъно билан, кишини бир оз бўлсин ўйлатадиган умумлашма тарзида ифодалаш лозим. Гўзаллик яратиш сири, шеърий жозоба сири шунда эмасми?

Шоир муваффақиятлари кўп жиҳатдан унинг шеърӣ тил маданияти билан боғлиқ. Бугунги шеърӣятимиз жуда кўп манбалардан баҳраланади. Айниқса, халқ тилида санъатнинг турли соҳаларини, мусиқада ифодаланадиган сеҳрли маъноларни ҳам сўз образи орқали шарҳлаб бериш имкониятлари бор. Шоир бундан унумли фойдаланибгина қолмай, шу заминда туриб янги изланишлар билан яшаши, янги-янги ифода йўлларини яратиши мумкин. Зарурат сезилганда кенг халқ муомаласидан, халқ оғзаки ижодиёти ва классик адабиётимиз сўз бойлигидан, ҳатто баъзан шева имкониятларидан фойдаланиш мумкин. Ҳамза Ҳакимзода, Ҳамид Олимжон, Ғафур Ғулом, Ойбек каби санъаткор шоирлар ҳаётӣ ва бадиӣ-мантиқӣ заруриятдан келиб чиқиб, ҳозирги бой тинимсиз имкониятлардан ташқари классика ва фольклор сўз хазинасига мурожаат қилдилар. Бу билан, аввало, асарларнинг ғоявий-бадиӣ қиммати ошди, шеърӣ рангинлик яратилди, қолаверса, улар жуда кўп қадимӣ, пурмаъно сўзларимизни ноҳақ унутилиб кетиш хавфидан сақлаб қолдилар. Бугина эмас, классик адабиётимиз луғатидан фойдаланиш замонамиз билан узоқ кечмишимиз ўртасига солинган адабиӣ-бадиӣ кўприк вазифасини бажарди. Бу, новатор шоирларнинг анъанага ижодӣ муносабатини ҳам кўрсатиб туради. Бинобарин, адабиётнинг, шеърӣятнинг тил жиҳати бевосита анъана билан боғланади, чунки тилдаги, айниқса, бадиӣ адабиёт сўзлигидаги ривожланиш, асосан, анъанавӣ йўлда зоҳир бўлади.

Устозлар изидан муваффақиятли одим ташлаб бораётган истеъдодли ёшлар ҳам қадимдан адабиётимизга кириб, сингишиб, ўзлашиб кетган улуг олимлар, шоирлар ўз тилимиз деб қўллаб келган, саайқал берган кўпгина нозик маъноли сўзларни адабиӣ муомалага киритиб, халқчил, фойдали иш қилмоқдалар. Албатта, бунда зарурат билан бирга меъёрни билиш ҳисси бўлиши лозим. Меъёрдан чиқиш сунъийликка, зўравонликка, қуруқ ҳашамга олиб боради. Ёш танқидчи Михли Сафаров ўзининг “Сафарбар ёшлик” мақоласида “товус”, “хиром”, “маст”, “жонона”, “сархуш”, “сармаст”, “зебо” каби сўзларни “архаик, истеъмолдан чиқиб кетаётган, сийқа сифатлашлар” деб атайди. Дуруст, танқидчи бу сўзларни муваффақиятсиз равишда, фақат эскича, шунчаки безак учунгина ишлатилганини кўрсатмоқчи бўлади. Бу, албатта, шоирнинг нуқсони, маҳоратсизлик оқибати. Лекин бунинг учун қадимӣ анъанавӣ воситаларга юқоридагидай номлар қўйиш асосли бўлармикан? Ғафур Ғулом ва Шайхзодадек забардаст, замоннавоз шоирларнинг аввалги шеърларида ҳам, яқингинада эълон қилинган ўлмас сатрларида ҳам худди юқоридаги каби сўзлар янги салмоқдор фикрни, теран фалсафани ифодалаб, сўз-образлар сифатида келади. Анъанавӣ ташбихларга, ҳаёт, тарих тақозоси билан яқин қўшни ва қардош тиллардан ўтган, неча асрлик довулли замонлар синовини кечириб, ўзбек характерини

ифодалаб келган шеърий луғатимизга шу хилда ёндашадиган бўлсак, қанча-қанча сўзларни осори атиқага топширишга тўғри келар эди. Тилимизнинг бойлиги, нафислиги унинг азалийлигида, қадимийлигида эмасми? Бундай қараш айниқса тажрибасиз ўқувчини чалғитиши мумкин. Бинобарин, халқда эски сўзлар, қадимий тушунчалар яшар экан, шеъриятда ҳам анъанавий усуллар, ифода воситалари яшайди.

Албатта, шеърият тили ҳақидаги масала биз ўйлагандан, муҳокама юритгандан кўра кенгроқ ва мураккаброқдир. Сўздан фойдаланиш шоирнинг истеъдод даражасига, шахсияти ва характериға, ҳаётини ва ижодий муҳитига, тажрибасига боғлиқ. Катта санъаткорлар маслаҳат берадиларки, кўп ишлатилган сўзлар, иборалар, анъанавий ташбиҳлар ёш, тажрибасиз шоирларға зарар етказиши, аксинча, улардан санъаткор қалами фавқуллода муваффақиятли сувратлар яратиши мумкин. Классик адабиётимиз ва фольклор луғатидан ижодий фойдаланиш хусусида ҳам шу фикрни айтиш керак. Масалан, Тўлқин классик шеъриятда кўп қўлланган “қаро” сифатлашидан тажнис (омонимли образ) яратмоқчи бўлади.

Ташвиш тушса айтишар ҳар дам:

Қаро кунинг (?) ўтади сенинг...

Юзинг қаро бўлсин дейдилар

Ҳиссизларға рўй-рост, ҳалол... (?)

Бирор қаро кунингни, ошна,

Кўрмоқликка кўзим йўқ асло!

Аммо қаро кўзингги ташна,

Қаро кўзинг кўрай доимо!

(“Ташвиш тушса...”.)

Бу сатрларда “қаро” сўзининг маъно қирралари табиий, мантиқий асосларға эмас, зўрма-зўраки, омонат, ғариб бир заминға қурилганлиги аён сезилиб турибди. Шунинг учун шоирнинг яхши нияти ниятлигича – қуруқ шаклий изланишлар доирасида қолади, ўқувчини ўйлатмайди, ҳаяжонлантормайди. Ҳар қандай ташвишни қаро кун деб аташға, ҳар қандай ҳиссизликни юзи қаролик деб билишға етарли асос борми? Шоир қандай даъво қилса қилсин, бироқ қаро кун, юзи қаролик тушунчаларида зухур этган даъвоға мос, унга тенглашадиган кучли далиллар бўлиши керак. Шоир ўз ошнасининг қаро кўзига (?) ташна экан, бунинг туб боиси, зарурати, мантиқи нимада? Дўстининг кўзига ташналик билан унга қаро кунни (?) истамаслик

ўртасида узоқ, мавҳум бир бўшлиқ борки, сўз махноларининг бундай бепанд, ночор ҳолатидан ҳеч қачон тажнис чиқариб бўлмайди.

Турли поэтик тил манбаларидан баҳраланишда шоир чекланмаган имкониятларга эга. Айни вақтда ҳамма ижодкор учун умумий бўлган талаблар бор. Чунончи, шеърият кенг китобхонлар оммасига, халққа хизмат қилгани учун шоир халқчил соддаликка, равонликка интилгани, мумкин қадар кўпчиликка тушунарли бўлган шеърий тил яратгани маъқул. Ҳамид Олимжон асарлари шеърият мухлисларига чуқур ўзлашиб кетганлиги бежиз эмас. Бор-йўғи ўттиз йил яшагани ҳолда кенг китобхонлар оммаси руҳига, халқ қалбига кириб борган Сергей Есенин ўз асарларининг тилига алоҳида аҳамият берган эди. Шоирнинг эсдаликларида характерли гаплар айтилган: “Головнинг “...Кечалари”да украинча сўзлар кўп эди, унга бутун бир сўзлик илова қилишга тўғри келарди. Кейинги қиссаларида у бундан қайтди. Мен ҳам “Хотирлаш дамлари” (“Радунца”)нинг аввалги нашрида кўпгина маҳаллий рязанча сўзларни ишлатган эдим, бу дастлаб менга ёқар эди... Аслида шундай ёзиш керакки, ёзганингни ҳамма тушунсин” (С. Есенин. Отчее слова. “Советская Россия”, М. 1968).

Умуман, шоирнинг ўз қиёфаси, ўз услуби кўриниб турган, шу билан баробар китобхонга, халққа маъқул ва манзур тушадиган шеърий тил яратиш адабиётимизнинг муҳим вазифаларидан биридир. Албатта, оригинал ва ёрқин шакл салмоқли мазмун ташиши, умумлашма фикрларни ифодалаши лозим. Зотан, шеъриятдаги сўз мантиқан ва бадий жиҳатдан неча бор мисқолланган сўздир. Унинг зоҳиран англашилган маъноси шеър мисралари учун камлик қилади. Негаки, шеърият узоқ ўйлар, бемиқёс, беўлчов ҳис-туйғуларнинг бадий сўзга ғойибона жойланган суврати; унда, табиийки, ички, ботиний маънолар бўлади. Шеъриятнинг таъсир, жозиба кучи, ўйлантириш кучи унинг замирида, руҳида. Бунга амал қилган шоир ўзининг бир олам таассуротларига монанд, лекин ихчам ва аниқ шакл, ҳар гал янги андоза, янги усул топади; ҳеч нарсага сиғдириб бўлмас фалсафани, шеърий мазмунни санокли мисраларга жойлайди. Шеър яратишнинг қийноқлари ва наъъаси ҳам шунда...

14 Шарқ юлдузи. № 10

ОШКОРАЛИК – ҲАҚИҚАТНИНГ УЙҒОҚЛИГИ

Эрур чун жоҳ фоний, яхши от боқий,

Бас, эл комин раво айла ўзингни комрон кўргач.

Алишер НАВОИЙ

Буюк шоирлар сўзининг мўъжизакор кучи, сеҳрловчи сири шундаки, на замонларнинг беомон довул-шамоллари, на мамлакатлар, халқлар, эътиқодлар, анъаналар ўртасидаги тафовутлар бу маънавият кимёсининг асл қимматига таъсир кўрсатолмайди. Мен Навоийнинг кўпчилик ёд биладиган: “Одами эрсанг демагил одами, Ониким йўқ халқ ғамидин ғами” шоҳбайтини ана шундай маънавий гавҳарлардан деб биламан. Биз бошдан кечириётган ғоят масъулиятли янгилашни, покланиш, шу заминда ишончли ва жадал одимлар билан социализмнинг юқори тараққиёт босқичига кўтарилиш жараёнида бу табаррук камол, шубҳасиз, янги мазмун касб этади. Навоийнинг ўзи не дарду ҳасрат, не умид-армон билан кечирган, балки гениал шоирнинг қалб шивири билан айтилган “қадимий сўзлар”дан, хусусан, “халқ ғами” бугунги шароитда – ошкоралик ҳақиқат хизматига мандат олган масъул дамларда ҳар қачонгидан зарурроқ сўзларга айланган бўлса не ажаб!

Шеъриятдаги ошкоралик, даставвал, шоир сўзининг қанчалик ҳаққонийлиги, журъаткорлиги билан белгиланади, қолаверса, бу ижодкор маънавий эътиқоднинг не чоғлиқ барқарорлиги билан боғлиқдир.

“Ошкораликка кенг кўлам бериш биз учун принципиал аҳамиятга эга. Бу сиёсий масаладир”, - дейдилад КПСС XXVII съездига қилинган Сиёсий докладда. Бундай журъаткор инқилобий позицияни ҳаётнинг ўзи тақозо қиляпти. Сабаби, ҳали ҳам ёмонликка қарши курашда журъатсизлик, мурасасозлик, пассивлик, лоқайдлик, айниқса, машъум догматизм ва бюрократизмнинг турли ниқобли кўринишлари бартараф қилинган эмас. Эл-юрт назаридан қолган қаллобларнинг хийла найранги шу даражага етган эдики, халқимиз азалдан эъзозлаб келган саховат, мурувват, садоқат, оқибат каби эзгу инсоний тушунчалар, қисқаси – яхшилик турли қиёфадаги ёмонликни жинояткорона яшириб кўрсатишга, устомонлик билан пардалашга хизмат қилди. Бундай ниқобли, ниқобсиз ёвузликка қарши бадиий сўз, биринчи галда, шеърият ўзига хос шижоаткор рўй-ростлиги, мавжуд демократик имкониятлари билан курашиб келди, бугун эса очикчасига, юзма-юз муносабат билдирипти. Масалан, Эркин Воҳидов “Яхшилик ва ёмонлик” миниатюрасида мунофиқона ниқобланган ёвузлик устидан шундай ҳукм юритади:

Силаса тубан бошин мабодо,

Мунофиққа берса омонлик,

Бу ёруғ дунёда бўлмагай асло

Яхшиликдан ортиқ ёмонлик.

Шоир “Максим Горький билан суҳбат”, “Ленинни ўқиш” шеърларида, ҳаётдаги нохуш ҳолларнинг туб сабаблари нимада, деган, барча софдил кишиларни қийнаган саволга шеърятнинг ижтимоий маъноси ва бадиий мантиқ эътибори билан асосли жавоб топишга интилади. Чунончи, “Максим Горький билан суҳбат”да одамларга имон-этиқод бутунлиги, виждон поклиги ҳар қачонгидан зарурроқ бўлиб қолганини, буни фақат истиқболимиз, идеалларимизгина эмас, даставвал, ҳозирги тарихан маълум мавқеимиз тақозо этишини шоир куюнчаклик билан, дили ёниб, кучли контраст лавҳаларда ифодалайди (“Мен бугун кўркмасдан дин афъюнидан, “Худо”си йўқлардан кўрқаман бироқ”). “Ленинни ўқиш” шеърини мен ҳозирги ёшларга йўлланган шеърини очик хат, биринчи галда, мақсад ва матлаби аниқ, маърифатга чанқоқ талабларга берилган шоирона наказ деб атар эдим. Ҳассос шоир ўз нуқтаи назарини китобхонда иштибоҳ туғилмайдиган самимият билан ифодалашга эришади. Чиндан ҳам ҳозирги янгиладиш, покланиш шоироитида Ленинни чуқур билмасдан туриб, кўзланган мақсадга эришиш мумкинми? Муҳими, Ленинни қандай ўқиш, қай тарзда ўрганиш керак? Турли қиёфадаги ёмонликка қарши кураш давом этар экан, бу гениал таълимотнинг оламини, одамини ўзгартиришга қодир инқилобий қудрати ва моҳиятини яхшироқ англаб олиш нақадар зарур!..

Аввало шуни айтиш керакки, адабиётимиз бутун соҳалари бўйлаб қайта қуриш ишида фаоллик кўрсатяпти. Ёзувчиларимиз ўз гражданлик бурчини ҳалол бажаришга интилмоқдалар. Бу жиҳатдан иш осон кўчмаётганини ҳам тан олиш керак. Чунки йиллар давомида шаклланиб қолган ақидаларнинг бирданига ўзгариб кетиши осон эмас. Шу маънода адабиёт, ижод ишига ҳали ҳам эскича қарайдиган, уни кўпроқ тирикчилик, бойлик орттириш, шуҳрат топиш манбаи сифатида санайдиганлар ҳали ҳам бор. Адабиёт ишига раҳбарлик қилишда эса буйруқбозликка берилиб, уни догматик тушунчаларга боғлаб қўйишга, қуруқ дабдабага, шоирнамо фикрлар баён қилишга уринаётганлар ҳам оз эмас. Хуллас, кейинги йиллар ичида қайта қуриш даврига хос бўлди. Шулардан бири Одил Ёқубовнинг “Оққушлар, оппоқ қушлар” романидир.

Роман воқеалари қисқа муддатда, атиги бир неча ой давомида рўй беради. аммо адиб кўп бобларда ўтмишга мурожаат қилиш воситасида демократик принципларнинг бузилиши бир неча ўн йилликлар давомида рўй берганини, бу жараён айрим раҳбар шахсларнинг социалистик жамият ақидаларидан чекинишлари билан боғлиқ эканини чуқур исботлайди. Ўз

навбатида маълум даврлар ичида бу аҳволга ўзимиз кўникиб қолганимизни ҳам далиллайди.

Романда ишлаб чиқариш ва маънавий ҳаётдаги чекинишлар асосан Музаффар Фармонов, Фотих Музаффаровичларнинг хатти-ҳаракатларида мужассамланган. Сўзсиз фармоновчиликка имтиёз яратиб берганлар ҳам бор эди. Улар ҳам сахна орқасида туриб бўлса-да, воқеаларда ҳам маънавий қиёфаларини ҳар саҳифада сезиб турамиз.

Шораҳим, унинг рафиқаси, ўғли Шоқосим, санъатшунос Расул Нуриддинов, қизи Нигора, куёви Бехзод, Улуғ Ватан уруши қатнашчиси Белобородов сингари покдил кишилар қийин шароитларда ҳам маънавий қиёфаларини ҳар қандай бузилишлардан сақлаб келганлар.

Роман сюжет йўналиши, конфликти ана шу икки тоифага мансуб шахсларнинг руҳий олами, психологик тўқнашувлари асосида очилади. Биринчи тоифанинг қилмиш-қидирмишлари билан танишар эканмиз, ўзимизда уларга нисбатан нафрат, жирканиш ҳисси уйғонганини сезамиз. Тўғри ва софдил одамларнинг бошига тушган кулфатларни кўргач, бу чорасизлар қисматига ачинамиз, кескин тўқнашувларда уларни ёқлаймиз, оғир дақиқаларда бирдан-бир тўғри йўл танлаганликларида дилимиз фаҳрга, қувончга тўлади. Қайта қуриш шабадалари туфайли ҳақиқат улар томонида эканини бутун вужудимиз билан ҳис қиламиз.

Булар ҳаммаси адиб ҳаёт проблемаларини инсон қисмати бера олганини, кўрсатади. Шу асосда “Оққушлар, оппоқ қушлар”ни ижтимоий-проблематик ва психология роман деб баҳолаш мумкин.

Одил Ёқубовнинг янги романида айрим нуқсонлар мавжудлиги ҳам яққол сезилиб туради.

Фармонов ва унинг ўғли Фотих Музаффаровичга ўхшаган “ишбилармон”лар, жамиятимиз ҳаётига хос демократик нормаларни оёқ ости қилганлар негадир ўз йўллари тўғри эмаслигини софдил зотлар эса оғир-оғир вазиятлардан “қийинчилик тортиб, албатта “эсон-омон” чиқиб кетаверади. Ўз вақтида демократик тартибларнинг бузилиши софдил одамлар бошига қанчадан-қанча фожиалар ёғдиргани адибга маълум-ку! Наҳотки инқилобий бурилишгача олиб келган кураш шу даражада қурбонсиз рўй берган бўлса! Расул Нуриддиновичнинг ўша оғир вазиятдан бешикаст чиқиб кетишига ишониш қийин. Биз, бу ишлар ҳаммаси қандайдир тартиб ва қонунлар доирасида амалга оширилган. Ҳозир бу ҳақиқатдан кўз юмиб ўтишимиз инсофдан бўлмайди.

Булар шуни кўрсатадики, адибларимизда, ҳатто қайта қуриш ишлари бошланиб кетгандан кейин ҳам йирик ижтимоий масалаларни акс эттиришда

дадиллик етишмайди. Ҳали ҳам орқамизга бир қараб қўйиб, бирор корҳол рўй бериб қолмасмикин, деган андишалар билан иш тутамиз. “Андишанинг оти қўрқоқ” дейди халқ.

“Оққушлар, оппоқ қушлар” илгари ҳаётимизда ўрнашиб, қайта қуриш натижасида юзага чиқиб қолган ижтимоий ва маънавий тенгсизликлар ҳақида яратилган дастлабки роман. Шу маънода – биринчи жиддий тажриба. Бу тажриба давом этади ва яхши самаралар беради деб умид қиламиз.

Юқоридаги мулоҳазаларни яқунлаб айтиш керакки, бугунги кунда анча тараққий этган ўзбек романчилигини йирик маданий ҳодиса, руҳий бойлик сифатида биринчи қадамларидан бошлаб меҳнаткашларни, хусусан, ёшларни коммунистик руҳда тарбиялаш ишида фаол қатнашиб келмоқда. Бу борада эришилган ютуқлар осонлик билан қўлга киргани йўқ. Иқтисодий, сиёсий ва маданий сабабларга қўра юзага келган баъзи хато ва камчиликлар, айрим пайтларда қўзга ташланган чекинишлар – романчилигимизда ҳам ўз аксини топди. Бу камчиликлар бадиият талабларига беписанд қараш, бир хил андозага бўйсундириш, дабдабабозлик, айрим шахсларга сажда қилиш, ҳаётни чуқур ўрганмасдан юзаки акс эттириш, конфликтсизлик, психологик таҳлилдан узоқлашиш, воқеанавислик ва объектнавислик ва ҳоказолар шулар жумласидандир. Буларнинг ҳаммаси даврнинг иқтисодий, сиёсий ва маданий ҳаётига боғлиқ, албатта. Бундан ташқари улар ўсиш, улғайиш қийинчиликлари билан ҳам изоҳланади. Шу маънода ўзбек романчилиги етмиш йиллик тарихимиз меваси сифатида адабиётимизнинг етакчи жанрларидан бири бўлиб турибди. Бу – тарих. Тарих эса келажакка асосдир.

Ленинни ўрганиб ол, йўлингдан чиқар ҳали

Ҳаётимиз ёвлари бири-биридан беор.

Мана бу тайёр турган дунёни ҳам ютгали

Қорни қўйган юлғичнинг буржуйдан не фарқи бор!..

Бу эса давомчиси ўта сўллар зотининг

Ҳарфхўрлик бекиёс, “хушёрлик” бениҳоя:

Қўйиб берсанг бундайлар Ленин таълимотини

Лениннинг ўзидан ҳам қилмоқ бўлар ҳимоя.

Қайта қуриш, ижтимоий иқлимни соғломлаштириш мавзусига ҳар бир истеъдод эгаси, ижодий имкониятлари даражасида муносабат билдиради. Масалан, Муҳаммад Раҳмон ҳақиқатни очик-ошкор айтишда бир оз яланғочроқ усулдан фойдаланса-да, ҳар қалай, маънавий позициясини тўғри

белгилагани учун, нишонга бориб тегувчи шоирона тафсиллар, мажозлар орқали ҳаққоний лавҳа – образлар яратади:

– **Топ! – деди биттаси сохта шонга қул. –**

(Ўзинг тушунавер ишорасидан!)

Пахта пунктини кўрсатди нуқул

Мўътабар даргоҳнинг идорасидан.

.

Ҳар бири ўзича раҳнамо, даҳо,

Элни – сен, ўзини – сиз деган зотлар.

Зуғум, тазйиқидан шуларнинг гоҳо

“Қора юрак” бўлди дили муродлар...

Шеърят мухлислари эътиборини қозонган М. Раҳмон ҳақиқат ва адолат тантанасига чуқур ишонч ҳисси билан яратилган “Шу куннинг шеъри”ни: “бор экан Лениндек падар оламда... Қаддингни баланд тут, қолмайсан Ғамда! Жонлар фидо сенга, Ҳақиқат – Ватан!” каби зоҳиран анъанавий оҳангдаги самимий сўзлар билан тугаллайди. Биз биламизки, инсон учун Ватан – эзгу туйғуларнинг энг азизи, муқаддас тушунчалар сирасида қутлуғи. Шу маънода шоир Ҳақиқат сўзини, аввало, Ленин номи билан боғлаши, сўнг Ватан каби бош ҳарфлар билан ёзиб, шу табарруқ каломга қиёсан улуғлаши бежиз эмас. Бу ҳозирги янгиланиш, покланиш даврининг инқилобий руҳи ва талаблари нуқтаи назаридан олиб қараганимизда, чинакам мантикий кучга эга бўлган ҳаётий нисбатдир.

Ҳар бир талантнинг ўзига хослиги, ёш хусусиятидан қатъи назар, унинг сўзга ҳиссий муносабатида, ташбеҳ-образларнинг оригиналлигида, шеърий интонация оҳанрабосида аён сезилиб туради. Ижодий индивидуаллиги нисбати тез намоён бўлган ёшлардан Мирза Кенжабоев машъум ёлғоннинг мунофиқона найранглари ортиқ чидаб бўлмайдиган даражага етганини аччиқ киноя қилади:

Ана! Карвон-карвон хирмон бўлади,

Карнай-сурнай бўлар, бўлар тўй, нон-туз.

Жиндай жавлон урсак тўқсон бўлади,

Жиндай ёлғон урсак – бўлиб қолар юз.

Усмон Азимовнинг “Бахшиёна” туркумидаги шеърларида ўзига хос журъаткор ҳаққонийлик ёрқин ифодалангани ҳақида аввал ҳам тўхталган

эдик. Шоир янги китоби “Дарс”дан ўрин олган, “Хазон ҳиди анқир...” сатри билан бошланадиган ва “Графика” шеърида ҳаётнинг азалий ҳақиқатига интим кечинмалар орқали муносабат билдирса, “Сен ҳали ёшлигинг билан оввора...” манзумасида эса зиддиятни чуқурлаштиради, қатор ҳаётӣ муаммоларни қамраб олади:

Сен ҳали ҳар лаҳза кулишга тайёр...

Менинг кўзларимда музлаган оғриқ,

Эриса – бир мавжи ўзбаки диёр,

Оқса – бир соҳили виждонга боғлиқ...

Росту ёлғон аро тентираб юриб,

Қувондим, йиғладим, мунжикдим, қотдим...

Сенинг кўзларингга термулиб туриб,

Ўзимни фош қилиш бахтини топдим.

Бу зиддиятли сатрларда тўла маънода туйғулар драматизми бор: шоирнинг қаҳрамони, қачонлардир севгилиси билан “иккимиз бахтиёр”миз деб ғурурланган йигит, ҳаётда қаттиқ алдангани – чин деб эътиқод қўйгани “сохта жозиба” – машъум ёлғон, муҳаббат аҳдига хиёнат бўлиб чиққанидан вужуди ларзага келади (“Менинг кўзларимда музлаган оғриқ”). Лекин муҳими шундаки, ўз моҳияти билан фожеъ интиҳодан холи бўлмаган бу шафқатсиз ҳақиқат йигитнинг метин иродаси туфайли худбин ва алдамчи ҳислардан ғолиб келади. Шу тарзда руҳий изтироблар кутилмаганда ижтимоий дард – исёнкор туйғуга айланади: қаҳрамон “диёр” ва “виждон” билан боғланган ҳақиқатни кашф этиш йўлида “ўзлигидан юқори кўтарилади” (Гёте). Бир вақтлар дунёда танҳо севимли саналган кишининг энди бедард ва лоқайд боққан “кўзларига термулиб туриб... ўзини фош қилиш бахтини топиш”нинг маъноси шунда.

Шавкат Раҳмон ҳақиқатнинг муқаррак ғалабаси йўлида, хусусан, ҳозирги янгилаиш, поклаиш шароитида инқилобий тус олган кураш тенденциясини ўзининг мушоҳада тарзига хос сергак, курашчан образлавҳаларда (масалан, “Шавкат Раҳмон деган бир ўжар шоир...” сатри билан бошланадиган шеърида) ифодалайди. Биз шоир мисраларининг ҳаётӣ мантиқ кучига, бадий-эмоционал жозибасига, унинг “заҳардай мард сўзлар”и қаршисида ҳар қандай ёлғон маҳв этилиши – ҳақиқат ҳакимнинг омонсиз ҳукмидан қочиб қутула олмаслигига ишонамиз:

**Менга нондай зарур,
Қиличдай кескир,
Заҳардай мард сўзлар бўлсаёқ басдир.
Сайладим сўзларнинг сараларини,
Курашлар шамоли кирди назмимга...
Энди ишлаш керак бу кенгликларда,
Токи сўйламасин ёлғонни ҳеч ким,
Токи буюк тоғлар салтанатида
Эгилган бошларни
Қиличлар кессин.**

Аввало, шоирнинг оригинал ижодий топилмаси “заҳарий мард сўзлар” билан ўшандай кутилмаган мажозий хулоса – “эгилган бошларни қиличлар кессин” сатри ўртасида фақат поэзияга хос бир нозиклик борки, бунда шоир халқ нақлининг анъанавий маъноси ўзгаришидан чўчимайди. Зеро, бу ҳозирги даврнинг инқилобий талаблари нуктаи назаридан ўзини оқлайдиган мурасасиз, лекин адолатли ҳукмдир.

Шу жиҳатдан олиб қараганда, “Икки фикр” баҳси қатнашчилари (“Ўзбекистон адабиёти ва санъати”, 1987 йил 9 январь) билан мубоҳаса қилиш зарурати туғилади. Таниқли, устоз мунаққидлардан Озод Шарафиддинов ўз мубоҳисининг ачинарли даражада маҳдуд даъволари пучлигини синалган мантиқ кучи, далиллаш санъати билан кўрсатиб беради, бироқ “Заҳардай мард сўзлар бўлсаёқ басдир” сатри, аниқроғи, битта фавқулодда ташбиҳ қаршисида иккиланади: “Бу ўринда қўлланмаган”. Сўзнинг ўткир маъно-мантиқ замини асли халқдан олинган: “тиллари заҳар”, сўзлари оғу, “заҳрини сочди”, “ҳаётини заҳарлади” ва ҳоказо. Халқ таъбири замирида эса ҳар қандай тиг зарбига нисбатан заҳарнинг бутунлай нажотсиз асоратига ишора ётганини англаб олиш унчалик қийин бўлмаса керак. Шоирнинг мўлжали ҳам, менимча, шундай: заҳарнинг шиддатли кучи қаллоблик вужудини ўрташи, тилкаши керак!.. Ёки, эҳтимол, мунаққидларнинг эътирози “заҳардай” эпитетининг “мард” сўзига нисбатидир. Турли қиёфадаги ёлғон балосига қарши шафқатсиз курашда “қиличдай кескир... сўзлар”, назаримда, Шавкатни қаноатлантира олмаган. Шоир қаҳрамонининг ғазабноқ ҳолати тақозо қилган асли ҳақиқий ижодкорга хос ана шу сўздан қоникмаслик туйғуси кутилмаган рамзий-мажозий асосцияни яратган бўлса ажаб эмас.

Ҳассос санъаткорлар ҳақиқий шеърятнинг биринчи аломати – туйғулар самимияти, деган муштарак фикрни билдирадилар. Шоир самимияти – бу таассуротларнинг ҳаққонийлиги, ҳаёлот ва хотиротнинг эзгулиги, юксаклиги демакдир.

Ана шундай чуқур ва ёниқ самимияти – виждон амри, ҳақиқат туйғуси билан ёзадиган ҳақиқий истеъдод намояндаларидан бири Рауф Парфи шеърятини хуштаб ва марифатли китобхон яхши билади. Ҳақиқатдан ҳам Р. Парфи Ватанни, инсонни, башариятни “қўйиб куйламак ҳаққи” ҳаётнинг ўзидай зиддиятли, лекин бахтли қисматга ёр, ижодий стихияни катта ижтимоий дард даражасига кўтариш иқтидорига эга бўлган шоирлардан. Чунончи, унинг “Себр дарахти” китобидан ўрин олган “Шоир қисмати” (“Чўлпон”) сарлавҳали янги теран ва кўламдор маъноларни мужассамлаштиргани билан ажралиб туради.

Дунё оқ эмасдир, йўқ, қора бардош.

Куйиб, ёдимиздан кечганлар айтсин.

Сўзларида захар, кўзларида тош,

Тилидан, элидан кечганлар айтсин.

Тунлар босиб келар дунё ҳасрати,

Кунлар гизли туғғени, босиб келар шеър,

Нечук қисмат эрур, шоир қисмати!!

Тушларимни бузар ҳазрат Алишер...

Рухий нидо бўлиб янграган, кучли акс-садо бериб турган бу мисраларнинг аламноқ, исёнкор оҳангида шоир қисмати... она халқнинг тарихий тақдири билан, унинг азалий орзу-армонлари, дардлари билан узвий боғланган, деган пурмаъно ғоя ётади. Халқимизнинг нафақат даҳо шоири, балки барча маънавий, умумбашарий хислатларининг мужассам тимсоли бўлмиш “ҳазрат Алишер” тилга олиниши бежиз эмас. Лекин Р. Парфи асосий ниятни ўша ҳазин, айни вақтда ғазабноқ оҳанг руҳига – мисралар моҳиятига жойлаган: шоир қисматининг бутун зиддиятларини – унинг шахсиятида машрабона ҳурфикрлик, исёнкорлик билан халқона тоғбардошлик ва шикастаҳоллик, ҳаёт қувончларига ошиқона шайдолик билан унинг алам-ситамларига куюнчак, ҳамдард муносабат – “дунё ҳасрати” омихта эканини – булар битта вужудга, бир бутун оламга айланганини ким билсин, қадрласин?! Шоир қисматидек халқ азалдан дахлсиз билиб, самовий маъно берган, мозийнинг қанча ҳокими мутлақлари ғазабини ўз жозибаси билан сўндира олган бу илоҳий қудрат нималигини... “тилидан, элидан кечганлар айта”

олиши мумкинми ахир? Наинки шоир қисмати ўша ҳиссиз-бедард нокасларнинг ғаразли истаклари билан ҳал қилинса?!..

Зулфиянинг “Тонг билан шом аро” китоби “Тонг” шеъри билан очилади. Мана унинг ҳаётийлиги, “тархи тоза ва беандоза” самимияти билан жозиб лавҳаларидан бири:

Мендан бошланади уйда уйғониш...

Ўғрилиб қарамайди: маъсум мўъжиза.

Набирам қадамлар! Ёш дарбозсимон

Лангардай елпийди икки қўлини.

Табиий, момо учун бундайин беназир лаҳзаларни бахш этган, дунёда бошқа ҳеч нарсага бергувсиз бениҳоя лазиз туйғулардан йўғрилган, гўдакнинг ўзидай бокира, мўъжизакор бир манзара кайфияти... тадрижий равишда катта шахс, катта санъаткор кечинмалари – мураккаб асримизнинг ҳам умидбахш, ҳам таҳликали хаёллари билан қўшилиб кетади.

Аср! Қопқаларинг борлигича оч,

Бу кекса асрда яна бир Инсон

Тонг билан бошлабди буюк йўлини.

Билмайман! Бу нотинч она-Жаҳонда

Шу тонг йўлга кирди не сон минг гўдак?

Кимнингдир илк йўли йўқолди қонда,

Ёт, изғиқ мудҳиш ўқ этди жувонмарг!..

Бу мисраларнинг ички мазмуни – моҳиятига разм солиб кўрсак, аввало, шоира мушоҳадасининг жаҳоний миқёсидан ҳайратланамиз: ажойиб тонгларнинг бирида, осойишталик ва бахт тимсоли бўлган момо хонадонида яна бир Инсоннинг “бошлаган буюк йўли” – гўдакнинг илк қадамлари бу қадим дунёнинг шу аснода янги йўлга кирган жамики болалари ҳақида ўйлашга мажбур қилади. Бугина эмас. Ҳассос шоира ўзининг ижодий таомилига кўра мавзуга янада теранроқ ёндашади: “нотинч она-жаҳон”нинг турли минтақаларида ҳар куни инсониятга қарши қилинаётган қонли жиноятларнинг касорати билан келгуси авлоддан ҳам яна кимларнингдир ўзига хос, бетакрор умумлашма образлар яратади.

Рамзий образликнинг мўъжаз бир намунаси сифатида Абдулла Ориповнинг “Инжу диёр учун” сарлавҳали янги йўл шеърини олиш мумкин. Ундаги икки мисрада нокас қаллоблар касорати туфайли қандай оғир

маломатларга қолмасин, асло қадди букилмайдиган “тенги кам”, “жаҳон захматкаш” (Миртемир) она юртимизнинг шаъни, бахтли қисмати оҳангда эъзозланади.

Юртинг толеини айласин кўз-кўз

Миллион чанокларда кўпирган қадах.

Шоир ҳаётни ҳар гал бошқача тарзда мушоҳада қилмаса, сўзни, унинг замиридаги санъатни нозик ҳис этмаса, воқелигимиз учун характерли, халқимизнинг ҳам ширин, аччиқ тақдири бўлиб қолган бир ҳақиқатни шунчалар мухтасар ва ёрқин ифодалаш имконияти топилармиди?! Янги йил аёмида ҳамма нарсадан азиз бўлмиш она Юрт шаънига дил-дилдан яхши тилак билдириш учун “миллион чанокларда кўпирган” пахтадан шеърӣй рамз сифатида фойдаланиш, шубҳасиз, ҳаётӣй фактга ижодӣй муносабат натижасидир. Лекин истеъдод маҳорати аён сезилиб турган бу патетик сатрларда 60-70-йилларнинг васфчилик оҳанги борки, бу айниқса, бугунги “шафқатсиз ҳақиқат” очик-ошкор айтилаётган шароитда анча ноўрин, номавзун эшитилади (эндиликда “миллион чаноклар”га фақат “юртнинг толеи” рамзи деб қараш бирёқлама, чала ҳақиқат эканлиги ҳеч кимга сир эмас). Ҳозирги социал адолат, маънавий покланиш муҳитида, айниқса ўртамиёна-тавсифчи шоирларнинг таҳсинбозлик объекти бўлиб келган ўша “миллион чаноклар” эл-юртнинг омонлиги, оналар ва болаларнинг соғлиги, чинакам бахти, чинакам камолоти – қисқаси, инсонга том маънодаги ғамхўрлик учун хизмат қилиши ўз моҳиятини қайтадан кашф этиши керак... Зеро, Абдулла Орипов бошқа бир миниатюраси “Уқдириш”да энди аччиқ ҳақиқатни – ёмонликни ўз номи билан атайди: “Унга уқдирдилар оқни қора, деб. Чунки бир қорани оқлаш лозим эди. Унга уқдирдилар Тоқни бу – жуфт, деб. Чунки бир қинғирни Ёқлаш лозим эди”.

Муҳаммад Солиҳнинг “Видо” миниатюраси ҳам ўзига хослиги билан ажралиб туради.

Сизлар ким бўлибсиз унинг олдида!

Мен ўзимнинг ҳаётим бўлмиш,

Йўқ, йўқ, ҳаётимдан ҳам азизроқ

Инсон билан ҳам яшамадим-ку.

Сизлар ким бўлибсиз унинг олдида!

Сен ким бўлибсан, ҳаёт!

Кимсан ўзи сен, ўтим!

Шоир саволларининг шиддатли оҳангидан, зиддиятли мантикий кучидан аён бўладики, унинг гўзаллик ва ҳақиқатга интиқ қаҳрамони қалбида қачондир уйғонган муҳаббат туфайли ҳаётга нисбатан солиштириб бўлмас даражада буюк қудратни кашф қилган, ўз ҳаёлида янги одам яратган. Лекин гўзал ҳаёл бошқа, реал ҳаёт бошқа. Муҳаббат қанчалик юксак қудратга эга бўлмасин, унинг бахтли ёки бахтсиз қисматини ҳаёт белгилайди. Шу маънода юқоридаги шеърнинг ички зиддияти билан гўзал мантики бизни ҳайратга солади: шоирнинг қаҳрамони ўзи қанчалар мукаррам деб билган ҳаётдан ортиқроқ бўлмиш маҳбуби – энг азиз “инсон билан ҳам яшамагани” бежиз эмас, демак, унинг эътиқодича, муҳаббатнинг реал воқеликка нисбатан идеал юксакликда туриши асло кифоя қилмайди... Ҳа, у ўзининг, ҳеч кимникига ўхшамаган буюк муҳаббат туйғуси билан, ҳатто ҳаёт – ўлим контрастлари ўртасидаги сирли чексизликни писанд қилмайди... Биз фақат шеърият мантиқига хос мана шу нуқтадонлик – нозик ҳаёлликни бир қадар англаб етганимиз учун: “Сен ким бўлибсан, ҳаёт?” деган, биринчи қарашда анчайин куфрона хитобни худписандлик эмас, балки ҳаётнинг маъно ва мақсадига ғоятда талабчан муносабатнинг ўзига хос ифодаси деб қабул қиламиз. Шунда: “Кимсан ўзи сен, ўлим?” деган, энди ижобий маънода писандсиз, исёнкор руҳда янграган савол замирида “ўлимларни доғда қолдирган” инсоннинг буюк ирода кучи – тирикликнинг абадият деб аталувчи сеҳрли унсури зухур этганига амин бўламиз. Зеро, ўтимни писанд этмаслик учун... ҳаётнинг ўзи нималиги, у инсонга нима учун берилганини идрок этиш кифоя қиладими? Ахир инсон умрининг моҳиятини башарий даҳолардан қай бири охиригача англаб етибди дейсиз? Масалан, Навоийдек, буюк зот бундай мушкул савол қаршисида лол қолмаганида: “Не келмак аён бўлди, не кетмагим!” – деб нидо урармиди?! Чуқур зиддиятли туйғулар маҳсули бўлган ҳақиқий шеърнинг бадиий мантиқ кучи ана шундай давомли ўй ва мубоҳасаларга туртки бериши мумкин.

М. Солиҳ “Табиат каби” шеърида азалий нарса ва ҳодисаларни “инсонийлаштириш”, ижтимоий турмуш жараёнлари билан муқояса қилиш орқали яна ўзгача оригиналликка эришади, “образли тафаккур”нинг янги бадиий қирраларини тадқиқ этади. Мана биринчи қарашда оддийгина кўринган мисралар:

Сир сақлай олмайди ҳеч ким тош каби,

Ёмғирдай айтолмас ҳеч сирини...

Барча кечикканлар, майли бир бўлсин –

Куз каби ёқимли келмас кечикиб.

Қизиғи шундаки, биринчи мисра кейинги мисра билан мазмунан рақобатга киришади: “сир сақлай олиш”дагина эмас, “сирни айта билиш”да ҳам одамлар табиат қаршисида ожиздирлар. Хусусан, сўнгги икки сатрдаги параллел лавҳа нафақат табиатдаги жараёнларни хуштаъблик билан кузатиш маҳсули сифатида, балки классик муболағанинг нозик усули – ифрот санъати орқали ифодалангани учун бизга ўзгача завқ беради. бу табиатнинг майли, стихияли ва совуқ бўлсин, лекин боқий жараёнлари билан инсоннинг беназир мулоқот дақиқалари қиёсан ифодаланган жозиб лавҳа-образлардир.

Мен нафақат мунаққид масъулияти масъулияти тақозо билан, балки ҳақиқий шеърият мухлиси сифатида аччиқ бир ҳақиқатни ошкора айтадиган фурсат келди, деб ўйлайман: сир эмаски, ҳатто Мирза Кенжабоев ва у билан тенгкур бўлган ёш истеъдод эгалари ҳар бир муваффақиятли шеъри билан китобхонга бирор янги фикр айтишни, озми-кўпми ёрқин, жозибадор образи – “ёнар сўзи” (А. Мухтор) билан уни хушнуд этишни ижодий таомилга айлантира олганлар. Бу – бутун жамоатчилик кўзи ўнгидаги ҳақиқат. Нега энди аллақачон “ўзини комрон кўрган” – фахрли унвон ва мукофотлар олган баъзи шоирлар ҳозирги кенг маърифатли, Иттифоқ ва жаҳон шеърияти меъёрларида фикрлай оладиган китобхоннинг эстетик эҳтиёжига нописанд қарайдилар? Модомики, партиявий ҳужжатларда ошкоралик “сиёсий масала” сифатида баҳоланган экан нега, масалан, Рамз Бобожон, Ҳамид Гулом, Туроб Тўла, Султон Акбарий, Барот Бойқобилов, Нормурод Нарзуллаев, Ҳусниддин Шарипов каби шоирларнинг хусусан, кейинги йиллардаги аксарият узундан-узун терма ёки туркум шеърларидан бирортасини ҳозирги шеъриятимизнинг намунаси сифатида кўрсата олмаймиз? Тўғри, бу авторларнинг кечаги ва бугунги шеърларида маънавий-ахлоқий муаммоларга, ҳозирги қайта қуриш жараёнига муносабат билдирилади, лекин, асосан, ёмоннинг ёмонлиги қайд этилади, қораланади-ю, мавзу чуқур очилмай, моҳият бадиий тадқиқ этилмай қолаверади.

Ошкоралик принципи тақозо қилган баъзи нохуш фактларни кузатишдан аввал, А. Ориповнинг “Усмон Носир ҳақида сўз” сарлавҳали мақоласида шафқатсиз бир ҳақиқат ифодаланган жумлани келтириш жоиз: “Усмон Носир шеърларини ўқиганимизда баъзи шоирларнинг мудроқ ва ғализ ижодиёти тарих учун не чоғли нозарур эканлигини пайқаб қоламиз”.

Халқона оҳангларга эргашиб, яхшигина қўшиқлар яратган ўзига хос иқтидорли, тажрибали шоир Туроб Тўланинг, масалан, пахтакор шаънини улуғлаб ёзган шеърларида, сержило таъриф-тавсиф, сўзни зўр бериб безашга, санъатпарвозликка мойиллик яққол кўзга ташланади, бу ҳол нафақат сунъийликка олиб боради, балки шеъриятга хос бадиий мантиқ қонунларига ҳалал етказади. Чунончи, унинг “Қаламимга сиғинаман” манзумасида, ҳар

холда, таъби равон бир кайфиятда туғилган: “Қаламимга сиғинаман, сизни десам... Сизсиз унинг куйларида бир нарса кам” каби анча рисоладаги мисралари шоир дастхати учун кўпроқ характерли бўлган куйидаги чучмал васфия билан алмашади:

Етмай афсун, бир издаҳом ўйларига

Забт этади меҳнатингиз силсиласи.

Ҳадисингиз, беандоза талъатингиз

Сиз кашф этган меҳнатингиз зилзиласи,

Сиз кашф этган бу беқиёс санъатингиз

Фахр этади бу беадад фахрингиздан,

Пахтангизнинг нуфузидан, нашъасидан...

Очиғи, унвондор бир шоирнинг айниқса, “афсун”, “издаҳом”, “силсиласи”, “ҳадисингиз”, “зилзиласи”, “талъатингиз”, “фахрингиздан” каби ташбеҳларнинг на зоҳирий, на ботиний маъносини, на шеър контекстида тутган конкрет ўрнини тайинлаш мумкин. Ақалли, икки сўз ё сўзлар бирикмасининг оддий мантикий алоқаси (етмаслик – афсун, издаҳом – ўйлар, забт этмоқ – силсила, кашф этмоқ – зилзила, фахр этмоқ – фахр ва бошқа сўзлар) ҳақида наҳотки автор сира қайғурмаган бўлса? Ёки шоир ишлатган “”ҳадис сўзини олайлик (маълумки, Шайхзода “Келажакнинг саволларига жавоб” шеърисида “тафсир”га янгича санъаткорона – ифодий ёндашган эди). Бу, агар шоир чиндан маҳорат кўрсатса, бадий қайта ишланиб, янги маънода, ўзгача талқин этилиши мумкин бўлган кўҳна истилоҳлардан. Бошқа антиқа тавсифлар каби “меҳнатингиз зилзиласи” ҳам сайқалталаб. Афтидан, шоир пахтакор элнинг табиат стихияси билан йил бўйи мардонавор олишувни кўзда тутди, лекин у ўз топилмасига оро бераман деб, бунинг учун муайян бадий-мантикий замин ҳозирлаш лозимлиги ҳақида ташвишланмайди...

Бошқа бир характерли мисол. Рамз Бобожон қардошлик мавзуидаги ўнбешликлардан бирида замонимиз муаммолари ичида ўз кўлами, аҳамияти жиҳатидан нисбати бўлмаган, замин тинчлигини сақлаб қолиш муаммосига муносабат билдириб, шундай мубҳам, пароканда бир “услуб” яратадики, уни таҳлил қилиш эмас, бир нави тавсифлаб бериш ҳам қийин. Фикримиз далили учун икки бандни кўчирамиз:

Океан ортидан бадният жаноб

Қўйнига тош солиб пайт пойлагандай...

**Миллатлар тилида янграйди хитоб,
Тинчлик ҳайъатини халқ сайлагандай,
Атом галасини ҳай-ҳайлагандай.
Замонлар келади, бир кунмас – бир кун
Бешафқат асримиз, балки ўкинар.
Комил ишонч билан айтмоқлик мумкин:
Ёмонлик юзланса, бевақт нур сўнар,
Яхшиликдан эса қалбда гул унар.**

Лоақал мисралари ўзаро мутаносиб келмаган, бирон-бир янги оригинал тимсол-образ ажралиб турмаган бу ажабтовур парчани бугунги шеърхон қандай қабул қилади, унинг автори ҳақида нималар дейди? Биринчи бандда зўрма-зўраки қофияланган сўзлар шундаки, сунъий оҳангдошликдан ўзга нарса эмас, улар шу ҳолатда бирон-бир ғоявий-бадий функцияни ўташдан жуда узоқ. Сўнгра, мазкур банддаги мисраларнинг парокандалигидан ташқари, “дай” қўшимчаси орқали шоир ҳар гал нимага нисбат бермоқчи? Нега, масалан, “Атом галасини ҳай-ҳайлаган” сатри контекстда мубҳам, нотаом, ночор ҳолатда қолган? Иккинчи банддаги: “Бешафқат асримиз, балки, ўкинар” қандай конкрет мақсадни кўзда тутди? Ёки: “Комил ишонч билан айтмоқлик мумкин” шеърий жумласи наҳотки “Ёмонлик юзланса, бевақт нур сўниши, яхшиликдан... қалбда гул униши”ни шунчалик жўн, зўрма-зўраки қайд этиш учунгина хизмат қилса? Модомики, “яхшилик” ва “ёмонлик” каби кескин антитеза характеридаги муқобил сўзлар қаламга олинган экан, улар ўртасидаги омонсиз зиддиятнинг шоирона янги талқини қани?

Шоирнинг “Ягона сиёсий кун” шеърий монолоғида, юқоридаги нохуш мисолга нисбатан олганда, анчайин равон услубдаги, турмуш деталлари маълум тартибда тавсифлаб ўтилган (шоир кечинмасига айланмаган) бирёқлама прозаизмни кузатамизки, улар тажрибасиз ёки поэзия санъатидан узоқроқ китобхонда эътироз туғдирмаслиги ҳам мумкин. Мана бир-икки парча: “– Чинорни ким кесди, қайси бетавфик? – Қайси бефаросат булғатди сувни? – Қайси бир бемаъни отди оққувни? – Яна кимни чакди чаёндай чақиқ? Саволлар ёғилди, жавоблар аниқ: Тўрачилик жонга тегди-ку, ахир?... Яна мансабдорга қўл келди ёлғон, Яна порахўрлик, жарақ-жарақ пул... Имонни ўртага беимон. Уят, номус учун борми бир масъул? Янгича фикрлаш, янгича ўйлаш янги уфқларга ундайди бизни...” Журналхонлар: “Бу мисраларнинг нимаси ёмон?” дейиши мумкин. Лекин масалага ҳақиқий шеърият нуқтаи назаридан ёндашадиган бўлсак, на негатив ҳодисаларни

шундаки қайд этиш, на “янги уфқлар” ҳақида сўз очиш билан аҳвол ўзгармаса керак. Наҳотки, шоир шу куннинг ҳаётий талабларига ўзининг индивидуал ижодий муносабатини билдириш учун, масалан, экологик муаммо билан боғлиқ барчага маълум саволлар қўйиш ёки халқнинг диёнатсиз кимсаларга қарата айтган кескин фикрини (“Ҳолвани ҳоким ер, калтакни етим”, “Имонни ўртага қўйса беимон”) шарҳлаб ўтиш кифоя деб билса?

“Совет Ўзбекистон” газетасида “Янги шеърлар” рубрикаси остида (1987 йил, 1 май) Ҳамид Ғуломнинг учта шеъри босилди. Уларни мундарижа мавҳумлиги ё парокандалиги, услуб ғализлиги ё жимжимадорлиги жиҳатларидан камситиб бўлмайди, албатта. Тўғриси, бир вақтлар кенг тарқалган декларатив-тавсифий шеъриятнинг намунаси бўла оладиган тарашланган сатрлар, бандлар зоғиран диққатни тортгандай бўлади. Негаки, тажрибали шоир берган шаклий сайқал, шубҳасиз, шеър мундарижасига таъсир этмасдан қолмайди, бундан муайян фикрий изчиллик, уйғунлик келиб чиқади. Лекин, барибир, шеър сайқали жараёнидаги рационалистик таҳлил эмоционал ижодий изланишлар – ҳақиқий образли тафаккур, бадий мушоҳада билан йўғрилмагани учун чинакам поэтик умумлашма даражасига кўтарила олмайди. Таассуфки, учала янги шеърдаги шакли-шамойили пухта ишланган бирор банд, ҳатто бир-икки мисрани шоирнинг ижодий индивидуаллигидан далолат берувчи янги бадий образ намунаси тарзида ажратиб кўрсатиш имкони йўқ. Мана инқилоб тенгдошларига бағишланган катта шеър – манзуманинг аниқ деталларда конкретлаштирилган тасвирий пишиқ бандларидан бири:

Унутиб бўлурми энди йирокдан

Бу йўл бошланганин қора чирокдан.

Жангларда ажратдик қорани оқдан,

Висол туғилгандай ҳажру фирокдан,

Иқболни яратди куч-бардошимиз.

Декларатив шеъриятнинг бундай намуналари авваллари мунаққидлар назаридан четда қолмас эди. Бугунги баҳо мезонлари бошқа. Эндиликда чинакам бадий кашфиётсиз ғоявийликнинг қадри йўқ. Шунинг учун ҳам Ҳ. Ғуломнинг том маънода янги топилма – оригинал поэтик образлардан узоқ бўлган. (мазмунан тўғрилиги, ҳозиржаноблиги шубҳа туғдирмайдиган) шаклан равон, рисоладаги мисра ва бандларидан, табиийки, чинакам эстетик ққаноат ҳосил қилолмаймиз. Шоир услуби учун характерли бўлган, ҳозирги ўзгаришлар жараёнига муносабат билдирилган яна бир банд: “Замин муштоқ эди тоза ҳавога, Янги жасорату янги навога, Муҳит кўз тутарди малҳам

давога, Албатта, етгаймиз чин муддаога, Мислсиз гул очгай тоғу тошимиз”. Асқад Мухтор бундан бир неча йил муқаддам бир телевизион адабий кўрсатувда Ҳ. Ғулом шеърлари учун характерли мусикийлик, услуб равлонлигини қайд этгани эсимда. Қанийди шу сифат шоир шеърларининг образли моҳиятига хос янгилашиллар билан мутаносибликка эришса.

Барот Бойқобилов “Мақсад байроғи” сарлавҳали янги шеърида давримизнинг асосий муаммоси – уруш ва тинчлик ҳақида баҳс очиб сўзни Улуғ Ватан уруши хотиротидан бошлайди: “Ҳамон зирқирайди оғриқдан тани, Юраги зардадир (?) ўқ парчасидан” (аслида “зададир”). Одамларни ядро қирғини таҳликасидан огоҳ этишдек, мана неча ўн йиллар давомида жаҳон миқёсида олиб борилаётган энг оммавий ва шиддатли кураш ишига шоир қўшадиган ҳисса қай тариқа бўлиши, шоир овози қанчалик акс-садо бериши керак?! Мана шу нозик, қийин масъулият ҳиссини қалб идрокида қайта кечирмасдан бу мавзуда шеър ёзиш мумкинми? Наҳотки ҳаммага маълум гапларни янги поэтик асар шаклида эълон қилишга шоир виждони йўл берса? Мана ўша шеърдан Б. Бойқобилов “дастхати” учун характерли икки банд:

Даврнинг энг оғир дарди – урушдир.

Калхатдек кезмоқда уруш балоси.

Урушнинг душмани сокин турмушдир,

Фаровон ҳаётдан бўғиқ нидоси...

Даво топмоқ учун энг мушкул дардга,

Давр дарди билан олингиз нафас.

Уруш балосига берингиз зарба,

Тинчликка йўғрилган даъват муқаддас.

Қофияга, вазнга солинган бундай жўн-примитив, на ваколоти, на адресати тайин бўлмаган, конкрет макон ва замондан мавҳум даъватноманинг ҳақиқий поэзияга, унинг ҳар бир сатри, ҳатто ҳар бир сўзи “нондай азиз”, “ҳаводай зарур”, “азоби ширин” (А. Мухтор) бўлган поэтик ижодга қанчалик даҳли бор? Шунинг учун ҳам бу кўчирма нафақат танқидий таҳлилга, шундаки шарҳлашга ҳам асос бермайди.

Бадиийликдан тамоман узоқ “ғализ ва мудроқ” (А. Орипов) мантиксизликнинг бошқача кўринишлари ҳам бор. Масалан, Раззоқ Абдурашиднинг “Биринчи неvara кўрганлар суҳбатидан” шеърида (қавс ичида “ҳазил” деб изоҳ берилган) илк бор неvara қувончига, “бобо”, “момо” номларига мушарраф бўлган, умрининг бундай хайрли, ўзгача мазмунли

мавсуми насиб этгани учун тақдирга шукрона айтадиган кишиларнинг “сухбати”дан на автор ишора қилган юморга мойил илиқроқ бир сўзни, на бамаънироқ фикрни учратамиз. Аксинча, “бува” “кампири” билан тегишган бўлиб, дарров айний бошлайди, унинг: “– Бува бўлиш, қани айтинг, қандок экан?” деган саволига жавобан: “– Туринг келмай қолар экан буви билан” дейди. Шоир “бува”нинг тилидан тўқилган бу ҳазил совуқ, бемаза чиққанини ўзи ҳам сезадими ёки кулдирадиган қизиқроқ бир гап айтиш нияти биланми, янада сатрларни ўйлаб топади:

– Лекин сенга бўлган-ку кўнглим қуши,

Ўзгаларга оғмас сира ақлу ҳушим.

Буви бўлсанг ҳам яхшисан, ҳа-да, гап бир,

Ўнта қизга алмашмасман сени, кампир!

Ўзининг бир олам қувончини энг яқин, энг маҳрам билан бўлишмоқчи бўлган “бува”нинг дил суҳбати бунчалар туссиз (аниқроғи, одобсиз!) даражага бориб етганини шарҳлаб ўтириш ҳам ўринсиздир.

Ҳозирги инқилобий янгиланишлар даврининг поэтик жараёнга тааллуқли асосий ҳулосасини шундай тавсифласа бўлади: модомики, партиямиз ошкораликни принцип даражасига кўтарган экан, шеърият замондошнинг мураккаб дунёси бутунлиги ва ёрқинлиги билан – тўла ҳақиқат образлари тарзида ўз ифодасини топиши керак. Бунинг бирдан-бир одилона йўли – турли авлодга мансуб шоирларга, шеъриятни тақдир деб билган, ижодий ёнмай, изланмай туриб, бирон-бир янги образ, бадий кашфиёт яратмасдан шеърини эълон қилмайдиган ҳақиқий талантларга ҳар қачонгидан кенг майдон, эркин иқлим яратиш йўлидир. Фақат ана шундай ижодий намуна – том маънодаги истеъдоднинг образли тафаккур принципига содиқ қолиши билангина ўртамиёна шеърбозликнинг турли тоифа вакиллари усун жиддий танглик вазияти вужудга келиши, ҳақиқий шеъриятимиз эса янги уфқларга кўтарилиши, янги теранликларни инкишоф этиши мумкин.

ПОЭТИК ИСТЕЪДОД ВА ПОЭТИК МАҲОРАТ

Шеърятимизнинг муҳим муаммоларидан бири поэтик фикр билан ҳис-туйғунинг ўзаро нисбати, диалектик бирлиги масаласидир. Лекин биз масалага поэтик истеъдод ва поэтик маҳорат нуқтаи назаридан ёндашиб, унга ўз муносабатимизни билдирмоқчимиз. Шоирона туйғу фикрни ҳаракатга келтирувчи қудратли восита ҳисобланади. Шу маънода шеърятда китобхон қалбига таъсир этиш йўли билан маълум кайфият туғдириш – уни қувонтириш ё изтиробга солиш биринчи ўрнида туради.

Асл поэзия нуқтаи назаридан ҳар бир шеърый асарнинг муваффақияти, дафъатан ҳиссиёт ва фикрлаш меъёрини тўғри, аниқ белгилаш билан боғлиқ. Бу масалага санъаткор шоирларнинг алоҳида эътибор беришлари бежиз эмас. Э. Межелайтис фалсафий замини кам бўлмаган шеърларига танқидий ёндошиб, “уларда ҳароарт, лиризм етарли эмас”, шеърятда, лирикада қалб туғени устунлик қилиши керак, деган фикрни илгари суради. Ҳассос лирик Р. Гамзатов ҳис билан фикрни ажратиб бўлмаслигини таъкидлаш баробарида, “агар биринчилик қайси бирида десалар, мен интеллектни, фикрни биринчи ўринга қўяр эдим” дейди. Бу масалада мунозарали қарашлар бўлса ҳам, табиий, ҳеч ким фикр билан ҳис-туйғуни бир-биридан айирмайди, бир-бирига қарама-қарши қўймайди. Демак, ўртадаги нозик, “сирли бир меъёр” поэтик зарурат сифатида яратилади. Шоир буни ҳар бир шеърида турлича ҳал қилиши мумкин. Бу меъёрни маълум шеърый асар устидаги бутун ижодий иш давомида ушлаб туришнинг аҳамияти катта. Баъзан истеъдод ва илҳом маҳсули бўлган шеърдаги жўшқинлик хусусан сўнги сатрларда сўниб қолади. Улуғ Навоий бундай нуқсонни “адо нодуруст” деб атаган эди.

Кунига ўн икки-ўн уч тонналаб шоли тўкаётган комбайнчи Аскаржоннинг довуғи бутун районга кетган. У жуда пухта ишлайди. нурафшон қуёш биринчи бор жамол кўрсатган чоғдаёқ у штурвал ёнида пайдо бўлади-да, тип-тиниқ тилла ранг денгиз ичига уради ўзини. Ҳар кимнинг севган иши ўзига лаззат бағишлаганидек, Аскаржон ҳам ўз касбининг ошиқи-беқарори.

Набиполвоннинг ўзи ҳам ерини юз гектаргача етказиш, ҳар гектаридан эллик беш центнердан кам ҳосил олмасликка аҳду паймон қилган. Бунга ишонса бўлади. Чунки ҳозирнинг ўзида қирқ беш центнерга етказиб шоли оладиган бўлиб қолган.

Набиполвоннинг кейинги икки йил ичида етиштирган ҳосили дастлабки йили бутун совхоз берган ҳосилдан ҳам икки баробар ошиб кетди. Бундай кишилар билан район фахрланади ҳозир. Шунинг учун Қўнғирот эли уни бу йилги сайловда Қорақалпоғистон Олий Совети депутатлигига бир овоздан сайладилар. Меҳнатнинг таги роҳат деганларидай, бола-чақаси билан

Ўз меҳнатининг фароғатини сурмоқда энди у. Тагида “Москвич” машинаси. Бир вақтлар атрофга лой, сув сачратиб от ердан қайтиб кетиш ҳақида ўйлаганлари, арзимаган нарса учун жаҳл қилиб айрим кишилар билан сану-мангача борганларини эслайди-ю, ўзидан-ўзи хижолат тортиб, кулиб қўяди.

Машинани ҳам яхши ҳайдайдиган бўлиб қолган. Бир кунда 2–3 бор далани айланиб чиқади. Баъзан шопипоялар этагида турганича узоқ тикилиб қолади. Хаёлга чўмади. Мана шу кўз олдида тебранаётган ҳар бир бошок етилгунча қанча-қанча куч-қувват, кўз нури, юрак кўрини тортиб олади. Унинг барча инжиқликлари, телбаликлари, эркаликларига чидайсан. Тиззангдан сув кечиб, лой-балчиқ кезиб, оёқ-қўлларинг тилиниб, кучли куюн, изғирин, совуқларга ҳам мардона бардош берасан. Эл ғамини ейсан. Эл-чи? Бир товоқ ош устида мана шу чеккан заҳматларингни бир нафасгина кўз кўз олдида келтирармикан, эслармикан сени?

Нега эсламасин? Бизда ҳар дона гуруч нондай азиз. Гуручнинг ҳар донаси ғоввос не азоб билан денгиз остидан қидириб топган кўз олғучи инжуга тенг, гавҳардай мўътабар. Ош устида қўлингдан бир дона гуруч дастурхонга тушса, уни шу заҳотиёқ авайлаб оласан киши. Оғзингга соласан. Бу нақадар ширин, кўзларингга тўтиёдай кўриниб кетади. Чунки унда сенинг ҳалол меҳнатинг, юрак ҳароратинг, кўз нуринг, энг муҳими элга бўлган эзгу муҳаббатинг яширин. Сен билан етиштирган ҳар донамиз – дурдонамиздир, азиз деҳқон!

Баъзан ёш шоирларнинг шеърларида ҳислар устунлиги сезилиб туради. Бу бир тарафдан ёшликнинг табиатига хос хусусият, бошқа томондан худди шу сермавж туйғулар ниятнинг аниқ ифодаланишига, поэтик мазмун конкретлигига ҳалал беради. Ёшлар-ку – ёшлар, ҳатто ўзига хос шеърӣ қобилияти билан танилиб қолган, маълум тажриба тўрлаган айрим шоирларда (масалан, Сайёр, Тўлқин шеърларида) етарли даражада асосланмаган эҳтирос излари кўринади. Бундай нуқсон баъзан таниқли, тажрибакор шоирлар – ўрта авлод вакиллари ижодида ҳам (масалан, Туроб Тўла, Рамз Бобожон ва Мирмуҳсиннинг айрим шеърларида) учрайди. Бир қарашда ҳислар мавжли, гўё сўз, шеър ўлчовларига сиғмаётгандай. Аслида-чи? Бу шоирнинг таассуротлари аниқ меъёр, қўним топмагани, унинг асл нияти билан тўла мувофиқлашиб етмагани, поэтик бутунлик касб этмаганидан далолат беради.

Чунончи, Сайёрнинг бир қатор шеърларида унинг таассуротлари ҳали поэтиклашмагани, шеърӣ умумлашмалар даражасига кўтарилмагани сезилиб қолади. Маълумки, шоирона фикр аниқ, конкрет образга айлангандагина поэтик умумлашма яратилади. Асли китобхонни жазб этган санъат, шеърӣят сири шунда – ҳам аниқликка, ҳам умумлашмага эришиш! Бу

ўқиганда “ярқ” этиб кўзга ташланадиган, фақат шоир топилмаси бўлган шеърий тафсиллар, фақат у кўролган ранглар, шоир қалби уқа оладиган оҳанглардир, эсда қоладиган, қайд этиб ўтишга, ажратиб кўрсатишга арзирли лирик образлар, оригинал лавҳалардир... Афсуски, Сайёрнинг кейинги йиллардаги шеърларидан бундай ёрқин аломатларни топиш қийин бўлиб қолди. Мана, В. И. Ленинга бағишланган янги балладалар парчалар:

...Роса бир аср бурун,
Волга дарёси гувоҳ –
Ленин келди дунёга.
Қуёш қилиб ёқди у
Инсонга юрак кўрин,
Инсон умри мунаввар,
Олам тўлди зиёга!
...Сувдек сероб яшайди
Зиёга гўлди этим.
Ўзбекистон бошидан
Бахти сира аримас.
Чунки порлоқ, зиёбахш
Сўнмас қуёши – Ленин!
...Зиёга лим-лим тўлсин!
Аср йил, ҳар дақиқа.
Ленин шарофатидан
Юртимда баланд иқбол!

Бундай мисраларни ҳали шеъриятнинг жозиба сирини унинг моҳиятини тушуниб етмаган бошловчи шоир ёзганида ҳар қалай кечирарли бўлар эди. Наҳотки “Ленин шарофати”, “сўнмас қуёш”, “зиёга тўлди” каби кундалик муомалага сингишиб кетган ибораларни шунчаки келтириб, сатрларни бежаш билан шоир ўз вазифасини адо этдим, деб ҳисобласа? Шеъриятни озми-купми тушунган, қадрлаган киши ўз истёждодли ва поэтик иқтидорини кўрсата олган Сайёрнинг дастхати, шеърий муҳри, умумий тавсифдан, сирти силлиқ услубсизликдан иборат бўлиб қолаётганини сезмаслиги мумкинми?..

Ижодкорнинг яратиш дарди-оташи, илҳоми ҳаётдан, одамлардан, уларнинг руҳий дунёсидан манба олади, демак, шоирнинг кайфияти, кечинмалари, шеърӣй чанқоклиги замирида турли фикр-қарашлар, ҳақиқатлар, ғоялар, маълум ҳаётӣй мазмун ва мантиқ ётади. Лирикада ҳис-туйғунинг заруратини (бусиз поэзиянинг нафосати, жозибаси йўқолган бўлур эди) маълум мақсад билан таъкидлаб кўрсатиш жоиз. Ҳаёт, олам, давр воқелиги кўринча кутилмаганда, ғойибона бир куч билан шоир ҳиссиётига ўтади. Бусиз табиатдаги ижтимоӣй муносабатлардаги, одамлар руҳиятидаги яширин шеърӣятни ҳаракатга келтириш, кўзғатиш, тадқиқ қилиш, аниқлаш мумкин бўладими? Ҳиссиётнинг мўъжизакор қуввати поэтик фикрни лирик образларга айлантиради. Зотан, шоирона туйғугина муайян фикр замиридаги яширин гўзалликларни, нозик нуқталарни очиб бериши, тадқиқ қилиши мумкин. Шу тариқа, оқибат-натижа фикр ҳис этилиши билан унда сифат ўзгариши воқе бўлади. Асл поэзия шундай туғилади, бунда оддий фикр поэтик мазмун касб ётади, унинг маъно кўлами кенгаяди, тиниқлашади.

“Ҳиёбон”, “Янги шеърлар”, “Ўйлар”, “Бир йил ўйлари”, “Лениннинг жилмайиши”, “Ёшлик девони”, “Онажон”, “Чароғбон”, “Олам кирар юрагимга” каби китобларидаги, “Йил боши ўланлари”, “Баҳор томчтлари”, “Янги китобдан”, “Эстония илҳомлари”, “Ильични ўйлайман” туркумларидаги энг яхши шеърларининг сеҳрини қуйма, мухтасар сатрларига, санокли сўзлар лавҳасига жойлаш санъатини шоирона ҳиссиётнинг ўзига хос ички қонуниятларидан кидириш керак. Лекин буни ижодкорнинг ўзигина ҳаммадан кўра аниқ очиб, таҳлил қилиб бериши мумкин... Масалан, Саида Зуннунованинг “Янги шеърлари”ида поэтиклашган эҳтиросни, яъни шоиранинг мураккаб ўйлари, нотинч ҳаёллари ҳиссиётнинг ғойибона, мўъжизакор кучи ёрдамида бир неча сатрга уюшиб, қовушиб келганини кўрамиз. Бизни шоирона таассуротнинг маъно кўлами, теранлиги ҳам, унинг аниқ ва тиниқ образларда умумлаштириб ифодаланиши ҳам ҳайратга солади, чунончи, ҳассос шоира яхшилик ва ёмонлик, нур ва зулмат кучлари ўртасидаги шиддатли курашдан қаттиқ таъсирланади, бунга муносабатини аниқ ифодалайди:

Одамлар талашар ҳаво, ер, сквни.

...Бир қуёш порлайди осмонда ғолиб,

Яхшики одамнинг етмас оёғи;

Йўқса, олам ярми зулматда қолиб,

Нурни пуллармиди бошқа бир ёғи!

Шунда ҳам бари бир бир ватандошим

Қалбини машъала қилиб жаҳонга,
Одамзод йўлига қшярди илиб.
Шунда ҳам, бари бир, шу совет халқим
Занжирбанд қуёшни ҳимоя қилиб
Қўшин тортар ҳатто осмонга!

Шоирона ҳаётнинг нақадар журъатли, ўктам парвози бу! Унинг қанотларида қанчалик эзгу, қутлуғ, олийжаноб муддаолар юки бор. Кучли эҳтироссиз бундай аниқ лирик лавҳа – шеърий умумлашма яратиш амри маҳол.

Китобхонлар асосан ёшлардан иборат бўлганлиги сабабли баъзан ахлоқий-дидактик мулоҳазалар, доно кенгашлар билан чиқиш лирик поэзиянинг ўзига хос табиатига зид келмайди. Аксинча, донишмандлик ўрни ва меъёрини билиб берилса, чанқоқлик билан қабул қилинади. Бу, албатта, шоирнинг ҳаётий тажрибаси, чуқур билими, эътиқоди билан боғлиқ. Акс ҳолда, ғашга тегувчи, қадрсиз ва таъсирсиз насихатгўйлик, қуруқ ваъзхонлик келиб чиқади. Шунинг учун бўлса керакки, пурҳикмат гапларни, таълимий мазмундаги мулоҳазаларни ёш ижодкорлардан кўра кўпроқ тажрибакор. Йирик санъаткор айтса ярашади. Адабий тажриба маълум ҳикматомуз фикрни шеърият, лирика меъёрларида, жозибали қилиб бериш имкониятини яратади.

Фикрлар поэзияси, фалсафий лирика деб аталган шеъриятда поэтик фикр рационал негизга, муҳокама ва мунозара заминига қурилгани учун бўлса керак, ажралиб, бўртиб туради. Бу жиҳатдан Шайхзода манзумалари, Асқад Мухтор миниатюралари характерлидир. Улардаги муштарак хусусият – фалсафий мушоҳадакорликда, доно ўйчанликда. Бироқ бу умумий яқинлик, умумий ўхшашлик, холос. Аслида ҳар қайси шоирнинг ҳар бир шеърида умумият ўрнини конкрет, такрорланмас белгилар олади. Ўй-фикрларга бойлиги жиҳатидан Миртемир ва Зулфия шеърияти ҳам бир-бирига яқин. Лекин конкрет олиб текширганда, улар бошқа-бошқа олам.

Албатта, ҳар бир шоирнинг ўз шеърий олами, мақбул ва севимли йўллари бор. Шоир бошқа ижодкорлар учун муштарак манбалардан фойдаланганда ҳам, ўз иқтидори, характери, имкониятлари даражасида ҳаракат қилади. Миртемир ўзбек ёки кенгроқ маънода Совет шарқнинг бобо деҳқони, боғбони, чорвадори, соҳиби ҳунарлари, улар орасидаги кўпни-кечирган донишманд кексалар тафаккуридан, ниҳоятда сайқалланган тилидан, халқимизнинг азалий удумлари мазмунидан юксак дид билан фойдаланади. Булар шоир лирикасининг фикран-мазмунан ҳам, ифодавий

туйғулар томонидан ҳам жозибатор бўлишини таъминлайди. Лирикага эпик элементни моҳирона олиб киришда Миртемирдан кейин Асқад Мухторнинг изланишларини алоҳида қайд қилиш мумкин. Асқад Мухтор лирикасига хос эпиклик унсурлари Ғафур Ғулом, Шайхзода ижодида устунлик қилган, Шарқ донишмандлиги инъикос этган чуқур муҳокама, мунозара руҳидан, классик ва ҳозирги рус поэзиясининг бениҳоя бой фалсафий-интеллектуал манбаидан озиқланади, десак хато бўлмас. Асқад Мухтор халқ ҳикматларини, характерли тафсилларини (Халқчил ибораларни ҳам) мазкур омиллар нуқтаи назаридан мушоҳада этади, уларни аналитик усулда қайтадан ишлайди. Натижада оригинал лиро-эпик лавҳалар, жонли, гўёки “фикрловчи” образлар яратилади, халқчил руҳ сақлангани ҳолда унинг талқини, ифодаси, шакл-шамойили ўзгаради. Шу тарзда лирикада ҳаётий таъсирларни беришнинг янги бир йўсини, поэтик мазмуннинг Асқад Мухтор қаламигагина мансуб поэтик шакли, намунаси майдонга келади. Шоирнинг “Янги китобдан” туркумига кирган шеърларида эпик элемент ўрнини янги хусусият – файласуфона нозик нуқталарга, ҳаёл ва тафаккурнинг пинҳоний сўқмоқлари, поэтик муҳокаманинг фавқулодда ингичка толаларига разм солиш, уларни текшириш, таҳлил қилиш, руҳий олам сирларидан оригинал мантикий комбинациялар яратиш билан алмаштираётгани сезилади.

Шоир юлдуз, осмон, тўрғай, чўл табиати, булут, тун, тонг қуши, календарь варағи, дарё, хотиралар, қабр тоши, ниҳол, зарра каби турли мавжудот ва ҳодисалар тимсолида ҳаётнинг тинимсизлиги, каби чексизлиги, унинг буюк жозоба қуввати, инсоннинг ҳамишалик безовта ўйлари, бўйсунмас туйғулари, гўзалликка, ҳақиқатга доим чанқоқ табиати ҳақида айтилмаган, такрорланмас бир оҳангда, ўша ўй, ўша туйғуларнинг табиий таровати, жозибаси билан ифодалайди. Чунончи, тим қора осмонда, мангулик масофада жимирлаган юлдуз шоирнинг дунё, умр, инсон ҳақида шундай узоқ, шундай сирли ўйларига сабаб бўлади. Айни шу абадият, чексизлик мавзуи бундан сал аввалроқ “Мева” номли фалсафий шеърда қаламга олинган эди, “Юлдузим...” шеърида бу давомли ўйлар образи ичида яна бошқа ҳиссий образлар яратилади. Ҳаёт бу чексизлик, абадият “сирларининг гўё бир эрмаги” бўлиб кўринса ҳам инсон ҳамон безовта, “кичик умрини шу буюк сирларга бағишлаб” яшайди, юксакликка, “кўкка интилишини тарк этолмайди”... Ёки тўрғайнинг чексиз кўк сатҳидан шу қадар эркинлик, бемалоллик билан, шк қадар бахтиёр ва мастона кайфиятда куйлашидан шоир “азалдан то абад” (Навоий) боқий ва собит хилқатга буюк мадҳия ўқигандай бўлади.

Буюк сукунатни солар хайратга

Дейсиз: бутун борлиқ шунга қарамми?

Мурғак қалб ундайди абадиятга,

Куйга тўлдираман дейди оламини.

Хаёл ва тафаккурнинг ғойибона парвозларини ажиб бир тийранлик билан уқиб, маҳорат билан шеър сатрларига кўпинча олган шоир баъзан ноаниқликка йўл қўяди. Буни мен ҳар бандида “Қандоқ тирикчилик қиламиз, хотин?” мисраси такрорланиб келувчи сарлавҳасиз шеърда кузатдим. Унда жуда муҳим фикр – инсоннинг маънавий-руҳий гўзаллиги ғояси илгари сурилади. Авваллари тирикчилик муаммоси асосан моддий эҳтиёж билан белгиланар эди, маъмурчилик бўлгани сари “яшаш қийин бўлиб қолди”. Бу – бугунги фаровон, нурхона ҳаётимиз, уни қадрлаш ҳақида ўйлашга даъват этадиган, битта шеърга яхши мазмун берадиган фикр. Лекин, кузатган муддао кўнгилдагидай аниқлик, ёрқинлик топмагандай, демак, шеър бадий тугалланмагандай туюлади.

Бугунги шеъриятимиздаги фикрий теранликка тамойил, фалсафий изланишлар ҳар бир ҳассос шоирнинг янги поэтик имкониятларини тадқиқ қилади. Кўп қиррали истеъдод соҳиби, лекин биринчи навбатда иқтидорли шоир сифатида машҳур бўлган Ҳамид Ғуломнинг “Эстония илҳомлари” “Қитъалар уйғоқ” туркумларида, замоннавозлик ва пафос билан ёзган янги шеърларида устози Ғафур Ғуломга хос наърадор, салмоқдор фикрлаш усули алоҳида кўзга ташланади. Шоир лирикасида ўзига хос зарбдор, жарангдор, эҳтиросли публицистик руҳ ҳоким. Поэтик публицистика давр ва давр аҳли ҳақидаги ўй-ҳислар салмоғини кўрсатиб туради. Бугунги шеъриятимиздаги жанговар публицистик йўналиш ҳақида гапирганда, биринчи навбатда Ҳамид Ғуломнинг энг яхши шеърлари намоён бўлди.

Поэтик фикрлашда, таассуротларни такрор муҳокамадан ўтказиш, таҳлил қилишда Саида Зуннунованинг ўз йўли, Жуманиёз Жабборовнинг ўз таомили, Ҳусниддин Шариповнинг яна ўзгача йўсини, Азиз Абдураззоқ ва Юсуф Шомансурларнинг ажралиб турувчи белгилари – севимли усули, ўзининг шеърӣ муҳри – услуби бор. Бу ҳозирги поэзиямиз қиёфасини, бой рангинлигини кўрсатувчи муҳим бор омилдир.

Шеърӣ мазмун ва шакл масаласини текшириш ҳозирги поэзиямиздаги реал манзарани аниқроқ тасаввур этишга ёрдам беради. биз одатда мазмун ижодхонасида туйғулар – ғоялар билан шеърӣ нисбатлар – образлар асосан бирга туғилиб, бирга ривожланиши керак, деб ҳисоблаймиз. Аммо шеърӣятнинг ўзига хослигини, унда мажозийлик, образлилик ўзгача характерга эга эканини, шеърӣят поэтикаси, масалан, прозага нисбатан шоир эркини кўп жиҳатдан чеклаб қўйишини эътибордан қочириб бўладими? Шунга қарамай, шоир биринчи навбатда мазмунни – ўз ниятини, унинг қизгин бир таассурот тарзида намоён бўлган конкрет образини диққат

марказида тутати. Бинобарин, масаланинг қийин томони ҳам шундаки у айни бир вақтда бу мазмунни маълум шеърӣ андозада шаклсиз тасаввур этолмайди, зеро шоир фикрлари, ўйлари одатдаги ўй-фикрлар эмас, балки улар шеърӣят меъёрларига, талабларига мосланган, поэтиклашган характер касб этгандир. Шунинг учун шеърӣ шакл зарурати поэтик фикрлашнинг зарурати билан белгиланади, бу ҳақиқат мазмуннинг ўрнини таъкидлаб туради.

Шоир кўпинча ўз таассуротларига кўним, тартиб, меъёр тополмай юради, бунинг маврудини кутади, тараддудда бўлади, хуллас, шаклнинг, ифоданинг зарурати унга доим сезилиб туради. Агар шакл муаммоси осон ҳал қилинганда, эҳтимол ижодкорликда катта мушкулот бўлмасмикин... ҳаётга шоирона назар солиш, ундаги шеърӣятни илғаб, ажратиб олишга истеъдод ва эҳтирос кучи қанчалик керак бўлса, муайян таассуротга, шеърӣ ниятга монанд шакл яратиш, меъёр белгилаш ҳам шунчалик муҳимдир. Миртемир шахсий бир суҳбатда “Онагинам”, “Қорақалпоқда Тошкентни соғиниш” каби шеърлари қандай яратилганини ҳикоя қилган эди. Дастлаб шоир кўнглига бу шеърларнинг руҳи, маъно асоси эзгу бир муддао бўлиб кирган, узок вақт ботинида яшаган, қалб хотироти билан қўшилган, лекин ўй-ният то кучли дард, шеърӣ зарурият даражасида конкрет таъсирланиш тарзида етилмагунча шоир уни қандай ифодалашни билолмай юрган. Бу мазмуннинг моҳиятига, ҳаракатига, характериға монанд, рангин бир шакл топиш, янги меъёр белгилаш қийноғи эди. Миртемир унга узок беҳаловат изланишлар орқасида эришди.

Албатта, шоирнинг ўз ниятини ифодалаш йўлидан ижодий заҳмат ва машаққатлари фақат “шакл топиш” қийноғидагина эмас. Унинг ўй-муддаоларига аниқ меъёр тополмай юриши, неча бор кўлига қалам олганида ҳам, бари бир ёзолмаслиги ёки ёзганлари кўнгилдагидай чиқмаслиги кўпинча каттароқ сабаблар билан боғлиқ бўлади. Маълумки, шеърӣятга мазмун берадиган ҳам, унга қиёфа, сайқал киритадиган ҳам ҳаётдир. Шунинг учун ният, муддао, таассурот кечинма чуқур асосланмагунча, ҳаётӣй, руҳӣй эҳтиёжга айланмагунча: расо, бутун ва ёрқин шеърӣй асар майдонга келмайди. Бугунги поэзиямиз тараққиёти ҳам мазмунан, ҳам шаклан вазни енгил, хом ва нотаом шеърларни мумкин қадар сиқиб чиқараётганига қарамай, ҳамон бундай нуқсон мавжуд экан, бунинг асосӣй сабаби ҳаёт воқелигини, одамлар руҳиятини чуқур идрок қилиб, ҳис этолмасликда, таассуротлар доирасининг торлигида, саёзлигидадир.

Баъзан мазмунан анча пишиқ ишланган, мантиқан асосланган шеърнинг бадийӣ ожизликлари бўлади. Бундай нуқсонни бартараф этиш асосан шеър ёзилгандан кейинги заргарлик меҳнати, бадийӣ пардоз

санъати охирига етказилишини тақоззо қилади. Бу – жуда муҳим. Шеърга сайқал бериш жараёнида аввал бежирим кўринган ёки аниқ сезилмаган формал камчиликлар, баъзи бир мавҳумликлар аён бўлиб қолади.

Поэтик сайқал масаласига салгина бепарволик билан қараш ҳатто шеърӣ иқтидорга эга бўлган, китобхонларнинг ҳурмати́ни қозона олган шоирларимизда ҳам ора-сира кўриниб қоляпти. Ҳусниддин Шароповнинг бири биридан жозибаси кучли, мазмунан бутун, расо, бадий жиҳатдан тугал ва рангин дostonларини ким билмайди! Унинг Ленинга бағишланган манзумаларида, давр ҳақиқати, социалистик воқелигимизнинг муҳим, тлғор унсурлари тарихий-инқилобий ҳодисаларнинг умумлашма тасвири билан, унутилмас саналар, доҳий номи билан боғлиқ табаррук хотиротлар, нодир ҳужжатларнинг шеърӣ образи билан қўшилади. Шоир таассуротлари гоҳ публицистик қайдлар, гоҳ шеърӣ ҳикоялаш, қиссахонлик усулида, гоҳ суҳбат-баҳс йўсинида берилганини кўрамиз... буни қарангки, мана шундай ўткир қаламга эга бўлган бир шоирнинг “Меҳнат ва турмуш” журна́лида эълон қилган шеърларида поэтик шакл устидаги ишни меъёрга етказмаганлиги кўзга ташланади. Мана “Мустаҳзод усулида” шеърідан бир неча сатр:

Ўз бағрига тортар мени тобора дарахтзор гўёки сеҳргар,

Кўнглим узилиб қолди чинор, тол ва эманда, не чора ? бу ҳам кам!

Таъзим қиламан Сизга, ниҳолларга! Ва лекин мен қайга урай бош,

Икки кема ёлин тутайин энди, деганда ғарқ бўлгуси одам.

Шеърнинг бошқа сатрлари ҳам мана шундай – поэтик жиҳатдан тарашланмаган. Ёки шеър шоирнинг институтдош ўрмончи дўстига бағишланиб, юмор билан ёзилганлиги бундай нуқсонни озгина бўлсин оқлай оладими? Бунда чуқур маънолар тақоззо қиладиган мураккаблик ҳам йўқ, асли фикрдаги жўнлик, одмиллик шаклнинг ҳам ортиқ бепардоз чиқишига олиб келади...

Юсуф Шомансур ҳам фикрловчи, изланувчи шоир. Муҳими, унинг ўз овози, ажойиб топқирлиги бор, шеърларида мазмун теранлигига, шакл рангинлигига интилиш тобора кучайиб бораётгани сезилиб туради. Лекин Юсуф Шомансурнинг айрим шеърларида, қатор сатрларида ҳам поэтик сайқал иши меъёрига етказилмаганлигини учратамиз. Биз одатда ёш шоирнинг кучли, эҳтиросли шеърларидаги шаклан “хом ва нотаом” (Навоӣ) ўринларга шеърӣятимизнинг ҳозирги талаблари нуқтаи-назаридан танқидий ёндошамиз. Бас, нега энди баъзи тажрибали шоирлар поэтик, шакл

яратиш соҳасидаги ўз имтиёзларидан фойдаланиб, биринчи масала саналган поэтик мазмунга, унинг янги, оригинал, салмоқдор бўлишига кам эътибор қилишларига бефарқ қарашимиз керак? Ёзиш техникасини бекамикўст билган бир шоирнинг ижод, яратиш дардини тортмасдан фақат малака билан, оддий ва маълум ҳақиқатларни шеърини истеъмолдаги сўзлар орқали, уларни анчайин укув, эътибор билан ишлатган, ҳатто бадий равон, муסיқий сатрларда ифодалаган шеъридан адабиётга, унинг ривожига жиддийроқ бир наф етиши мумкинми? Таассуфки, аввал бўлганидай бугунги шеъримизда ҳам сиртидан бенуқсон, ҳатто виқорли кўринган, фақат либоси билан бир нави қизиқиш туғдирувчи шеърлар оз эмас. Поэзиямизнинг тарихий йўлидан маълумки, ҳар қандай бежирим, сайқалланган форма мазмунидаги айбни, такрорий, эскирган фикрларни беркитиб, ёпиб кетолмайди. Бу жиддий даъвони далиллаш учун бир-икки мисол келтирайлик:

Сендадир хаёлим, сенинг хаёлинг

Ўзга бир одамда, яхши биламан.

Аммо узолмайман кўнглимни мендан,

Толеем шу бўлса қандоқ қиламан.

Янги бир шеърдан олинган бу сатрлар ўзбек совет адабиётида баҳор тароватини, бағри сахий олтин кузимиз хосиятларини, ундаги сирли-сеҳрли шеърятни кашф этган, интим ва манзара лирикасининг, меҳнат ва жанговарлик лирикасининг айрим классик намуналарини бера олган, чин маъноси билан халқ шоири Уйғуннинг қаламга мансуб... Биз севимли шоиримизнинг поэтик иқтидорига, улкан ҳаётини ва адабий тажрибасига ажойиб лирик, муסיқий созига монанд, ўзимиздагина эмас, Иттифоқимиз доирасида ўзбек шеърятининг обрўсига обрў қўшадиган тўла маънода янги шеърларни, янги тутилмаган образларни кутамиз ва бунга ҳақлимиз. Шунинг учун ҳам отахон шоирнинг ўрта даражадаги шеърлар ёзиш билан қаноатланганига ишонгимиз келмайди. Ҳа, юқоридагидай бандлар, шеърлар кишини ноқулай бир вазиятда қолдиради: уларга на ўртадан юқорироқ, на қуйи баҳо бера оласиз. Негаки, бунда маълум ҳаётини, мантиқийлик, маълум туйғу бор, бундай мисраларда юқорида қайд этилган “устанинг қўли” сезилиб туради. Афсуски, бунда янги фикр, изланиш, янги топилма, образ ўрнига аввал бошқа сўзлар билан айтилган, ҳатто шоирнинг ўзи томонидан бир вақтлар ишланган фикрлар, такрорий образлар “қайта ишланади”, “сайқалланади”.

Улуғ Навоий салмоқдор ва ғоят теран мазмунга хизмат қилувчи турли хил ранглардан самарали фойдаланганига қарамай, сўзга зеб беришга, санъатпардозликка қарши: “Эй Навоий, санъату рангни қўй, сўзда керак дард

ила сўз” деган эди. Бугунги шеъриятимизди шоирнинг фикрлаш, ҳиссиёт олаmidан кўра сўз оҳанглари, ташқи жиҳозлар кўпроқ ажралиб турган шеърлар ҳалигача ўрин олиб келиши, бу ҳатто баъзи таниқли шоирларимиз ижодида содир бўлиши ҳайрон қоларлидир. Масалан, Туроб Тўланинг айрим шеърларида сўз ортиқ даражада таранг тортилиб, эшилиб, буралиб берилишини кўрамиз. Мана, қуйидаги сатрларга разм солиб кўринг:

Мен уни севаман боладай талашиб,

Қалбининг қалови қалбимга қалашиқ.

У мени ясатди бахт билан

Илгига бош қўйиб йиғласам ярашуғ.

Сўрайдилар: бу кимнинг, бу кимнинг ватани?

Мен дедим: бу менинг, бу менинг ватаним!

Бу мисралардаги шоир ўзи ёктирган қандайдир мутаносиблик, сўзлар тартиби, оҳанг такрори ҳам мазмун салмоғидан, чуқур ички заруратдан кучли ҳиссиёт мавжларидан эмас, шунчаки шакл ўйини, ранг ва оҳанг ўйинига маҳлиёликдан туғилади, бу шоир фикрларини “тўлғаб”, анчайин паришон, анчайин нотайин бир ҳолатда қолдиради. “Боладай талашиб”, “Қалови қалашиқ”, “тулдайн ясатди” каби Туроб Тўла услуби учун характерли иборалар ҳам майли-я, мен “илгига бош қўйиб йиғласам ярашур” мисрасини ўқиб таажжубда қолдим. Албатта, “илги” (асли “илки”, дейилади), яъни қўлига эмас, пойига – оёғига бош қўядилар. Бунини шоир билади. Сўзга зеб бериш оқибатида билиб турганини унутади. Сўнгра, Ватаннинг пойига бош қўйиб йиғлаш ҳам мумкин дейлик, бироқ шу шеърда, шу топда бунга зарурат бормиди, агар зарурат бўлса, шоир бунини мантиқан асослаши керак эди.

Поэзияда мазмун билан шакл бирлигини яратувчи муҳим омиллардан бири шеърини мантиқийликдир. Маълумки, шеърда адабиётнинг бошқача турларига қараганда шартлилик принципи кучли. Масалан, насрий тасвирдаги замон вамакон бирлиги, мутаносиблиги, тадрижийлиги талабини лирикада осонгина ўзгартириб юбориш, шоир хоҳишига, илҳом эрки, хаёл фантазиясига мослаб ҳар гал янги усулда қуриш мумкин. Шоир имкони бўлмаган, одатга кирмаган, таомилга сиғмаган ҳоллардан, қутилмаган нисбатлар, ғайри оддий муқоясалардан фойдалана олади. У турлича лирик чекинишлардангина эмас, маъно ва шеърини мусика товланишларида, шеърини бўёқлар рангинлигида, турли хил мажозларнинг бир-бирига жило берувчи қирраларида ниҳоясиз, чекланмаган имкониятларга эга. Шоир жўшқин ҳис қилган, алоҳида укув билан топган ҳар қандай янги нарасада у айтмоқчи

бўлган фикр, ғоя билан маъно мувофиқлиги, мантиқ бирлиги яратилиши керак.

Санъат асари маълум ҳақиқатни поэтик ҳақиқат тарзида ифодалаш билан киши қалбини, руҳий дунёсини, ботинийкучи ва имкониятларини очиб беради. ҳар бир бадий етук асарнинг майдонга келиши китобхон учун объектив ҳодисагина эмас, унинг шахсий дунёсини, ўзлигини, маънавиятини ҳам маълум даражада кашф қилишидир. Бир қанча янги шеърий китобларда, шеърий туркумларда бугунги хуштаб китобхон кўнглидаги ўйлар, унинг табиатига, дидига мос оҳанглар, ранглар мавжуд. Бу ҳали катта шеърият намуналари, ғавқулдда янгиликлар, шеърий дурдоналар бўлмаса ҳам шу йўлдаги муҳим бир босқич, ишончли замин, мамнуният билан қайд қилса бўладиган кўнгилли ижодий муҳит, ижоди вазиятдир.

Ҳаёт ва шеърият

НИЯТ ЯХШИ, ЛЕКИН...

Ўзбекистондаги педагогика институтлари рус тили ва адабиёти факультетлари рус филологияси талабалари учун ўзбек адабиётидан қўлланма яратишга уриниш – яхши ният, лекин, шу билан баробар, бу ғоят масъулиятли иш. Такриз қилинаётган “Ўзбек адабиёти тарихи” китобига шу нуқтаи назардан ёндашадиган бўлсак, жиддий эътирозлар туғилади. Албатта, бу ишга озми-кўпми меҳнатсарфлаганини эътиборга олганда, рус тилида биринчи марта ўзбек адабиёти ҳақида маълум даражада тасаввур берувчи оммавий – суҳбат руҳидаги бир китоб яратилган дейиш мумкин. Авторларнинг адабиётимиз тарихига оид мавжуд илмий ишлардан ташқари, баъзан асл манбаларга мурожаат қилгани, айрим асарларга мустақил баҳолари сезилади.

Лекин китоб ҳозирги ҳолатида педагогика институтлари рус филологияси факультетлари талабалари эҳтиёжига жавоб бера оладими, йўқми – бутун гап шунда. Узоқ тарихи бўлган бой ва катта адабиётимизни ўртача ҳажмдаги бир китобда бериш осон эмас. Аммо қийинчилик масалани жўнгина ҳал этишга, соддалаштириб юборишга, ҳатто қатор чалкашликларга олиб келмаслиги лозим. Иқрор бўлиш керак, китобдаги турли янглиш, хато ўринларни, жуда кўп оддий нуқсонларни кўриб туриб, авторнинг бирмунча хизматларини қайд этишга ҳам истиҳола қилади киши.

Гап шундаки, китобнинг ҳозирги ҳолатидан келиб чиққанда, унда қўлёзмадаёқ тузатилиши лозим бўлган талай ўринлар бор. Маълум шоир ё адиб ижодини баҳолашда ортиқ даражада дангалчилик, баъзан таваккалчиликка майл берилади; бирор асар устидаги таҳлил баъзан оригиналдан узоқлашади, баъзида унга зид келади, бу, шубҳасиз, китобнинг путурини кетказади. Бундан ташқари, адабиётимизнинг айрим даврлари, айрим вакилларига баҳо беришда, турли масалаларни талқин қилишда эскича, хато қарашлар такрорланади. Умуман, китоб мундарижаси хусусида мулоҳаза юритишдан, бирор фойдали таклиф айтишдан аввал ундаги бор нуқсонларни ўз тафсилоти, ўз далолати билан бир бошдан муҳокама қилиб кўриш мақбул.

Китобда айрим шоирлар ижоди ё маълум бир асари ҳақида ноҳақ гаплар, мавҳум, ортиқча фикрлар учраб туради. Чунончи, Аҳмад Югнакийнинг “Ҳибатул ҳақойиқ” достони бутунлайига реакцион-мистик асарлар сирасига қўшилади (13-бет), авторлар шоирнинг тараққийпарвар маърифий қарашларидан, илғор ахлоқий даъватларидан, дostonнинг бадий кимматидан кўз юмадилар. XI асрнинг улуғ адиби Юсуф Хос Ҳожиб умуман тилга олинмаган ҳайрон қолдирадиган кишини. Бундан сезиладики, китоб

авторлари қайси бир шоирда диний руҳдаги сатрларни кўришса, буни четлаб ўтиш йўлини тутадилар. Ислом ҳоким идеология бўлган замонларда адабиёт, санъат диний пардага ўралганини, ҳатто унинг моҳияти идеализм-сўфизм билан боғланганини (гарчи дунёвий шоирларнинг пантеистик қарашларида моддий борлиқ улуғланса ҳам) инкор қилиб бўладими? Халқ севиб, ардоқлаб, сайқал бериб келаётган классик кўйларимизнинг пайдо бўлиши ҳақида диний ривоятлар тўқилгани ҳам шу билан изоҳланмайдими? Масалага бундай ёндашиш, айтайлик, 30-йилларнинг муросасиз синфий кураш шароитида, қисман, 30-йилларда, адабий-маданий обидаларни биринчи марта марксистик баҳолаш даврида узрли ва маълум даражада лозим ҳам эди. Шу ўринда бир-икки фактни эслаб ўтамиз. 1968 йилда “Искусство” нашриёти “Қадимий Рус санъати” китобини чиқарди, унда диний мифология асосидаги расмлар, рус халқ усталари ишлаган бут ва санамларнинг бир қанча тасвирлари ўрин олган. Санъатшуносларни диний мазмун “чўчитмайди”, уларни қадимий халқ санъати, санъаткорлар ижоди қизиқтиради, холос. Ҳамид Олимжон 1943 йилда Москвада ўзбек адабиёти ҳақида маъруза қилар экан, Аҳмад Яссавийдек мистик шоир ижодини туркий (ўзбекча) шеърӣ тилнинг, сўз санъатининг қадимий обидаси сифатида баҳолаган эди. Ҳар ҳолда, фалсафадан, атеизмдан чуқур таҳсил кўрувчи бугунги талабалар иқтидорига ишонишга, масалага илмӣ ёндашишга ҳамма асослар бор. Адабиётшунослик фани Ф. Энгельснинг Гёте ижодига, В. И. Лениннинг Л. Толстой ва Горький ижодига берган баҳоларига кўпдан амал қилади. Чунончи, Е. Э. Бертельс форс адабиётининг буюк намоёндаларини, шу жумладан, машҳур сўфӣ шоирлар ижодини (Масалан, Жалолиддин Румийни) шундай марксистик нуқтаи назарда туриб объектив текширган, уларнинг сўз санъатига (динӣ мазмунидан қатъи назар) юқори баҳо берган эди.

Китобда деярли бир қолипдаги жумлалардан ташқари, баъзан таваккалчилик билан айтилган гапларга дуч келамиз. Масалан, “Хоразмӣ ўз шеърларида (аксари лирикасида), эзувчиларга қарши халқ норозилиги акс эттирди” (15-бет), дейилади. Бундай катта даъвога “Муҳаббатнома” муаллифидан далил қидириш ўзи ўринсиз. Ундан ташқари, авторлар теурийлар ҳукмдорлиги даврида туркий тилдаги адабиёт ривож топганини таъкидлаб, бу тил “ўша вақтларда чиғатой тили деб юритилади” (10-бет) дейдилар. Бу қачон, қаерда айтилган? Манбалардан маълумки, “чиғатой тили” асли Чингизхоннинг иккинчи ўғли Чиғатой (Ўрта Осиё унинг улуси ҳисобланган) номи билан боғлиқ номавзун бир мавҳум бўлиб, уни XIX асрнинг II ярмидан эътиборан, дастлаб, Европа олимлари ишлатган.

Шарқ шеърӣтида, муҳаббат лирикасида анъанага айланган турли усулларни, кинояларни, нозик ишора, нозик оҳнглари яланғоч шаклда

тушуниш шоир қарашларини, шубҳасиз, нотўғри талқин қилишга олиб келади.

Авторлар ёздилар: “Атойи муҳаббатда вафосизликни, раҳмсиз, мағрур, маккор соҳибжамолликни аёвсиз қоралайди” (19-бет). Тўғри, Атойи, бошқа дунёвий шоирлардаги каби, маъшукани ағёрга боқиб, ошиққа илтифотсизлик, жабр қилишда, макр ва жоду ишлатишда, вафосизликда “айблаган” ғазаллар кўп. Аслида шоир маъшукани чиндан қоралайдими? Бу, аввало, қизларга хос нозу истиғнога қарши норозилик ифодаси ё ундан ошиқона шикоят, ё бўлмаса ушшоқ аҳлининг ўз аҳволидан, бахтсизлигидан нолиши эмасми? Бу, бизнингча муҳаббатнинг табиий дардини, қийноғини билдиради. Чуқурроқ маънода тушунсак, шоир “раҳмсиз, мағрур, маккор, вафосиз” маъшуқа орқали замоннинг шахс эрки, муҳаббат эркини поймол қилувчи кучларига, “тақдири азал”га пинҳоний норозилик билдиради, баъзан бу очиқ тус олиб, зулмга, зоҳид жаҳолатига қарши йўналтирилиши ҳам мумкин. Бу, ҳар ҳолда, исботланган ҳақиқат. Маълум бир дунёвий шоир маҳбубага қанча таънаю гиналар қилмасин, ундан ҳеч қачон нафратланган эмас, аксинча, унинг сўнгсиз ҳасратлари замирида чуқур самимият, меҳр, фидойилик ҳислари ётади. Мана Атойидан характерли бир байт:

Лутфукарамингни сен агар мендин аясанг,

Жавру ситаминг лутфу карамдур манга, эй дўст.

Дунёвий адабиётда вафосизлик, раҳмсизлик, мағрурлик, маккорлик қораланган сатрлар эса, аксари ҳикмат тарзида берилади. Улар реалистик характерга, ижтимоий мазмунга эга бўлади. Бас, бундай сатрларнинг анъанавий идеал маҳбубага қаратилиши мантиқсизлик бўлур эди. Прогрессив шоирларнинг пантеистик дунёқараши оқибат-натижада илоҳиёт билан боғланса-да, унда реал борлиқ эътироф этилиши, зоҳидона уйдирмаларнинг қаттиқ танқид қилиниши муҳим ижобий ҳодисадир. Шу маънода Навоийнинг ўзига хос пантеизмини мистик сўфийликдан фарқ қилмаслик тўғри бўладими? Китобда, “Ҳайратул-аброр” таҳлилида бу яққол сезилади (26-бет).

Маълум шоир ижодидаги ижтимоий мотивларни ошириб кўрсатиш ҳодисаси Мунис Хоразмий хусусида гап кетганда ҳам () юқорида “Муҳаббатнома” авторига айтилганидек такрорланади: “...ўз асарларида меҳнаткаш халқнинг ғзабини, унинг эксплуататорларга бўлган нафратини акс эттирди” (40-бет). Ажойиб санъаткор, тараққийпарвар шоирлар ижоди бундай зўрма-зўраки даъволарга муҳтожмикин?

Аниқ манбага суянмаган тахминий гапни Фурқат ижоди баҳсида ҳам учратамиз: “у рус шоирларининг қатор шеърларини ўзбек тилига таржима қилди” (48-бет). Қайси шеърлар ҳақида гап борапти? Бу даъвонинг далили

борми ўзи?!. Ёки Муқимий ҳақида: “Муқимий улуғ рус халқи билан яқинлик ва дўстликни ўз юртининг келгуси тараққиётида, зулм ва жаҳолатдан халос бўлишда энг муҳим шарт деб билди” (51-бет). Бундай дангалчиликка Муқимий ижоди, ижтимоий қарашлари етарли материал берадими? Авторлар асосланмаган эски нотайин фикрни такрорлаб: “Муқимий “Баччағар” шеърида 1898 йилги Андижон кўзғолонинг бошлиғи Муҳаммад Алини фош қилди” дейдилар (50-бет). Бундай бир ёқлама хато қараш жаидларга (уларнинг прогрессив қатламини ажратмай) берилган баҳода ҳам очик сезилади (106-бет).

Китобнинг совет адабиётига бағишланган қисмида ҳам маълум асар, ундаги бирор образ ё умуман ёзувчи ижодига оид талай номаъқул, жўясиз гаплар бор. Мана, “Бой ила хизматчи” ҳақида паришонхотир ёзилган бир жумла: “Драма эски тартибларни тиклашга уринган маҳаллий буржуазияни фош қилади” (62-бет). Ҳамза Ҳакимзода Холматнинг индивидуал қиёфасини чизиш билан кифояланмай, муҳит таъсирида унинг тушунчасида юз берган ўзгаришни – характер тақомилини ҳам кўрсатган. Холмат Ғофирга аввалданок “ўз одамим” деб самимий муносабатда бўлган эди, пировардида, бу “чапани”нинг тамом кўзи очилади, балки инсоний қалби ҳам очилади: у эксплуататорларни шарманда қилади, Ғофирнинг исёнкор дўстлари қаторига киради. Китоб авторлари бўлса Холматни жиддий тус билан бўлса Холматни жиддий тус билан нуқул “дўппослайдилар” (109-бет). Улар “Бой ила хизматчи”дек ажойиб манбага эга бўла туриб, эксплуататорлар таърифида асардан узоқлашиб, сийқа, туссиз гапларни ёзишади: Ҳасан элликбоши “одамларни уятсизларча талайди”, имом-домла “худога ишонувчилардан пора олади” (109-бет). Бундай мантиқсизлик Ҳамзанинг инқилобий кўшиқларини классик шеъриятимизга қарама-қарши қўйишда ҳам сезилади (107-бет).

Адабиётнинг маълум даврларига, ёзувчилар авлодларига эскича қарашлар билан ёндашилгани сезилиб турибди. Ноҳақ унутилган ёки ижоди зиддиятли шоирлар асарларини одилонга қайта баҳолаш чин гражданилик, чуқур билим талаб қилади. Аввало, марксизм-ленинизм қоралаган миллатчилик идеологияси ва унинг ашаддий намояндаларидан миллатчилик таъсирида ҳам асарлар ёзган, яъни дастлаб адашиб юрган, лекин ҳаёт ва давр тақозоси билан тўғри йўл топишга, заифликларини тузатишга бел боғлаган санъаткорларини фарқлаш керак. Чўлпоннинг 30-йиллардаги ижоди (айниқса, кейинги “Соз” тўплами) шоирнинг қўлига янги қувноқ соз олганини кўрсатади. Бу “Ўзбек совет адабиёти тарихи очерки” (!-том)да ҳам таъкидлаб ўтилган. Китоб авторлари бу зиддиятли шоир ижодининг тақомили ҳақида индамай, уни эски хипчин билан “савалаш”да давом этадилар (66-бет).

Масъулиятсизлик, таваккалчилик, чунончи, “Ўтган кунлар” баҳсида ўз изини қолдирган. Романда акс этган давр бир жойда “XIX аср охири – XX аср бошлари” (130-бет), бошқа жойда “XIX асрнинг II ярми – Туркистоннинг Россияга қўшилиши тугалланган давр” (131-бет) дейилади. Маълумки, муҳаббат, оила масаласида Отабекнинг қарашлари янгича, айна замонда у социал адолатсизликка қарши туради. Шу муносабат билан, таажжуб, Юсуфбек ҳожи фақат ота бўлганлиги туфайлими, гўё эски тартибларнинг асосий ифодачисига айланади, авторлар ота-бола муносабатини бекордан кескинлаштиришга уриниб, уни биринчи ўринга олиб чиқади (131-бет). Бундан аввалроқ (обзорда) эса, “Қодирий кўпинча ўтмишни идеаллаштиради” деган эскирган фикр қайтарилади (62-бет).

Маълум бир асар устида етарли асос бўлмаган ҳолда танқидий мулоҳаза юритишдан хунуги йўқ. Ҳамид Олимжоннинг “1924 йилнинг 22 январида Самарқанд” шеъри таҳлилида ана шундай вазиятга дуч келамиз. “Поэмада (?) Ленин – инсониятнинг ҳалоскори. Доҳийнинг поэтик характеристикаси учун бундай ташбиҳ муваффақиятли эмас” дейилиши кишини таажжубда қолдиради. Нега энди Ленин сиймосининг муҳим бир нуқтаси – унинг, масалан, Шарқ халқлари ҳалоскори эканини бадиий акс эттириш номақбул бўлар экан? Чамаси, шоирнинг халқнинг оғзаки ижодига яқин кўтаринки-романтик услубини авторлар унча хуш кўрмайдилар. Бу Лениннинг тарихий роли “талаб қиладиган” йўл эмасмиш (141 – 142-бетлар). “Роксананинг кўз ёшлари” таҳлилида ҳам бир-бирига зид гаплар айтилади. “Ўзбек совет адабиёти тарихи очерки”нинг биринчи томида (обзорда) Роксананинг бениҳоя оғир, табиий равишда, саросимали ҳолатидан “айб” топишга беҳуда уриниш бўлган, бу хато II томда (Ҳ. Олимжон ҳақидаги очеркда) тузатилган эди. Ўша рад этилган эски хато яна қайтарилади: “Балладанинг баъзи қисмларида Роксана образи алланечук изтироб рамзига айланади”. Жуда соз! Бу изтироб рамзи, бизнингча, уруш даҳшатлари рамзи, унга қарши доимий ғазаб ва нафрат рамзи бўлиб қолади! Кўтаринкилик, мардлик рамзини керак бўлганда бошқа образлар (масалан, жангчи Турсун, унинг онаси) ифодалай беради. шоирнинг ҳайтдаги турли ранг ва оҳанглардан фойдаланиши, бир-бировига ўхшамайдиган образлар яратиши ижоднинг энг яхши мезони-ку! Авторлар давом этиб: “...баллада образлари учун ҳаётий деталлаштириш ва конкретлик етишмайди” (148-бет) дейишгача борадилар. Ҳаёлга келганини яхшироқ ўйлаб кўрмаслик орқасида туғилган бу хил “танқид”га, шубҳасизки, яна шоирнинг севимли романтик бўёқлари “сабаб” бўлган. Очигини айтганда, санъаткор шоирнинг тўла шаклланган, эътибор топган шеърий услубига, севган усулларига бу хилда эътироз билдиришни ҳолис илмий қараш деб бўлмайди. Яна Ҳамид Олимжоннинг асарларига, умуман, дахли йўқ гапларни ҳам учратамиз: “Шоирнинг

урушгача бўлган кўпчилик шеърларида хушёрликка чақириқ эшитилади. У уфқда қора булутлар тўпланаётганини кўради” (145-бет). Ажабо, бу гаплар Ҳамид Олимжоннинг қайси “кўпчилик шеърлари”га тааллуқли?..

Китобда Ойбекнинг “Навоий” романи ҳақида сўз кетар экан. Навоий “мавжуд тартибларнинг лоақал стихияли деҳқонлар демократияси рамкасидаги душмани ҳам эмасди...”, “шоирнинг фаолияти қанчалик прогрессив бўлишига қарамай, у синфий ва тарихий маҳдудликдан халос бўлолмайди” (171-бет) дейилади. Навоий ҳазратларининг халққа, эзгуликка фидойилик билан кечган ҳаёт йўли, азмкор фаолияти, буюк даҳоси бунчалик қисқа ўйлашга, қисқа мулоҳаза юритишга имкон берадими? Замонасининг “жоҳу мол аҳли”ни – мулкдор, мансабдор юқори табақаларини инсоний ҳислардан узоқ деб билган, ўз даврининг асосий меҳнат аҳли бўлмиш деҳқонларга чексиз ҳурмат ва муҳаббат билан қараган, она халқи, Ватани манфаатлари йўлида умрини руҳий қийноқларга ҳозиқи табиб ва шафиқ, балокашларга балоғардон бўлган бениҳоя пок бир инсон шаънига “синфий маҳдуд” деган гапни айтиш на инсофга, на мантиққа сиғади! Бу навоийшуносликнинг бугунги ютуқлари олдида айниқса ногирондир. XIX асрда ва XX аср бошларида Россияда яшаб ижод этган бошқа буюк инсон – Лев Толстой ҳам инқилобни – зўрликка зўрлик ишлатишни маъқулламагани маълум. Холбуки, Толстой, бошқа тараққийпарвар рус ёзувчилари каби зулмга қарши қаратилган деҳқон ҳаракатларига зўр хайрихоҳлик билдирган. Навоийнинг машҳур сарбадорлар ҳаракатига муносабатидан авторлар ҳаракатига муносабатидан авторлар беэхабар бўлмасалар керак! Деҳқонларнинг, халқнинг мислсиз кучига “Маҳбубул-қулуб”да берилган юксак баҳони эслаш кифоя эмасми?! Бас, Навоий ё Толстой каби буюк мутафаккирларнинг ижтимоий қарашларини “стихияли деҳқонлар демократияси” доирасида, ҳатто бундан пастроқ даражада деб билиш тўғри, илмий қараш бўладими?!

Абдулла Қаҳҳорнинг “Ўғри” ҳикояси ҳам бузиб талқин этилади: Қобил бобо гўё қишлоқ оқсоқолига мурожаат қилармиш-да, оқсоқол уни элликбошига, сўнг элликбоши аминга юборар эмиш “маълумки, халқимиз ўтмишда амини “оқсоқол” деб ҳам атарди”. Авторларнинг мантиқи мана бундай: “У ўғрини(! Топишга ёрдамлашади деб қишлоқ оқсоқолига мурожаат этди) ва ҳоказо (183-бет). Ҳаммага маълум ва машҳур ҳикоя ҳақида бундай масъулиятсиз сўз юритиш кишининг энсасини қотиради.

Маълумки, “Тобутдан товуш” қизгин мунозарага сабаб бўлди, пировардида, ижобий баҳоланди, драматург уни қайта ишлади. Китоб авторлари эса, эски хато қарашлар асири бўлиб, комедияни фақат танқид қилиш билан секланадилар (190-бет).

Уйғун ижоди таҳлилида 20-йиллардаги кескин адабий вазият, мафкуравий курашлар тилга олиниб, “баъзи ёзувчи ва танқидчилар эски шарқ схоластик адабиёти анъаналарини, унинг “гул ва булбул”, “ҳижрон ва алам” мавзуларини тиклашга уриндилар” дейилади (206-бет). Бу танқиддан сарой адабиёти анъаналари кўзда тўтилади, дейиш мумкин эди. Бироқ ўша йилларнинг турли объектив ва субъектив сабаблари билан сарой адабиётигина эмас, классик адабиётимиз, унинг ўлмас мавзулари (чунончи, гул ва булбул, ҳижрон ва алам) ҳам очик камситилгани маълум. Бундай вазиятни қардош адабиётлар ҳам кечирган. Том маънодаги лирикага, жумладан, муҳаббат лирикасига ингилистик қарашлар 30-йилларга келиб амалда рад қилинган эди, улар буни истейдиларми, йўқми, вульгар социологларнинг чекланган, хато қарашлари такрорланаётганга ўхшайди. Ҳолбуки, бу борада В. Бузник, Г. Ломидзе, З. Паперный, В. Огнев ва бошқа кўпгина олимларнинг мўътабар илмий фикрлари мавжуд. 20-йиллар шеърляти ўзининг ютуқлари ва чекланган томонлари билан ўзбек адабиётшунослигида ҳам қайтадан баҳоланган.

Зулфия ижодини унинг адабий ҳижрон мавзуидаги туркум шеърларидан холи тасаввур этиб бўладими? Зулфиядек ҳассос шоира шеърляти унинг шахсий ҳис ва ўйлари билан, бахт ва алам йўлдош бўлган таржимаи ҳоли билан қанчалик боғлиқ экани алоҳида исботга муҳтож эмас. Китоб авторлари шоиранинг энг яхши, энг жозиб шеърляри, хусусан, аёл қалби уйғун бўлган муҳаббат ва ҳижрон лирикаси ҳақида тўла сукут қиладилар (умуман, “адабий мавзу”дан ҳадиксирашдек эски касаллик бутун китобда сезилиб туради), натижада Зулфия лирик қаҳрамонининг руҳий олами, вафо, садоқатнинг тирик тимсоли бўлган гўзал қиёфаси, пок руҳияти китобхонга номаълум бўлиб қолади.

Китобнинг қимматини туширадиган майда камчиликлардан, баъзи чалкаш жойлардан, русчага таржима қилишда йўл қўйилган нуқсонлардан ҳам кўз юмиб бўлмайди. Адабиётимизнинг сўнгги йиллардаги ютуқлари рўйхатида урушдан кейинги дастлабки ўн йилликда яратилган бир қанча асарлар ҳам ўрин олган (88-бет). “Россия” поэмаси Шухратга, “Йўллар” (“Қатта йўлда” назарда тутилаётган бўлса керак) Мирмуҳсинга (95-бет), “Ғазал фожиаси” Рамз Бобожонга нисбат берилади. (101-бет)... Ёзувчиларнинг исми шарифлари чалкаштирилади: Адҳам Раҳмат Аҳмад Раҳматга, Охунжон Ҳакимов Ҳаким Охунновга (96-бет) дейилиши ғализ эшитилади. Навоийнинг “Мажалисун нафоис” тазкираси “Драгоценны собрания” деб таржима қилинади, ваҳоланки, Е. Э. Бертелс буни энг мақбул сўз билан берган эди: “Собрания утонченных”. Абдулла Қаҳҳорнинг “Ўғри” ҳикояси “Ўғрила”га, И. Султоннинг “Имон” драмаси “Имонли кишилар”га айланади. Хусусан, “Ўғри” номида санъаткорона зухур этилган мазмун

таржимада яланғоч ҳолга келган, бадий кучини йўқотган. Ҳаммадан қизиғи шундаки, Қобил бобонинг исми ҳам ўзгаради, у ҳар гал (тўрт жойда) “дед Кадыр” деб берилади (183-бет). Атоқли ёзувчининг “Хотинлар” ҳикояси рафикалар маъносида (“Жены”) таржима қилинади (186-бет). Қизиқ, “Равшан ва Зулхумор” музыкали драмасига “Кўр ўғли ҳақидаги дostonлар сюжети асос бўлган” эмиш. Китобда бир қанча асарнинг жанр хусусияти бузиб кўрсатилади. Булардан ташқари, фикрий беқарорлик, бир-бирига зид баҳолар учраб туради. Китоб саҳифаларида кўзга ташланувчи умумий нуқсон – бу конкрет асардан узоқлашувчи умумий гапларнинг кўплигидир. Тўғрилигига зоҳиран эътироз қилиб бўлмайдиган, лекин бир қолипдаги гаплар, асар мазмунини наридан-бери сўзлаб берувчи сийқа баён ҳақида алоҳида тўхташнинг, бизнинг, зарурати йўқ.

Китоб ҳақида ҳукм юритиш учун юқорида кўрсатиб ва айтиб ўтганларимиз кифоя қилса керак. Одатда яхши китобнинг айрим камчиликларини унинг ютуқлари бир қадар “ёпиб” туради, бу сафар, аксинча, китобнинг қусурлари унинг фойдали томонларини, авторлар сарфлаган анчагина меҳнатни ҳабада этади, эътирозсиз қилади. Афсусланадиган жойи шундаки, хассо шоир, улкан олим Мақсуд Шайхзода китобнинг маъсуд муҳаррири деб кўрсатилади. Юқоридаги манзарадан кейин Шайхзоданинг китобга мутлақо назари тушмаганини айтиб ўтириш жоизмикан? Адабиётимизнинг нозик таъб ва зукко билимдони, ўзига ва бошқаларга ғоят талабчан бўлган Мақсуд аканинг қанақа китобни бўлмасин, шунчалик жиддий нуқсонлари, ночорликлари билан ўқувчиларга раво кўришига ким ишонади?!

Қўлланманинг “Ўзбек адабиёти тарихи” деб номланишига қараб, унга жиддийроқ талаблар асосида ёндашиш мумкин эди. Бироқ китобнинг ҳозирги аҳволига яраша, асосан, унинг ўзидангина келиб чиқиб баҳс юритдик. Номланишига келганда, уни “Ўзбек адабиёти” деб аташ кифоя. Негаки, унинг ҳозирги номи билан инқилобгача бўлган адабиётимизни тушуниб келамиз, китобда эса, бунга 53 саҳифа ажратилган (Таажжуб, муқаддимада “Ўзбек адабиёти тарихи”нинг уч китоби тилга олинадию, ўзбек совет адабиётига оид тадқиқотлар ҳақида лом-мим дейилмайди. Баҳолангки, “асар”нинг бешдан тўрт қисми совет даврига бағишланган).

Принципиал тузатишлар ва тўлатишлар билан янги қўлланма яратилган тақдирда, унда XI аср маданиятимизнинг Маҳмуд Қошғарий ва Юсуф Хос Хожибдек улуғ вакилларига муносиб ўрин берилиши, Аҳмад Юғнакий, Пошшоҳўжа, Ҳувайдо, Оғахий, Мужрим Обид, Комил Хоразмий, Самарбону ва Анбар Отинларни, уларнинг шеърӣ истеъдодини муносиб даражада баҳолаш керак. Ўзбек совет адабиётининг машҳур намоёндалари қаторида

Сўфизода, Авлоний, Ғайратий ва Миртемирлар ижоди таҳлил қилиниши лозим. Обзорда фақат номлари санаб ўтилган истеъдодли шоирлар, адиблар (ўрта авлод) энг яхши, энг муҳим асарлари мисолида баҳоланиши зурур.

Китобнинг салмоғи, сифати кўп жиҳатдан дунёсини – севган мавзулари ва қайтарилмас образларини, ўзи йўниб, ўзи ишлатган қаламнинг кучини – ўз дидига монанд усул ва рангларни кўрсатиб беришга боғлиқдир.

Янги қўлланманинг методик қулайликлари хусусида жиддий бош қотириш, республикамиз педагогика институтлари бу соҳада орттирган тажрибаларни, қилиниши мумкин бўлган таклиқларни чуқур ўрганиш лозим.

Агар маълум шоир ё адиб ижодига кенгроқ тўхталиш ва бошқа қўшимчалар ўқув программаси имкониятига сиғмас экан, бу қийинчиликни, таҳлилни мазмунан чуқурлаштириш, муҳим фикрни номуҳимдан ажратиш, унинг қаймоғини бериш билан енгиш мумкин. Бир қолипдаги умумий гаплардан қочиб, масалан, маълум бир шоирнинг турли анъаналарга муносабатини ва шу асосда ўз ижодий қиёфасини қандай белгилаганини мухтасар илмий таҳлилда очиб бериш мумкин. Қолаверса, дунёда ўзгармайдиган нарсга йўқ. Ҳаётини зарурат бўлса, ўқув программаси ҳам маълум даражада ўзгариши мумкин. Умуман, китоб қайси доирага мўлжалланганидан қатъи назар, эндиликда унга юқори талаблар билан ёндашишга тўла асос бор. Юксакдан туриб назар солишга бизнинг катта адабиётимиз етарли материал беради.

СЎЗИ АЛЁР, ҚЎШИҒИ СЕЛ САНЪАТКОР

Миртемирнинг сўнгги тўплами “Ёдгорлик”даги шеърлар шоирнинг бир умр куйлаган ардоқли мавзулари, сеvimли туркумларини тўлдиргандай бўлади. Ундаги Ленин, инқилоб, Ўзбекистон, бободехқон, она барҳаёт жангчи, фидойи аёл образлари; қардошлик, дўстлик, муҳаббат тароналари; болалик, йигитлик хотиралари, табиат лавҳалари мисраларга сингиб образларга айланади. Китобдаги йирик манзумалар асосан кўтаринки руҳдаги сиёсий-публицистик лирика ёки воқеабанд лирика намуналари бўлса, бошқа шеърлар бевосита куй-оҳанглар йўғрилган мисралар тасвири сифатида шаклландир.

Хассос шоир “Ёдгорлик”да ҳам биринчи шукрона сўзини, фарзандлик туйғуларини она халқига бахшида қилади:

Мен сенга суянгандим, мен сенга суянгайман.

Сендан сал нари бўлсам, ёнгайман – ўртангайман.

Миртемир шеъриятининг ноёб фазилатларидан бири унинг деҳқонча содда самимият ва ҳақгўйлигидир. У коммунистик ғояларимизни ҳамиша ёлқинли эҳтирос билан тарғиб қилди. “Ёдгорлик”да ҳам Миртемирнинг лирик қаҳрамони очик самимияти, тўғри сўзлиги билан ажралиб туради.

Миртемир ижодига хос бўлган ҳақгўйлик, чунончи, ўлкамизнинг жафоли ўтмишини чизганда қўллаган тафсилларида аниқ акс этиб туради. Шоир Бахт қўшиғи“да ажодлар қисматини: “Ё подачи бўлурмидим, ё қароқчи, от ўғриси, ё қиморбоз, ё тиланчи, бободарвеш...” каби аввал шу мавзудаги шеърларда учрамаган ташбихлар ё бошқа ранг ва оҳангдаги деталлар воситасида ифодалайди. “Ёрти аср қўшиқларидан...” шеърида “қадим заҳматкаш халқ”нинг не-не офатларни кечирган қарама-қаршиликларга тўла кечмиши контраст нисбатларда фоже ҳолнинг сабаблари кўламлироқ, ёрқинроқ намоён бўлади:

...Ёғду эдим,

Сўна-сўна қўрқинч, қора тун бўлдим мен,

Чолгу эдим,

Ёна-ёна жигар-бағри хун бўлдим мен...

Шоир ўтмиш мавзуига тез-тез қайтар экан, инқилобгача талону вайрон бўлган ўлка қиёфасини, чорасиз ва нажотсиз халқ образини гавдалантириш натижасида ўша даврнинг армонга тўла манзараларини яратишга интилади.

Шоир бугуннинг улуғвор образини яратишга киришганда эса, сўз тарзи, оҳанги ўзгаради, қаҳрамон туйғулари шеърини фахрия даражасидга кўтарилади:

Тарих тўлкинида оқсак, бўйласак,
Гурур чулғаб олар сени ўйласак...
Тиниқ оқар бахтнинг жўшқин сойлари.

Миртемир айниқса ўзбек пахтакори номидан сўзлаганда, унинг меҳнат фалсафасидан баҳс очиб, мислсиз ҳикматини куйлаганида қалб қувончи, ифтихори янада жўшқин пардаларда жаранглайди:

Ўтган йўлим доvon-довон мўл ёғду,
Диёримдан кўкка нарвон мўл ёғду,
Хира бўлур оқ тонгларнинг оқлиги,
Ортиб келдим жаҳон-жаҳон мўл ёғду.

Бу чиндан ёғдули, сермавж мисраларда кенг маънолар жой олган. Чунки шеърнинг давомида турфа ранг, турфа оҳангда товланган “ёғду” тимсолида ўзбек пахтаси, ўзбек пахтакорининг, кенг маънода, Ўзбекистоннинг лирик образи ишланганини сезиб олиш қийин эмас. Миртемир ҳоҳ йил бошида, ҳоҳ кўкламда, ҳоҳ саратонда бўлсин, ҳар доим бободехқон билан ҳамдамлик, ҳамкорлик қилар, хусусан кузги умумхалқ сафарбарлиги кунларида, зафар марраси эгалланган айёмларда “бахти сел, ишқи сел, кўнгли сел” бўлиб шодиёна ўқишни, алёр айтишни канда қилмасди. Дарвоқе, “Ёдгорлик”да ҳам бундай шеърини фахриялар салмоқли ўрин тутди.

Миртемир миллий колоритни асосан ўзбек қишлоғи, бободехқон дунёсига ҳос белгилар тафсиллар орқали ифодалагани учун шоир лирикасининг умуминсоний мотивлари ҳам дафъатан шу миллий заминдан сув ичади. Китобдаги “Сойдан ўтиб олсак...” “Қишлоқда қиш” “Кўк чой”, “Паттининг ҳасратлари”, “Мўнди”, “Тошбу”, “Бу ўша...” каби шеърлар ўзбек деҳқонининг кенг феъллиги, азалий удумлари, ер-сувга, фарзандга, турмушнинг заҳмат ва фароғатига бўлган муносабатини аниқ ифода қилувчи тафсилларга бой. Уларда “яшил гўша”ларнинг ўзгача файзи, таровати, турмуш тарзи табиий чизгилари билан ўзига тортиб туради.

“Бу ўша...” шеърида айтилган қайноқ турмуш шароитидан олиб ишланган, халқчил поэзия намунаси бўлган мисраларга “трактордан тушиб, ҳамир йўғирган”, “қўноқсиз куни кам бўлган” лекин на “қўли қадоқлиги”ни на кеч ётиб, эрта туришини ҳеч қачон писанда қилмайдиган, ҳаётни кундалик

меҳнат ва ташвишларсиз тасаввур қила олмайдиган “ўша деҳқон кайлиғи”нинг реалистик образи яратилади.

Образларнинг ҳаётийлиги билан кучли бўлган “Тошбу” шеърининг сўнгги сатрларини хотиржамлик билан ўқиш қийин. “Қора хат, ним қаҳат чанг сололмаган” бениҳоя оғир кунларда “эркак меҳнатига кўниккан”, жасоратда, бордошда, вафода “тенги кам” бўлган ўзбек аёллари Тошбу тимсолида мужассамлаштирилган: “Сени сал хўрлаган сира инсонмас, кўзларингда ғурур ва бахтдан ёш бу... Сенсиз Ўзбекистон – Ўзбекистонмас, сенсиз кенг жаҳон ҳам сира жаҳонмас, Тошбу!!” Ўқувчи ҳам идеал, ҳам реал бу қаҳрамон образи қаршисида ларзага келади. Чиндан ҳам улуғ Ватан уруши йиллари шароитида совет аёли, жумладан ўзбек аёли кўрсатган жасорат умумбашарий маъно касб этмайдими?!

Кези келганда шуни айтиш керакки, умуман Миртемир шеъриятида, жумладан, “Ёдгорлик”да ҳам халқчил ҳикматларга бой прозаизм, ҳаётий тафсиллар билан, чуқур дард, эҳтирос билан йўғрилган рационализм ажралиб туради. Масалан, “Ишбоши” шеъридаги: “чўққи кўзлаганларнинг иши ўнг ва ўлжалик”, “юрт кўнглини топмаган кўнгил ҳам кўнгилмас, ҳа”, “бардоши тоғлардек курч, шамоллар совуролмас, йўлдошлик йўлда қолмас, оташ ҳам қовуролмас” каби мисралар шоир бевосита ё билвосита кечирган, ижодий ўзлаштириб шеър сатрларига кўчирган ҳикматлардир.

Миртемир ижодига хос халқчиллик унинг бой шеърӣй луғатидан, тасвир воситаларидан ҳам сезилиб туради. Асли шоир шеърӣятида кучли бўлган, жўшқин лиризм билан йўғрилган прозаизмни – характерли турмуш тафсилларининг маҳорат билан шеърға киритилишини ҳам халқчиллик аломати деб ҳисоблаш керак. Шоирнинг бой, рангин лирикаси, халқ кўшиқлари билан ҳамоҳанг ўйноқи, ғамзали, кинояли тасвир усули, ҳатто адабий тил меъёрларига унчалик ён бермайдиган баъзи шева элементлари, гоҳида деҳқонча содда, атайин бепарвоз, лекин оригинал, тафсиллар, ташбихлар Миртемирнинг ҳофизаси кенг ижодкор, халқ тилининг Ойбек, ғафур Ғулом, Уйғун каби заршунос ва фидойи хазинадорларидан бири эканидан далолат беради. шоирнинг поэтик муқоясалари ҳам халқнинг тарихидай кўҳналиги, халқ сўзларидай пурмаъно соддалиги билан жалб этади:

Келгин... Ҳовлим Афросиёб

Ё Ўтрорға ўхшаб қолди –

дейди унинг қаҳрамон “Бир кез” шеърӣда. Миртемир халқ кўшиқларига хос ҳам оддий, ҳам силсиласи ташбихлардан ижодий файдаланади:

Кўзим кўзингга тушди – чакмоқ чакқандай бўлди,

Учқуни дилга тушиб, олов ёққандай бўлди...

Асли классикадан ўтган ташбихи мусалсал (силсиласи ташбих) усули халқ поэтикасидаги ўта муболаға – иғроқ билан мутаносиб келади:

Ёнмасдан иложим йўк, ўт тушди ширин жонга,

Ўт тушмасайди фақат ногоҳ чексиз жаҳонга.

Муҳими шундаки, шоирнинг кўпчилик ташбихлари, лирик лавҳа ва образлари фақат чиройли, оригинал восита бўлмай, нозик чиройли, оригинал восита бўлмай, нозик ҳис, салмоқли фикр самараси сифатида яратилади: “ўтмиш садосидай узун бир оҳанг қанот қоқар оҳанг бетоқат, бесабр, толпиниб-толпиниб оқади равон ғуссаларни барбод этгувчи оҳанг”, “кўзларида чакна қора чакмоқлар...” (“Ҳинду раққосига бағишлаганим”).

Лирик шеърят, унинг образлари фақат ғойибона, кутилмаган ҳол, лаҳзали кайфият, сирли-пинҳоний кечинмалар самараси, ёки суронли давр, мўъжизаларга бой бўлмаса шеърини новелла, баллада типидagi воқеабанд сатрларгина яратилмайди. Унга кўпдан шоир армонига айланган хаёллар, илк бор болалик тасаввурида ўчмас из қолдирган, бора-бора унинг шахсиятига, тақдирига айланган руҳий олам – қалб хотиралари доимий озик беради. “Ёдгорлик” лавҳаларига ҳам ана шундай хотиралар битилгани аниқ сезилиб туради. Миртемир айтганда она ҳақидаги армонли ўйларини шеърдан шеърга олиб ўтади.

Шуни айтиш керакки, армонли туйғулар, ҳазин кайфият ёлғиз она хотирасига бағишланган шеърлар учун хос нарсаси эмас. “Ёдгорлик”даги анчагина шеърларда, кўпгина мисраларда зухур этган аламли, гоҳ туғёнли ноталар шоирнинг кексалик, хасталик йиллари таъсири сифатидатуғилган бўлиши мумкин. Бироқ моҳият эътибори билан олиб қараганда, шеърят ҳеч қачон дардсиз, шоир армонсиз бўлмаган. Бу эркин замон, бахтли тақдир куйчиси учун эзгу туйғулар – асли ҳаёт, унинг доимий зиддиятлари тақозоси. Аксинча, кишиларнинг фалсафасидир. Албатта, шоирнинг дарди, алам-армони узлатнишин кишининг ғариб нолалари эмас, балки у азалдан ҳаёт маслағи бутун ва собит бўлган халқнинг барқарор туйғулари даражасида бўлмоғи керак. Миртемирнинг “Онагинам”, “Асо”, “Бетоблигимда”, “Ёдгорлик”, “Тушмасин” каби шеърларида турли маънодаги руҳий изтироблар: ё оғир йўқотишлардан мотамсаро нидолар, ё ёшлик, йигитлик чоғларининг армонли хотираларидан ларзага келиш, табиатга, тақдирга қарши исён туйғулари контраст образларда ифодаланади.

“Ёдгорлик” муносабати билан яна бир нуқтани шарҳлаб ўтиш керак. Миртемирнинг асосан “Биби Марям” манзумасидан бошланган, сўнгги йилларда хийла кучайган фалсафий мушоҳада ва мубоҳасалари, шубҳасиз,

шоир лирикасининг янги бир қиррасини, янги типдаги образларини ташкил қилади.

Миртемир ҳаётни, инсонни, элу юртни, даврни юксак патетик-публицистик рухдаги-фахриялардан сеҳрли интим-лирик қўшиқларгача, турмуш тафсилларига бой воқеабанд шеърлардан манзара лирикасигача – турли поэтик асарларида самимият ва ҳаққоният ҳисси билан куйлаган фидойи куйчилардандир. Санъатнинг сеҳрли қудрати шундаки, бундай зотлар ўз қўллари билан ўзларига ҳеч қандай куч қулата олмайдиган ёдгорлик қўйиб кетадилар.

КУРАШЧАН ЁШЛИК ТУЙҒУЛАРИ

**Абдулла ОРИПОВ. ОНАЖОН. Шеърлар. Ғафур Ғулом номидаги
Адабиёт ва санъат нашриёти. Тошкент – 1969.**

Китобхон “Онажон” тўпламидаги кўпгина шеърларни ўқир экан, ўзининг бадий диди, шеърини маърифати ҳақида ўйлай бошлайди, кўнглига туғён урган ҳисларни шоирнинг фикрлари билан солиштириб кўради, шубҳасизки, унинг қаршисида руҳий мамнуният туйғуси, баъзан мунозарали ўйлар билан қолади... Бас, Абдулла Ориповнинг яхши шеърлари асос эътибори билан нималардан далолат беради? Буни, даставвал, шеърларнинг ички мазмунидан, ундаги ҳаётини зиддиятлардан, шоирнинг қалб диалектикасидан кидириш керак. Бинобарин, қайси бир шоирда курашчанлик, ички мунозара руҳи бўлса, бу унинг асарларига алоҳида жозиба бағишлайди, уларни тўлқинланиб ўқийсиз.

Бу асрнинг талаби оддий ва содда:

Юрагинг буюрган ҳар қандай ғани,

Тилагинг буюрган ҳар қандай гапни,

Ҳеч кимдан тортинмай ўртага ташла,

Бўзингда қолмасин овозинг асло!

Абдулла Орипов “Курашади икки тўлқин” шеърида “Ёш Ойбеклар байроғини кўтарайлик баландга!” деб ҳайқиради. Кураш... Бугун унинг характери ўзгарди. Ижтимоий турмушнинг эски ва янги, манфий ва мусбат кучлари ўртасидаги кураш ҳам, сарҳадлардан наридаги – душман соҳилидаги синфий жанглар ҳам тобора кескин, мураккаб шаклларга кириб бормоқда. Буни чуқур ҳис этган, шу муҳитда яшаган шоир дадилликка, ҳушёр ва шай бўлиб туришга чақириши табиий бир ҳол. Зотан у ўз шеърининг туйғулар, фикрлар кураши, ғоялар кураши деб билади.

Ахир, “Курашади икки тўлқин”, “Вулқон”, “Созим”, “Мен сени куйламоқ истайман”, “Уйқу” каби шеърларида курашчан ёшлик мавжланиб туриши бежиз эмас-ку! “Авлодларга мактуб” манзумасида халқлар дўстлигининг қудрати таърифида беандоза, дадил ва ўктам гапларни айтади, кучли бадий умумлашмалар яратади. Даврга, катта қардошлик оиласига хос, таомилимизга кириб, турмушимиз негиз-негизига, томир-томирига сингиб кетган, жумлаи жаҳонни ҳайратга солаётган янги муносабатларимизни тараннум этади:

...Сизга фалокатдан берганда хабар,

Дўстлик борасида ёзурлар албат.

Ёзурлар... “биз бўлдик тенгсиз биродар

Бу хислат бизларга хос эрур фақат”.

Шу замон кўзингиз олдида беҳол,

Рум Ромул номусдан солиб қолур дод.

Шйларсиз бундайин дўстликни алҳол

Кўрмаган экан-да, қадим одамзод.

Ҳар қандай чиркин, тубан нарсаларни аёвсиз савалаганда ҳам шоирнинг ғоявий юксакликда турганини кўрамиз. Ёмонлик, разиллик тўғрисида гапирганида кўз ўнгида гўё башарият душманлари жабҳаси пайдо бўлади – у ғазаб оташида ёниб, тутакиб, бутун имон-эътиқоди номидан хайқиради, яхшилик ва эзгуликни дўстлик ва фидойиликка фавқулодда теран маънолар бериб, қалби жўшиб, меҳри тўлиб куйлайди. Зотан, шижоат, руҳий зарурият билан яратилган шеър (“Ўйларим”, “Авлодларга мактуб”, “Баҳор”...) катта эмоционал куч касб этади.

Шоирнинг кечмиш ҳақидаги ўйлари, давр воқелигидан ҳаракатга келган туйғулари, кечинмалари ҳаётийлиги, чуқурлиги билан ажралиб туради. Чунончи, “Ленин” шеърини ўқиганда ижодкор кўнгил хотироти – ҳофиза қувватига, фикр юритишидаги қарашларидаги мустақиллигига ва омилкорлигига тан беради киши. Унинг асосий нияти – мангулик ғояси зиддиятлар билан тўла тарихий лавҳаларда очилади: ҳақиқат ахтарувчи безовта туйғулари турли давру давронлар, ногаҳоний ҳодисалар, тасодифлар билан тўкнашади. Лирик қаҳрамон бизни кўҳна тарих туманлари орасидан олиб ўтади, ҳаётнинг мураккаб, ечими қийин масалалари устида ўйга толдиради, бугун ва эртанинг ташвишли, суронли воқеалари тўлқинига ташлайди. Шоир назарида энг мўътабар эътиқод охир бориб рўёга айланганда, катта шов-шувли воқеалар тиниб, босилганда ҳам мангуликнинг, ҳақиқатнинг ҳамма замонлар, иқлимлар учун ягона, оддий, бирдан-бир инсоний тимсоли бўлиб, башариятнинг истиқбол умиди, таянчи бўлиб Ленин қолади!.. Шеърда илгари сурилган даъволар, келтирилган муқояса ва далиллар чуқур халқчил манбалар билан туташади, бу – шоир сатрларига теранлик, бадий-мантикий куч бағишлайди. Адабиётимизда Лениннинг яна бир поэтик сиймоси, қайтарилмас образи майдонга келади. Муҳими, китобдан ўрин олган “Ленин”, “Авлодларга мактуб”, “Баҳор”, “Вулқон”, “Қурашади икки тўлқин”, “Нутқ”, “Ўйқу”, “Созим”, “Арманистон”, “Ўйларим” каби шеърларида, шоир таъбири билан айтганда, буюк замонанинг оташин зарбини ҳис этамиз. Шуниси қувонарлики, шоирнинг табиати ҳар турли майда, мўъжаз резаворликни, вазни енгил, маъноси саёз бўлгани ҳолда, авжи зўрма-зўр баланд олинган, тез бўлар шеърларни

хушламайди. Бу – бежиз эмас, Абдулла Орипов катта устозлардан биридаёқ Владимир Маяковскийнинг мухлиси эканини айтганидан хабаримиз бор. Ёш шоир шеърятимизнинг Гафур Ғулом, Мақсуд Шайхзода сингари дарғалари кўтарилган ғоявий юксакликни кўзлаб бораётгани, уларнинг шеърӣ маслаги ва матлабини ўзининг бирдан-бир йўли, азми-қарори, ижодий шиори деб қабул қилганлиги “Онажон”даги бақувват шеърлардан сезилиб туради.

Гафур Ғулом тирикликни истаса қакча,
Биз ҳам унга ўшанчалик қилгаймиз ҳавас.

Шоирнинг Гафур Ғулом ҳакоси олдида буюк эҳтиром сақлаб, катта устозига, ҳамиша баланд руҳли, ҳамиша тетик, ўктам кайфиятли бир санъаткорга муносиб шогирд бўлишни ўзи учун беназир бахт, шараф деб билганлиги унинг шеърларининг ғоявий замини мустаҳкамлигидан бир далолат эмасми?

Абдулла Орипов деярли ҳар бир шеърда ҳаёт ҳақиқатини ифодалаш учун унинг ўзига монанд меъёрини қидириб топишга, маромини билишга, аниқлашга интилаётгани кўзга ташланади. Масалан, пахтакор элнинг ҳаёти, иш-амали қандай кечишини, меҳнат дурдоналари қандай кечишини кўнгилдан ҳис этган, унинг мислсиз ҳикмат ва шижоатидан тўлқинланган, ўз ҳаётини, тақдирини у билан боғлаган шоиргина саратон ҳақида ғоят ҳаққоний таъсирли гап айта олади:

Ҳали тонг ғунчаси очмасидан лаб,
Наҳор фароғатин тақир,—
Кимсасиз далага кўзни уқалаб,
Чиқиб кетганингни кўрдим-ку, ахир...
Кўрдим-ку, манглайинг тер билан қотиб,
Бераҳм оташга берганингни тоб.
Кўрдим-ку, тепангда ўзин йўқотиб
Ҳайратда лол қотиб қолганин офтоб.

Бу чуқур руҳий эҳтирос билан яратилган мисралар республикаимиз, мамлакатимиз боринги, арзу заминимизнинг қайси иқлими, қайси бир пучмоғида бўлмасин, ўзбек пахтакори сингари мардона ишлаб, жон олиб – жон бераётган, элга наф етказишни тириклик маъноси, инсонлик бурчи деб билган барча меҳнат аҳлини шарафлайди, меҳнатни ҳалолликни ардоқлайди.

“Онажон”даги кўпчилик шеърлар адабий зарурат, поэтик зарурат самараси, узоқ жиддий изланишлар маҳсули сифатида яратилганини сезиш қийин эмас. Сиз шоирнинг яхши манзумаларини (масалан, “Ленин”, “Баҳор” каби) ўқув қанчалик таъсирланманг, унинг бемалол, эркин, камоли ишонч билан сўзлаши фавқуллодда ҳол бўлмай, балки шу куннинг талабига мослигини, ўз иқтидори, имкониятлари даражасида эканлигини билиб турасиз. Устозлар билан, эҳтиросли қаламкаш дўстлар билан руҳий яқинлик ёш шоирнинг зарур, замоннавоз гапларни айтишга ўзида журъат, шижоат топиши қонуний ҳол эканини яна бир бор тасдиқлайди.

Бугунги ёшлар дунёси бениҳоя бой, кўп қиррали мушоҳадали бир дунё, воқеа-ҳодисаларга жиддий назар, мустақил ва танқидий фикр ўз кучи ва имкониятларига ишонч бу даражада бўлганини тарих билмаса керак. У баъзан ўткинчи майлларга (аксари формал изланишларга, янги андозаларга) ўч бўлиши, санъатни, нафосатни тушунишда адашиши мумкин. Лекин даврнинг бош масалаларида – тинчлик, эрк, ҳақиқат, бахт ва келажак учун курашда ҳамиша ҳушёр ва собит, ҳамиша сафарбар ва шай... Абдулла Орипов кўпчилик шеърларида ўз тенгдошлари – бугунги ёшлар кайфиятини, руҳиятини, муҳаббат ва нафрат туйғуларини ифодалар экан, уларни даврнинг етакчи руҳи – кураш ғояси теварагида умумлаштиришга интилади:

Митти фарзанд бўлиб, бир дилбанд бўлиб,

Асрим, сени бахтда кўрмоқ истайман.

Ва лекин баъзида уйқуга чўмиб

Сендан кўзларимни юммоқ истайман.

Аммо борми имкон бундай уйқуга?

Курашга яралган жафокаш инсон.

Ҳар қандай кураш ҳам ҳайтдир унга,

Ҳар қандай уйқу ҳам –ўлим ҳар қачон.

Абдулла Орипов бир қатор шеърларида мана шундай “курашга яралган инсон” образини бутун бир халқ тимсолида беради. ўзбек халқи Россияга, Ленинга миннатдорлик туйғусини, ўзининг интернационаллик бурчига содиқлиги мисолини бутун инсоният олдида маълум қилаётганини, “йўғи бор, бори мўл бўлган” (Миртемир) ўлканинг бугунги сахий, жавоҳирларга тўла бағрини, элининг беназир ғайрат ва ҳимматини – замонамизнинг мана шу катта ҳақиқатини барала айтиш учун шоирда дадиллик бўлиши керак. Албатта, жасорат ўз-ўзидан келмайди. Бор мақтанса ўзади, йўқ мақтанса тузади, дейди халқ ҳикмати. Ғурури, ишончи бор, орқа пушти қалин ва бут

кишигина шижоат билан гапиради, овози кучли, салобатли чиқади. Эҳтиросли шоир ҳаётий манбалар билан она замин билан маҳкам боғланганини замоннинг ҳаракат, ўзгариш ритмига ҳамовоз бўлгани учун шундай фахрия айта олади.

Бахтимни бус-бутун топгунимча то,

Не-не балоларни кшрган ўзбекман.

Меҳмон жон сўраса аямай ҳатто,—

Унга жонини ҳам берган ўзбекман...

Мен бугун Россия ёнида туриб

Сени улуғлайман, эй она халқим...

Бу сатрлар китобхонда, шубҳасиз, ифтихор туйғуларини уйғотади, унга руҳий фароғат бағишлайди. Лекин бу юксак ҳис шеър давомида ҳоким бўлиб, сақланиб қоладими? Шуниси қизиқки, баъзан яхши шеърлар ҳам зиддиятли ўйларни туғдирар экан. Масалан, ўзининг мўъжизакор моддий ва маънавий дурдоналари билан етти иқлим тилларида зикр этиладиган она тупроқ — Ўзбекистонда фарзандлик меҳри мавжланиб турган, қалб ҳарорати билан ёзилган “Совға” шеърини ўқиб, унда шахсан мен маълум даражада бир ёқламаликни, нимадир етишмаётганини ҳам ҳис қилдим. Албатта, шоирона жасорат унинг кўпчилик шеърларида чуқур эътиқод, чуқур ишонч, юксак, олижаноб туйғулар манбаидан сув ичади, буни юқорида алоҳида қайд этганмиз. Лекин, менимча, ёшлик қайноқлиги баъзи-баъзида ўзининг ижтимоий, ҳаётий заминидан маълум даражада узоқлашган ёки меъёридан ошган майлларни туғдиради, буни таъкидлаб ўтиш фойдадан ҳоли бўлмас. Тўғри, шоирнинг ижодий юксакликни мақсад қилиши, шу заминда кўпроқ нарсани кўришга, дадил фикрлар айтишга интилийи кишини, ҳар қалай, ҳаяжонлантиради. Шоирона ҳис-ҳаяжон эса, субъектив хусусиятга эгадир. Бундан кўринадики, ёшлик эмоциялари қанчалик самимий бўлмасин, ундан айрим янглиш нуқталарни мустасно тутиш қийин. Шунинг учун шоир айтилган фикрларини қайта-қайта текшириб кўриши лозим бўлади.

“Онажон”да ёшлик жўшқинлиги, курашчанлик руҳи билан унинг тез ва қаттиқ таъсирланувчи табиати қўшилиб, бундан кўпинча ўйчан, ҳатто ҳазин оҳанглар таралгани сезилиб туради. Бинобарин, Абдулла Ориповнинг кўпчилик шеърларини ўқиб, ҳаёт, инсон тақдири, унинг руҳий дунёси, одамлар билан турли хил муносабати биз ўйлагандан кўра мураккаброқ, зиддиятлироқ, гўзалроқ ёки фожиалироқ эканига амин бўламиз. Шоир озод, музаффар ҳаётнинг ажойиб мукофотлари учун шаънига тўла мамнуният билан фахрия айтади.

Айни пайтда курраи заминимиз устидаги турли ташвишлар замон зайли, вақт ҳукми билан чаппа айлангани, рўё бўлиб чиққан ўй-орзулар, айрим кишилар бошига тушган бахтсизлик, ногаҳоний йўқотишлар, алданишлар ва шунинг сингари руҳий зарбалар шоир кайфиятига таъсир этганини, инсон тақдирини улуғлайдиган, ҳар қандай қора кучларга, тубанликка қарши курашга чорлайдиган, ҳаётнинг ўлимдан кучли меҳру-оташини, инсоннинг мислсиз саботини тараннум этадиган оғир фожиавий мотивлари шеъриятимиздан узоқ эмас. Унинг ўлим, оғир йўқотиш ҳақида ёзганлари асли ўлимга қарши тўхтатиб бўлмас ҳаётий кучнинг, юксак бир имон-ишончининг исёни, ҳамласи, наъраси эмасми?! Музика шинавандаларига гоҳи шўх, гоҳи оғир куйлар ором бағишлагандай, китобхонни ҳам турмушнинг бутун қувончли ва аламли томонлари қизиқтиради ҳақиқатни, баъзан одамнинг боши не-не қийин савдоларни кечиришини, лекин унинг қалбида туганмас бир куч, туганмас меҳр ўти-оташи жойланганини шеърят омиллари билан очиб, кўрсатиб бериши лозим-ку, ахир. Ғафур Ғулом хотираси, Шайхзода хотираси Абдулла Ориповнинг оташин мисраларида ўзининг ифодасини топди. Бу – ҳаётий зарурат, поэтик зарурат эди. Жафокаш она руҳига бағишланган ёки бахтсиз, васлсиз севги таърифидаги лирик лавҳаларда ҳам кучли дардни, ҳаётбахш трагизмни ҳис этамиз. Бундай шеърлар китобхонга катта маънавий мадад, руҳий мадор бўлганидан, унинг учун зарур асарлардур. Ахир, оддий китобхон ҳаётини ҳам фақат шодлик ва табассумдан иборат, деб бўлмайдик. Ғамсиз-ташвишсиз, курашсиз, баъзан умрни қандай ном билан аташ мумкин? Инсон қонида, руҳиятида тириклик ўти тинимсиз мавжланиб турганидан, шу буюк куч, туганмас меҳр-оташ туфайли у тўғри келиб қолса, ўлим билан юзма-юз олишади, ҳаёт завқи, лаззати деб аччиқ аламларга, оғир синовларга бардош беради. Турмушнинг, инсон руҳий дунёсининг мана шу томонларини ўз кучи, имкониятлари даражасида бадий ифодалаган ижодкоргина китобхон кўнглига, халқ кўнглига йўл топиши, унда ўрнашиб қолиши мумкин. Агар шоир китобхоннинг баланд руҳли, бахтиёр дамлари, қувончлари билан баробар, дардларини ҳам чуқур ҳис этиб, унинг қалбига йўл топган тақдирда даврнинг катта ҳақиқатлари – “қайлардадир инсоният фарзандларини дорга тортаётган” машъум ҳодисалар, умуминсоний ташвишлар ҳам ўзининг муносиб таъсир кучига эга бўлади. Абдулла Орипов лирик қаҳрамонининг ҳар қандай тубанликдан, ёвузликдан ғзабнок қиёфага кириши, инсоният душманларига нисбатан кўнглида муқаддас нафрат сақлаши шоир ҳазинлигининг асл маъносини англаб олишимизга ёрдам беради. муҳими, Абдулла Орипов кўпчиликни безовта қилган ҳаётий ўй-ташвишларни шахсий изтироблар тарзида ёниб, руҳан қийналиб, тўлғаниб ифодалайди.

Лекин шоир адашмайди, гўзаллик низоми, шахсий ва ижтимоий туйғулар меъёри сира бузилмайди, деб ким айта оларди? Абдулла Орипов интим мавзудаги айрим шеърларда маҳзун танҳоликка асир бўлади, анчайин эзилган, анчайин шикаста ҳол қиёфада кўринади. Шубҳасиз, бебахт севгидан етган руҳий зарбани – тошбағирлик ё хиёнат балосини бировга билдиришни ҳамма нарсадан оғир биладиган, киши ўз бошига келганини ёлғиз ўзи тортадиган дамлар бўлади. Аммо бари бир, ижодкор қандай вазиятда, нима туғдира ёзмасин, китобхон, халқ замон мужассами бўлган, қолаверса, унинг ўз қалби, имони тимсолидаги қудратли бир ҳакам уни кузатади, шоир буни доим ҳис этиб туради...

Юқорида талқин этилган мисоллардан кўринадики, шоир кўпчилик шеърларида деярли ҳар бир сатрга мумкин қадар каттароқ маъно юклаш, фикрни мумкин қадар кучли, жозибали воситаларда ифодалашни кўзда тутди. Лекин қизиғи шундаки, буни алоҳида, синчиклаб қарагандагина сезиб оламиз, аслида фикру-хаёлимиз шеърнинг руҳида – мазмунида бўлади, унинг жисмини – шаклини гўё, “унутиб” ўқиймиз. Бу ҳам маҳорат сирларидан биридир. Энг муҳими, тўпламдаги бирор шеърни қайноқ, дардли-оташли кайфиятлардан холи, шунчаки лоқайд кузатиш, ўйлаб топиш натижасида эзилган, деб айтолмаймиз. Шубҳасиз, айрим бадий камчиликлар топилиши мумкин, лекин эҳтироси сўни, зўраки шеър Абдулла Орипов табиати учун бегона. Буни “Бир тола соч”, “Онам вафотига” сингари катламларида ҳам, “Чувалади ўйлардик...”, “Севги ўлими”, “Нечун тим қорадир арман кўзлари”, “Чексизлик”, “Севан кўли”, “Кўнгил у кунларни”, “Она”, “Руҳим” каби миниатюраларида ҳам, ниҳоят, мазмунан салмоқдор йирик шеърларида ҳам ҳис этиш мумкин.

Абдулла Орипов образлиликни турли белги-аломатлар, мажозлар товланишида, ташқи рангдорликда, деб билмайди. Шоир сўзнинг сифатловчилик, изоҳловчилик, изоҳловчилик хусусиятларидан кўра, кўпроқ ва асосан, унинг асл маъносига биринчи қиммат беради, ёрдамчи-ташбеҳловчи сўзларга катта бир зарурат сезилгандагина мурожаат қилади, натижада айрим бир сўз ёки қатор сўзларнинг мантикий бадий бирикмаси ҳам ғоя, ҳам образ учун хизмат қилади, яъни ҳар бир асосий сўз образли даражасига кўтарилади.

Ниҳоят, шуни айтиш лозимки, ҳар қалай биз “Онажон”да нисбатан маъно тоши енгил баъзи бир шеърларга, нисбатан оддий, ҳали умумлашма даражасига кўтарилмаган сатрларга, у қадарли аниқ, ўткир бўлмаган поэтик муқоясаларга (чунончи, “Илк севги” шеърида), айрим такрорий образларга (масалан, “Севги ўлим”да) дуч келамиз.

Ҳаёт, шеърият эҳтиросига тўла, курашчан ёшлик куйчиси Абдулла Орипов тинимсиз изланиб, юксакликларни кўзлаб бормоқда. Эришганидан коникмаслик ҳисси, кечаги кунга танқидий назар ташлай олиш салоҳияти, том маънодаги поэтик янгиликлар яратиш туйғуси унга янги ижодий самаралар, янги қувончлар келтиришига шубҳа қилмаса бўлади.

ТАБИАТ РАНГЛАРИДАН ЛИРИК ОБРАЗЛАРГА

Алишер Навоий ғазалларини чуқур назар солиб, уқиб ўқиганимиз сайин улардаги чуқур фикрлар, яширин гўзалликлар бир-бир очила боради. Бу бизни такрор ўқишга, ҳар бир байт, балки мисра замирида ётган шоирона муддао, турли фикр-қарашларни синчковлик билан англаб, илғаб олишга ва муҳокама қилиб кўришга ундайди. Ғазалиёт даргоҳига олиб кирувчи дастлабки қизгин тассурот, умуман, Навоий ижодига, жумладан, унинг лирикасига хос икки муҳим хусусиятни аниқлаб беради; 1. Шоир лирик қаҳрамоннинг ўй ва ҳислари мавжи, тинимсизлиги; 2. Шеърий безакларнинг рангинлиги, серқирра, сержило лирик образлар. Биринчи ҳолат – эмоционаллик, табиий равишда, ғазал сатрларига жон, рух, ҳарорат бағишлайди, шоирнинг том маънода ҳассослигини кўрсатиб туради. Кейингиси – шарқ поэтикаси принципларига асосланган образлилик Навоий тасарруф ётган битмас-туганмас сўз, ифода имкониятларини, шоир лафзининг нафис ва латиф жиҳатларини очиб беради.

Аслида шоирона тасвири билан шеърий безакларни, муқоясаларни бири-бирдан ажратиб текшириш қийин. Бир қарашда шоирнинг лирик қаҳрамони – ошиқ (баъзан мутафаккир) кечинмаларида ҳиссиёт кучи ортиқдек туюлади. Маъшуқа қиёфасини чизишда эса, туман хил шеърий бўёқлар қўлланганини, кўз қамашадиган тасвири, сеҳрли суратларни билан пайваста эмасми? Шу нарса эътиборни тортадики, Навоийнинг ўзи шеърдаги эҳтирос кучига - !дард ила сўз! (ўт)га биринчи чиммат беради:

Эй Навоий, сену Хисрав била Жомий таври,

Санъату рангин кўй, сўзда керак дард ила сўз.

Биз Навоий лирик қаҳрамонининг шу “дард” билан ёниши – қалб тугёни, шунингдек, унинг ифода йўллари, воситалари ҳақида, ҳиссиёт билан гўзал хаёлот, фикр билан образ бирлиги хусусида сўз юритамиз. Навоий ғазалиётининг тасвир миқёсига, сўз бойликлари ҳисобиغا етиш қийин. Биз уларнинг бир жиҳати – шоирнинг табиий борлиқ жисмлари ва ҳодисаларидан шеърий ташбих сифатида фойдаланиши, азалий ранглардан лирик образлар яратиш санъати устида тўхталамиз. Навоийнинг санъаткорлик даҳоси шундаки, аксари ниҳоятда сиқик – лаконик образларда, миниатюр тасвирда

шоирнинг катта ўй-муддаоси, фалсафаси, нозик ишораси, кинояси яширин, мажозий маънолар заҳар этади; баъзан маълум фикр ўзининг тармоқларга, демак, ифода шохобчаларига эга бўлади. Шунинг учун ҳам Навоий ғазалларини, ундаги қатор байтларни, бизнинг назаримизда, аниқ, чуқур, деталлашган таҳлил билангина тадқиқ қилиш мумкин. Бу, шубҳасиз, гениал шоир маҳоратининг турли қирралари, сирлари, унинг ижодий изланишлари ҳақида янги тасаввур беради.

Шоирлар ўз туйғулари ва таассуротларини ифодалаш учун аксари табиатдан нисбат кидирдилар. Бунинг боиси нимада? Беихтиёр улуғ мутафаккир В. Г. Белинскийнинг муҳим бир фикри эсга тушади: “Табиат яратган ҳар бир нарсада, унинг энг қуйи жисми бўлган маъдандан тортиб то энг юқори жисми бўлган инсонгача – ҳаммаси мукаммал бўлиб, етишмайдиган ва ортиқчалик қиладиган ҳеч бир нарса йўқдир; балки ҳар бир муча, ҳар бир томир, ҳатто оддий кўз билан кўриб бўлмайдиган қилдан нарса ҳам зарур бўлиб, жой-жойида туради”.

Алишер Навоий табиатдаги мана шу такомилни шеърятга кўчириш, “азал мусаввири” – табиат рассоми чизган нафосатни назм санъатига татбиқ қилиш учун тинимсиз изланганини шоир ғазалларидан сезиб олиш мумкин. Шеърый нисбатлар табиат бўёқларидан нозик дид билан сайлаб, саралаб олинади, ҳатто ёввойи жонзотлар, совуқ жисмлар, ғайри инсоний ҳодисалар латофат рамзига, кўнгилга марҳам, уни илитувчи, тўлқинлантирувчи жозоба манбаига айланади,. Шоирнинг лирик қаҳрамони – табиат ошиғи, унинг ўз ажойиботлари ва зиддиятлари билан ақлни шоштирадиган бағридан беҳад завқ олади, гаштига тўймайди, ҳайратланади, рашк қилади...

Маълумки, Навоий зоҳид уйдирмаларга қарши бориб, у билан ошкора мунозарага киришар экан, заррадан куёшгача, лоладан инсонгача туман хил тусга кириб товланган олам шоирнинг кўз ўнгида туради. Хуллас, Навоийнинг тасвирий безаклар, шеърый бўёқлар учун табиатнинг бой ва саҳий бағрига қайта-қайта мурожаат этиши тасодифий бир ҳол эмасдир.

Чаман саҳифасида сабза демаким гардун

Тараб сўзини яшил хат била савод этадур.

(Ш том, 148-саҳифа.)

Лирик қаҳрамон – ринд табъ ошиқ (ё мутафаккир) учун оддий кўклам яшиллиги ҳам руҳий оромгоҳ. Навоий талқинида жамъи нафосат олами инсон учун хизмат қилади; табиат сабзаларни ҳам маъносиз яратмаган... Майсаларнинг саҳифадаги хатларга, ҳарфларга нисбат берилиши, бу – шоирнинг ҳаётбахш ниятини ифода этиши лирик ҳарорат билан ҳарир тасвирийликнинг уйғунлигини кўрсатади.

Шуни айтиш керакки, Навоий қанчалик табиат ошиғи бўлиб, боқий гўзалликни қадрламасин, унда натуралистик майл йўқ. Табиий бўёқлар энг қуюқ берилган сатрларда ҳам шоирнинг инсоний идеали аён сезилиб туради.

Гул қизил, сориг эмас, гулшанда мен кўрган замон,

Оқ гул эрдиким, неча ранг ўлди ул юз рашкидин.

(II том, 503-саҳифа.)

Гар гули раъно қизил, сориг кўринур, важҳи бор,

Ҳар дам айлар они чехранг инфйоли ўзгача.

(II том, 311-саҳифа.)

Баҳору боғ сайридин не гул, не сарвдур коним,

Будур комимки, шояд учрагай сарви гуландомим.

(IV том, 540-саҳифа.)

Табиат мўъжизаларини, масалан, гулларни инсон идрок қилмаганида уларнинг сеҳрли гўзаллигида, неча хил тус билан товланишида нима маъно-ю қандай қиммат бўлар эди? Лирик қаҳрамон – ошиқ ўзининг одамий диди билан ижтимоий ҳаётнинг турли ақида ва низомларидан юқори кўтарила олади. Унга кўнгил хушлаган сайгоҳда бирга кезиш, нафосат ва хушнудлик жомини сипқориш учун инсон наслидан, мардум миллати ва мазҳабидан бир гулрў, ҳамдам бўлса бас:

Умрдин бир субҳ олғин баҳраким фасли баҳор,

Лола ҳам жомин тутубдур наргиси жоду била.

Настаран ё сунбул оллида бўлунг хушҳол икав,

Гар хитойи бирласен, саргарму гар ҳинду била.

(IV том, 540-саҳифа.)

Шоир табиатининг турли сўлим кўринишларидан лаззатлангани каби турк (ўзбек) йигити – мусулмон билан ҳинд ё хитой қизи – буддийнинг кўнгил майлини, эзгулик ва гўзаллик туйғусини баробар билади.

Навоий шеърӣ безак учун самовот жисмларига тез-тез мурожаат этади. Чунончи, қуёш билан ой нисбатини мутаносибликда берар экан, у ўз даврининг астрономия мактаби таълимотига суянади, илмий тушунчага бадий-фалсафӣ тус киритади:

Қамар даврида ёруғлиқ изини кўрмагай кимса,
Қуёш рухсориға гар тушса холи тийра шомимдин.

(IV том, 465-саҳифа.)

Ажойиб ҳаёл: ошиқнинг ҳажр шоми шунчалар қораки, ундан юздаги хол қадарли соя тушгудай бўлса, қуёш тутилиши, ойдин кечалар (“қамар даври”) бирдан қоронғиланиши мумкин. Қамар, қуёш, ёруғлиқ ва тийра шом – табиатдан олинган бу анъанавий ташбихлар орқали фурқатдаги ошиқ кайфиятини, руҳий исёнини очиб берувчи лирик манзара чизилади.

Навоий табиий тус ва ранглардан оддий, лекин қайтарилмас ташбихлар топади. Гарчанд шоир ҳаёл, тасаввур доирасида шеърӣ сувратлар яратса ҳам, унинг лирик қаҳрамони – ошиқ Навоий кечинмалари реал ҳаётга яқин.

Шамъсиз тун бўлса, яъни соя доғи бўлмаса,
Гар Навоий бўлса бир дам дилситони ёнида.

(I том, 584-саҳифа.)

Висол дақиқаларида кўнгилнинг мутлақ хилватгоҳни исташи, ўзида йўқ майли, таърифан ташқари кайфияти қанчалик табиий ифодаланади! Қийинчилик билан эришилган мулоқот бахтига бирор жонзотгина эмас, ошиқ-маъшуқларнинг ўз соялари ҳам ҳалал бермаса, жонбахш ором бузилмаса... Севишганлар учун ойгача яширинган, бирон бир шарпа сезилмаган, кўнгиллар зарбини баъзур туйиш мумкин бўлган афсонавий сокин кечаги “шамъсиз”, “соясиз” нисбатларида бериш лирик образ яратишнинг ноёб намунасидир. Шоир ғазалиётда анъана бўлган тушунчаларнинг бирини – фараҳбахш ойдин тунни кутилмаганда манфӣ талқин қилади ва, аксинча, одатда мушкул, фоже маънода қўлланадиган қоронғи кечага мусбат таъриф бериб, уни ишқӣ мулоқотлар учун тенги йўқ фурсат, деб билади.

Шоир табиат ҳодисаларини бадӣӣ нисбатга айлантиришда чекланмаган имкониятларга, фақат ўзи қобил бўлган имтиёзларга эга. Кўпинча манфӣӣ маънода қўлланадиган тун рамзига мусбат хусусият берилган сингари субҳ рамзи ошиқнинг хушнуд кайфиятини кўрсатиш билан кифояланмайди:

Жон топай деса субҳидин вале ғофилки, субҳ
Чок этиб кўнглак, сенинг ҳолингга тутмиштур азо.

(IV том, 24-саҳифа.)

Тонг палласининг беназир гўзаллиги ҳам ошиқ дардига малҳам бўлмаслиги, шарқ осмони касб этган гулгул манзара кези келганда мотамсаролик тимсолига айланиши таажжуб ҳодиса эмас. Ҳаёт шундайки, табиатнинг сўлим бағри жабрдийда кишини баъзан овутиши ё, аксинча, оғусига оғу қўшиши мумкин. Даврнинг ғаддорлиги, кетма-кет келтирган совуқ хабарлари тасаввур қилганда, субҳидам латофатининг нега ошиқ ҳолига “аза тутиш” нисбатига айланганини англаб олиш қийин бўлмайди.

Одатда ижобий маъноларда, нафосат тимсоли бўлиб келадиган табиат ҳодисалари, самовий жисмлар шоир кайфиятининг танқидий асноларида ўз хусусиятини ўзгартади. Шафақ, тунги осмон, юлдузлар ва бошқа маънолардаги ташбиҳлардан (хатто энг интим маънодаги гул, булбул, ҳилол рамзларидан) бевосита XV аср воқелиги тасвирланади - қир-ин урушлари, бегуноҳ қатллар, аҳли дониш, фақиру фуқаро бошидаги тўзимсиз шўру ғавғоларнинг шеърӣ акси яратилади:

Вафо аҳлини кўп қилур гардун,
Шафақму эркин ё қўлу қонму эркин?

(II том, 502-саҳифа.)

Чарх узукнинг ҳалқасидур, лек ҳар кавкаб анга
Қатл учун остида қилғон захр пинҳон ҳотаме

(II том, 327-саҳифа.)

Самовий жисмлар, ҳодисалар шеърӣ нисбат сифатида шоир лирик қаҳрамонининг аламли, изтиробли кайфиятини ҳам, руҳӣ енгиллигини, сафобахш туйғуларини ҳам ифодалаш мумкин. Мана осмон, шафақ образларида айни бир мазмун англашилган икки байт:

Ложувардий чарх жомида шафақдин қуйди май,
Қуй шафақгун бода сен ҳам ложувардий жом аро.

(IV том, 12-саҳифа.)

Тутти кўк ферузаранг жомини шингарфи булут,
Соқӣё, нилуфарӣй жом ичра гулгул бода тут.

(III том, 42-саҳифа.)

Шоирнинг сўз танлаш, ундан фойдаланиш маҳоратига разм солайлик: жомни осмон, майни шафақ рангида тасвир қилишнинг ўзиёқ диққатни тортади. Биринчи байтда табиат манзараси учун ҳам, лирик қаҳрамон – ошиқ кайфиятини ифодалашга ҳам “ложувардий”, “шафақгун” сифатлари такрор

кўлланади. Лекин мазмунан айнан ўхшаш бўлган иккинчи байт ўз безаклари билан ажралиб туради. Унда табиий кўриниш тасвирини чизувчи “нилуфарий”, “гулгул” ташбеҳлари билан алмашади. Шундай қилиб, шоир кузатган ягона ният – ҳаёт, хушнудлик ғояси аслида бир хил рангларда (кўк, қирмизи), лекин ҳар гал оригиналликни сақлаган бир неча образда берилади: ложувардий, шафақгун, ферузагун, шингарфи, нилуфарий, гулгул.бинобарин, ҳақиқий образ, лирик сурат анъанавий умумиятдан, ўхшаш хусусиятлардан қатъий назар, ҳар бир конкрет ҳолда фақат ўз ўрни ва жтлосига, ўз туси ва оҳангига эга бўлади. Бу – унинг қиммати, янгилиги ўлчовидир.

Демак, шоирнинг санъаткорлиги адабий истеъмолдаги ташбеҳларга муносабатида, уларга янги кирита билишида ҳам кўзга ташланади. Ҳаётда муҳаббат азалдан то абад мавжуд бўлганидек, чунончи, чаманда гал ва булбулнинг яшаши табиийдир. Шунинг учун шеъриятда гуд ва булбул ҳақидаги қўшиқ асрлар давомида эскирмайди, кадри кетмайди. Бунинг сабаби маълум: ҳар бир ўзига “мустақил даҳо” (Лессинг) саналган санъаткор анъанавий образларга ижодий ёндашади, қалб кўри, ўз идроки, диди билан бошқалар талқинига янгилик киритади. Ҳаётда доимий шеърий мавзу бўлиб қоладиган гўзалликлар, мўъжизалар мавжуд, уларни ифодалаш воситалари битмас-туганмасдир. Бу ҳақиқатни доҳиёна ҳис этган Навоий гул ва булбул образига мурожаат қилганида ҳар гал уларга ўз таъининг янги жилвасини бағишлайди:

Не учун киймиш қизил тўн даҳр бўстонида гул.

Гар оқизмоқ истамас ошуфта булбул қонини.

(I том, 400-саҳифа.)

Қилса кул жисмини ўртаб оташин ораз гули.

Ҳар овуч кул даҳр бўстонида бўлғай булбуле.

(I том, 420-саҳифа.)

Гулнинг сифати шоҳлар ҳарбга кирганда киядиган қизил либосга рамз қилиниб, бу ранг булбул қонига мутаносибликда берилади. Бу мажозий манзарада Навоийнинг талончилик, босқинчилик урушларига ишораси ётади. Демак, анъанавий образлар санъаткорнинг юксак шеърий дидини, ошиқона ҳаёлнинг чиройли бир жилвасини, айти пайтда унинг ўз замонида муносабатини аниқ кўрсатиб бериши эътибори билан янги бадиий қиммат касб этади.

Иккинчи байт ҳақида. Гул маҳбуба юзидан бир тимсол сифатида муҳаббат лирикаси билан тенг умрга эга. “Рухсори оташ” бўлиши – офтобдай

куйдириши такрорий нисбат. Қизиғи шундаки, Навоий ўтнинг куйдириш хусусиятига гулнинг товланишини мувофиқ келтиради. Иккинчи мисрада оташ – гул билан бадий-мантикий бутунликни ташкил этган бир неча булбул ҳақидаги фалсафа ўртага ташланади – ошиқ ўз жисмининг куйиб кулга айланишидан ҳадик қилмайди! Негаки, ишқ чаманининг булбули асли куйиб битса ҳам изсиз йўқолмаслигини билади, унинг ҳар сиқим хокидан ҳаёт бўстони учун бир булбул бино бўлади. Файласуф шоир қадимги Юнондан, Ҳинддан ўтиб, Ўрта Осиёда ривожлантирилган диалектик таълимотга содиқ қолади: ҳамма нарса ҳаракатда, ўзгаришда, бир ҳолатдан иккинчи ҳолатга ўтишда, ўлишда ва туғилишда давом этади – бор нарса йўқолмайди (Навоийнинг аввалги бир талқинимизда келтирилган “тухм ерга кириб чечак бўлди, қурт жондин кечиб ипак бўлди” фалсафий сатрларини эслайлик). Байт таҳлили айтиб турибдики, санъаткор шоир ҳатто энг оммалашган анъанавий образларни ҳам ижодий ишлаб, сайқаллаб, уларга янги умр бағишлаши мумкин.

Даҳр бўстонида буким, чок гул кўнглаки,

Булбул аҳволига гўёким азосидур анинг

(Штом, 197-саҳифа.)

Бу сафар поэтик тимсол учун гулнинг пора-пора, қат-қат тузилиши олинади, бироқ маҳбубанинг мусибатли, мотамсаро бир қиёфада тасвирланиши оригинал ҳодисадир. Замирида ошиқ-маъшукларнинг фоже қисмати ётган гул – булбул рамзлари ўртасидаги ажиб мутаносиблик эътиборни тортади: табиатдаги зиддиятни қарангки, туни билан фиғон қилган булбул ғунчанинг очилишини – васл тонгини кўролмай ҳалок бўлгану, гул ҳам очилган, бу энди гулнинг ўз “ёқасини чок этгани”, яъни азасидир. Шоир маҳбубанинг одат бўлмаган бахтсиз ҳолини кўрсатиш билан аслида идеал ёр образи яратиш принциpidан ихтиёрсиз чекингандай бўлади. Тўғрироғи, унинг реал ҳаётдаги ошиқ-маъшукларнинг аччиқ қисматидан таъсирлангани сезилиб туради.

Бошқа бир байтда юқоридаги каби ҳолни – ҳаёлдаги “маҳваш”нинг кутилмаганда ҳаётий чизилган сувратини ҳилол тимсолида учратамиз:

Қуёшнинг қурбидин ойким, ҳилол ўлғай эрур андоқ –

Ки бир маҳваш санга етгач, ер ўпмакликка бўлғай ҳам.

(II том, 237-саҳифа.)

Асли турмуш муҳтожлиги, йўқсиллик оқибатида фақир, бечораҳол кишилар бошига тушадиган хоксорлик ифодаси бўлган “ер ўпмоқ”, “боши ҳам бўлмоқ” ибораларини шоир ижодий ишлайди, яъни бу гал маъшуқа

ҳолатининг тасвири учун хизмат қилдиради. Таъсирли жойи шундаки, бундан маъшуқанинг ғоятда жонли суврати, классик шеърятда кам учрайдиган чиройли “таслими” – васл айёмида қадди таъзимга келган қиёфаси намоён бўлади.

Навоий сатрларининг жозиба сири ундаги бадиий безакларнинг ҳар гал янги тафсилот ҳисобига ранггин берилишидагина эмас. Мазмундор ранггинлик билан муסיқийлик кўшилиб, мукаммал шеърӣй образ яратилади. Образлилик замирида теран фикрлар, лирик қаҳрамоннинг нотинч кечинмалари, қайноқ руҳӣй олами зухур этиб туради:

Ерга томғоч ашки ҳайвон чашмаси бўлмоқ не тонг,

Қайси кўз ичраки ер тутса аёгинг туфроғи.

(II том, 331-саҳифа.)

Байтдаги тасвирийлик билан эҳтирос кучига эҳтибор қилайлик: халқда энг азиз, севимли кишининг хоки пойи кўзга суртилиши ҳақида камоли ихлос билан гапирилади. Навоий мана шу таъсирли нақлдан фойдаланиб, лирик манзара чизади: маъшуқанинг оёқ излари гардида мўъжиза бор, ошиқ муборак билиб кўзига суртадиган шу гард туфайли унинг кўз ёшлари оби ҳаётга айланади – қатраси томган жойда тириклик чашмаси пайдо бўлади. Табиатдаги сув билан тупроқ кўз ёши ва оёқ гарди тушунчаларига нақадар ҳамжинс олинади! Бу муҳаббат туйғусини қанчалар эъзозлайди, улуғлайди!..

Навоий ғазалиётида ошиқнинг кўз ёши қатралари кўпинча гавҳарга ташбиҳ этилади. Бироқ бу ҳол янги-янги шеърӣй лавҳалар яратиш учун монелик қилмайди:

Бироқ баҳона бирла рухсориға еткайманму деб,

Риштан жоним аро тортилди ашким гавҳари.

(II том, 333-саҳифа.)

Ҳажрнинг узундан-узун туюлган бедор кечаларида захмли жону кўнгилдан сирқиб чиққан кўз ёши қатралари ипга чизилган дурларга нисбат берилади! Бу анъанавӣй ташбеҳлашдан мақсад ошиқ руҳӣй ҳолатининг янги тасвирини чизиш: у маъшуқаа висолдан умид узган экан, лоақал қатра-қатра ёшлари гавҳарга айланиб (“жон риштасига” тери́либ), маъшуқа эътиборини тортса, унинг рухсориға яқинроқ борса!.. Разм солинг-а: ошиқнинг ўзи эмас, фироқ ёшлари ёр васлига етса! Бундан сеҳрли тасвир бўладими!..

Қуйидаги байтда ўша дур ташбиҳи бошқа тусда товланади:

Тонг эмастур ҳар бири гар бўлса дурри шабчароғ,

Оразинг ҳажрида тўкса ашкидин ҳар дона шамъ.

(III том, 82-саҳифа.)

Ёш қатрасида қуёшнинг миннатдор акси тинимсиз кўриниб туриши мумкинми? Навоий барча ушшоқ аҳлидан кўра, кўп ёш тўккан, бундан бутун бир денгиз пайдо бўлган экан, ҳар тонгда ошиқ кўзида ёхуд “денгиз”да қуёш акси жилваланишига ажабланмаса ҳам бўлади. Завқли жойи шундаки, “ҳар қачон қуёш акси”нинг бўлишидан –сўнгсиз йиғидан мажруҳ дил ноласи англашилмайди, аксинча, ўз эътиқодидан қайтмас кўнгил эгасининг қиёфаси гавдаланади.

Навоий ҳар замонда табиатнинг ғоят кичик, нуқра, мўъжизакор кўринишлари – офтобдагина кўзга илинувчи заррадан ёки шабам қатрасидан шеърӣ ташбеҳ яратади. Шоир зарранинг коинотимиз жисмлари ичида буюк бўлган қуёшга нисбатан энг қуйи ҳолатини назарда тутди (уни қуёшни ўзида акс эттириши сифати билан қатра маъносида ҳам ишлатади).

Қуёшдек чеҳра бирла тийра кулбам айлагач равшан,

Манга титратма тушти зарра янглиғ изтироб айлаб.

(IV том, 37-саҳифа.)

Навоий дафъатан табиатнинг ўзидаги ҳолни – қуёш эндигина тиг урган палладаги сеҳрли манзарани нозик ҳис қилади. Бирор нарса устида ё ҳавода беқарор турган зарранинг қуёш нурида жило бериши (айни шу пайтда гул япроғидаги шудрингнинг офтобда ярқираши) худди “титрагандай” кўринмайдими? Бу энг кичик юлдуз бир-икки сония ичида сўниши табиӣ. Демак, зарра (ё қатра) қуёш қаршисида “изтироб айлаши” бежиз эмас экан. Бу сирли манзаранинг маъшуқа ва ошиқ ҳолатларига нисбати ўқувчини таъсирлантиради. Шоир маҳбубани қандай юксакликка, мислсиз қудрат аршига кўтаради-ю ошиқни не алфозга солади!

Навоий ғазалларида қуёш – зарра нисбатидан чиройли муболаға ва тафрит (литота – ўта кичрайтириш) ишланган талай байтлар учрайди, мана улардан бири:

Мен онинг ҳуснини кўрсам юз қуёш миқдорича,

Заррадин мен оллида юз қатла бемиқдорроқ.

(III том, 237-саҳифа.)

Ошиқ хоксорлиги-ю маъшуқанинг буюклигини ифодалаш учун шеърӣ нисбат бундан зиёдроқ жило бериши қийин. Гарчанд Навоий шоирона фантазия – ҳаёл имкониятларидан фойдаланиб, маълум шеърӣ

усулга суянаётган бўлса ҳам, ҳар ҳолда бу чиройли тасвир замирида коинот ўзида бир қанча қуёшга тенг жисмларни жойлай олиши ёки зарранинг яна парчаланиши мумкинлиги ҳақидаги фараз яширинмаганмикин, деган бир ҳаёлга ҳам боради киши. Эҳтимол, бу, умуман, жоиз эмасдир. Лекин ҳар қандай фантазияга ҳам реал борлиқ замин беради-ку! Навоийдек мутафаккир шоир анъанавий-романтик принципларда олам жисмлари ва ҳодисаларидан бадий ташбиҳ сифатида фойдаланар экан, ҳаёл билан мантиқ доирасини, шубҳасиз, нозик фаҳимлаган: демак, зарур бўлганда ўз даврининг илмий манбаларига суянган бўлиши ҳеч ажаб эмас. Бу фаразни бошқа мисоллар ҳам қувватлагандай бўлади:

Май ич даҳр ичраким, иш сирридин англай десанг рамзе,

Эрур ҳар зарранинг моҳияти хуршиддин мубҳам.

(II том, 237-саҳифа.)

Шоир одатдагидай ўзининг лирик қаҳрамони зарра қадарли кўримсизлиги учун унутилган, меҳрга зор эканини айтиб нола қилади. Бироқ бу анъанавий нисбатлаш замирида нозик нуқта бор: гарчи қуёшнинг марҳаматсиз ошкор бўлмаса, англашилмаса ҳам, ҳар зарра ўз моҳиятига эга, ўз сири ва дарди бор. Шунинг учун файласуф шоирнинг “зарранинг моҳияти” ҳақида гапириши, ҳар ҳолда, бежиз бўлмаслиги керак.

Табиат бўёқларидан лирик сувратлар, шеърӣй нақшлар ишлашда Навоӣй қаламининг қудратига тасанно демай илож йўқ. Бунга юқоридаги намуналарданоқ амин бўлиш мумкин. Лекин шоир бадийят меъёрига, ҳаёт ва мантиқ мезонига шикасталик билан бўйсанади. Тасвир нечоғлик рангин бўлмасин, муаллифнинг асл ва комил муддаолари, инсоний қарашлари, лирик қаҳрамоннинг ошиқона ёки файласуфона туйғулари кўриниб, сезилиб туради.

Сўз санъати, шеърӣят азалдан инсоннинг руҳӣй оламини, эзгу умидларини, нотинч, поёни йўқ ҳаёл ва ўйларини, ҳаётдан олинган гоҳ лазиз, гоҳ аччиқ таассуротларни туман хил ранг ва оҳангларда ифодалашга даъват этилган. Бу юксак талабга Навоӣй ғазалиёти ўзининг мукаммал ва нодир намуналари билан жавоб беради. умуман, Алишер Навоӣй тасарруф этган бадий имкониятлар ўз тафсилоти билан, характерли деталларда тадқиқ қилингани сайин унинг сўз лавҳасига, мисралар лавҳасига катта, теран маъноларни битиш, нақшлаш сирлари бир-бир очила беради.

ШЕЪРИЯТИМИЗДА КЎТАРИНКИЛИК ТУЙҒУСИ

Мунозарада қатнашган ўртоқлар ҳозирги адабиётимиз, унинг қаҳрамони билан боғлиқ қатор муаммолар устида фикр юритадилар. Инсоннинг маслак ва матлаби, фазлу камоли, унинг сурати ва сийратидаги ҳаётий белгилар ҳамиша санъаткор диққат-эътиборини тортиб келади. Лекин типдаги коммунист образини яратиш муҳим муаммо. Бу – ҳаётдаги каби адабиётимиздаги ўзгаришлар, тараққиётнинг тақозоси. Кучли характер, реалистик образ яратиш кўп жиҳатдан қаҳрамоннинг инсон сифатидаги табиий белгиларини ундаги гражданлик салоҳияти билан мутаносибликда бериш боғлиқ. Норбой Худойбергенов кўтарган бу масала шу куннинг талаблари билан янги аҳамият касб этади.

Шеърятимизнинг ўз олами, ўз муаммолари бор. 60-йиллар шеърятининг хусусиятлари, дафъатан, ҳаёт янгиликлари, кишилардаги ўсиш, ўзгариш билан боғлиқ. Шу куннинг маънавий-эстетик талаблари шеърятга янги уфқлар ва теранликлар бериб, янги меъёрлар белгиламоқда. Ҳар қачонгидан кўра эътиқоди маҳкам, ҳофизаси кенг, маданияти, диди юқори, зийрак ва ҳушёр китобхонга нисбатан ишонч, ҳурмат ошиб бормоқда. Шу куннинг туман хил қувончли воқеалари, уларнинг тез ўсиб, улғайиб бориши – ҳаммаси ўз гўзаллигига эга. Буни ҳар бир ижодкор ўзининг характери, поэтик усуллари ва имкониятларига қараб турли томондан очади. Шоир мушоҳада, муҳокама қилган ҳаёт ҳақиқати ва гўзалликлари гоҳ чуқур, миқёсли таҳлил қилинади, гоҳ фалсафий умумлашмага айланади, баъзан тўғридан-тўғри тасвирлаб, шарҳлаб ҳам берилади. Ҳа, мароқ билан ўқиладиган яхши тавсифий шеърлар бор, уларни бемалол угунги катта шеърятимиз ютуқлари сирасига киритиш мумкин. Бу ўринда шоирона эҳтирос ҳақида алоҳида гапириб ўтиришга зарурат бўлмаса керак, илҳомсиз ҳаётдаги табиий гўзаллик, инсон руҳий дунёсидаги шеърят мавҳумлигича қолган бўлур эди... Тавсифий шеърлар ҳамҳида маълум ҳақиқатларнинг шарҳи бўлмай, балки шоир ҳис қилган, қайта яратган туйғуларнинг шеърий акси, поэтик ифодасидир.

Ижодий жараён денгиз каби бетиним. Бу тўхтовсиз ҳаракат гоҳ тезлашади, гоҳ секинлайди, дам шарпасиз, довруқсиз бўлади, дам гулдурас солади. 60-йиллар шеърятида одатдаги олҳом самараси бўлган шеърлар ичида ногихона, шоир қалби кучли бир туғёнга келганда – муҳаббат ё нафрат алангасида туғилган, адабий жамоатчиликни ўзига қараганлари ҳам борлиги қувонарли ҳол.

Поэзия – умуман поёнига етиб бўлмайдиган, мисли йўқ бир олам. Бир қарасангиз, кўшиқдай таниш, оддий, равшан, дилга маҳрам” яна бир қарасангиз-чи, уммон қадар бир кенг, кўз гавҳаридай теран, кўнгилдай пинҳон, сеҳр-жодули... Ҳар ҳолда, шеърят дунёсини маълум ва номаълум жиҳатлари билан фақат шоиргина яхши билиши, унга аниқ тўғри баҳо бериши мумкин. Биз шоирнинг тайёр асарлари орқали фикр қиламиз, у бўлса яратилажак сатрлари ичида яшайди, демак, гўзалликни биратўла тасарруф этади.

Сени танидимۇ қалбда сеҳрли ганж.

Олам гўзаллиги – қалбимнинг мулки.

Одам гўзаллиги – қалбимнинг мулки.

(Асқад Мухтор)

Биз учун шоир ҳадя қилган гўзалликлар – унинг шеърлари орқали олинган қувонч ўзи бир жаҳон. Қатрада қуёш акс этганидек, шеърларда шоир қалби, унга “ижозатсиз кириб чиқадиган” дунёнинг бутун севинчи, дарди, қудрати, латофати аёндир. Шоирона қалб – “дарчалари” дунёга очилган нафосат устахонаси, мисли йўқ санъатхона. Қалам номаълум, сирли ё ибтидоий гўзалликларга янги маъно, янги сифат бериб, одамларга тақдим этишга даъват қилинган экан, бу жиҳатдан шоир саҳийлигига тараф топилмаса керак.

Шоир қалбини дарчаларидан

Талай товуш келиб киради.

Худди борлиқ парчаларидан

Яратилар дунё сурати.

(М.Шайхзода).

Эрка, қайноқ,асов ҳисларнинг тубсиз, уфқсиз ўй-хаёлларнинг шеър сатрларига, мисралар тўқимасига айланиши кишини ҳайратга солмай иложи йўқ. Шеърӣ санъат, дастлаб инсон ҳислари ва ўйларининг ажойиб пайвандида, бутунлигида кўринади. Шу асосда сўз мулки тасарруф этган зоҳирий ва пинҳоний маънолар, неча хил товланишлар, неча оҳанглар воситасида гўзаллик яратилади.

“Литературная газета”да, марказий адабий журналларда қатор таниқли шоирлар, танқидчилар юритган эркин, мазмундор, аксар ўйлантирувчи баҳсларда турлича қарашларга дуч келамиз. Бундай ҳол ўзбек адабий танқидида ҳам мавжуд. Баъзан шеърӣ эҳтиросли интеллектдан айириб,

бирига алоҳида урғу бериб, бошқасини камситишга мойиллик ҳам сезилади. Албатта, ҳиссиёт ва фикрлаш нисбати турли шоирларда турлича бўлади. Лекин, бизнингча, шеърятни бу нисбат билан эмас, балки даставвал, шеърятни мазмун кўламига, салмоғига қараб фրққлаш, турга ажратиш мумкин. Бир лаҳзада, оний илҳом билан ёзилган шеърлар бор. Кишида маълум истак, хоҳиш, нимагадир қизиқиш, майл, берилиш бўлмаса, уни ҳис, эмоция замирида инсоний мазмун бор, шоир эса бунга аниқлик киритади. Айни замонда шундай шеърлар ҳам учрайдики, улар кўпдан шоирга тинчлик бермаган ғоя, гўзал, катта бир мақсад, кўнглига яқин мавзу устида юритилган мушоҳадалар, изланишлар, муҳокамалар, ниҳоят уларни умумлаштиришга туртки берган ҳис, кучли бир таассуротнинг натижаси бўлиб майдонга келади. Бундай шеърларда шоирнинг ўйлаб юрганлари, тажрибаси илҳом, эҳтирос амрига беихтиёр бўйсунди, шунинг учун уларда зоҳиран фалсафий ўйлар кўзга ташланиб туради. Одатда фалсафий лирикатўғрисида гап кетгандафикрга алоҳида урғу берамиз. Бу шу маънода тўғрики, **фалсафий лирикада шоирона таассуротлар, эҳтирослар муҳим катта фикрлар тарзида ифодаланади.** Туйғулар лирикаси деб аталган шеърлар эса, юқорида қайд қилганимиздек, бир неча нафаслик илҳом маҳсули; демак, катта фикрлар айтиш, чуқур, кўламдор поэтик таҳлил ёки умумлашмалар бундай шеърларнинг характериға хос эмас. Уларға ғойибона, сирли, учкур ҳислар замирида, ҳиссиёт тилида фақат нозик фикрлар, ингичка маънолар, тутқич бермас ўйлар зухур этади. Ҳар ҳолда, лаҳзалик ҳислар лирикасида ҳам фикр бор, чунки фикрсиз, умуман, шеърят йўқ.

Узоқ изланишлар, беҳаловат ўйлар маҳсули бўлган катта фикрлар поэзияси замон руҳини, нафасини, унинг муаммоларини, тарих сирлари ва сабоқларини, ўчмас хотиралар ва келажак ҳаёлларини бадий-фалсафий таҳлил қилувчи шеърлардир. (Бунга Мақсуд Шайхзоданинг “Ҳиёбон” шеъри яхши мисол бўла олади). Янги турдаги кўлами кенг шеърятнинг фалсафасидан ёки публицистикадан фарқи ҳам унинг бадий-поэтик хусусиятида. Бунда шоирнинг чексиз фантазияси оламнинг меъёрга айланади. Бинобарин, шоирдан бошқа ҳеч ким инсон тафаккурининг номаълум, фавқуллода нозик томонларига, ҳаёлий кенгликларға дадил, эркин, санъаткорона экскурс қилолмайди. У фанға номаълум ҳақиқатларни кидирувчи, тадқиқ этувчи файласуф олимдан фарқли ўлароқ, фалсафий фикр юритганда ҳам шоирлигича қолади; оламға, воқеа ва ҳодисаларға қанчалик реал ёндашмасин, ўзининг шоирона таассуротлари, қайноқ кечинмалари билан яшайди. Демак, дунёни чуқур, миқёсли мушоҳада ва муҳокама қилувчи интеллектуал шеърят фаннинг меъёрларига сиғдириб бўлмайдиган оламни ёки фан учун одди, умумий бўлган ҳақиқатларда яшириниб ётган гўзалликларни кашф этади. Фалсафий лирикада ҳаёт, замон муаммолари,

“инсоншунослик” масалалари бизнинг шууримизга, қалбимизга “ўрганиш”, “мутолаа” йўли билан эмас, беихтиёр таъсирланиш, эҳтирос орқали ўтади. Хуллас, фалсафий лириканинг “фикр эссенцияси”ни шоирона ҳисдан, кечинмадан, таассуротдан зинҳор ажратиб бўлмайди.

Фалсафий лирикада шоирнинг ҳаётий тажрибаси ва билими, илмий иқтидори катта аҳамиятга эга. Бу дунёни аналитик ҳис қилишга, шаклларда кўришга ўргатади. Ғафур Ғулом, Шайхзода сингари ўзбек шеърияти гигантлари турли фанларни, айниқса ижтимоий тарихни, адабиёт, санъат, фалсафа тарихини билиш билан кифояланмай, ҳали бу соҳада кўрчиликка номаълум сирлардан, қўлёзма ҳолидаги нодир ёдгорликлардан, халқнинг олим донишманд кексалари хотиротидан ҳам хабардор бўлган қомусий билимга эга эдилар. Бу уларнинг бадиий қувватига катта таъсир кўрсатди. Умуман, шоир бошқалардан яхшироқ билгани, яхшироқ ҳис этгани ҳақида гапиради. Шоир сўзининг кучи шундаки, у одамлардаги турли ҳис, турли ўй-фикрларни энг муҳим, қимматли нуқта, юксак ният, катта ғоялар теварагига тўплаш, умумлаштириш, китобхоннинг ҳаёт, инсон гўзалликлари ҳақидаги тасаввурини бойитиш, уни руҳан яна бир даражада ўстиришга хизмат қилади.

Бугунги фалсафий лирикада чуқур ўйлар, фикрлар тасвири, бизни ҳам ўйлантирувчи салмоқдор мисралар тобора кўпайиб бормоқда. Уларда ҳаётнинг азалий зиддиятлари мустақил мушоҳада маҳсули тарзида янги бўёқларда берилади. Мана Шайхзода лирик қаҳрамонини безовта қилган ўйлар:

Ҳа, бетинч дунёда, ҳар сонияда

Ғам билан хурсандлик панжалашмоқда.

Ҳатто тафаккурда, ҳатто мияда

Оқ билан қора ранг жой талашмоқда.

(“Ҳар сонияда...”).

Мухтасар ишланган бу лирик лавҳада биз бўлиб турган хилма-хил ҳодисалар дунёси, унинг улуғворлиги ва даҳшатлари бор маъноси моҳияти билан умумлаштирилади. Шоирнинг узоқ ўйлари, оғир, жиддий кечинмалари маҳсули бир неча сўз лавҳасига жойланади, шеърий нутқ оҳангига сингдирилади.

Фалсафий лирикада баъзан ҳаётнинг бир тафсилоти, унинг кўзга ташланмаган кичик нуқтаси – маълум тушунча доирасига беркинган катта

ҳақиқат, гўзаллик олами тадқиқ этилиб, кенг таҳлил қилиб берилиши ҳам мумкин. Асқад Мухторнинг катор миниатюралари шундай ишланган. Шайхзода кўпинча ҳаёт воқеалиги, давр ҳодисалари ҳақидаги таассуротларни шоирона меъёрлар билан саралаб, бир неча сўз образида жамлайди, фикрлар қаймоғи тарзида ифодалайди.

Туғилиш ва тўйлар, меҳнат ва ўтим

Одамзод умрининг пояларидир.

Хасталик ва соғлиқ, хато ва билим

Борлиқнинг нури ва сояларидир.

Азалий орзулар яшар қалбимда,

Тинчлик қўшиқлари ўйнар лабимда....

Истайман: инсоннинг ҳарр бир лаҳзаси

Ўтсин ўз инсоний силсиласида,

Ҳаёт қонунлари қақшаб кетмасин

Мудҳиш урушларнинг зилзиласида.

(“Ҳар сонияда...”).

Шу ўринда бир ўзгачаликни қайд этиш лозим: Шайхзода шеърлари кучли ҳиссиёт, ички тўлқин билан ёзилгани, унинг чуқур фалсафий мушоҳада ва муҳокамалари шеър сатрларига шиддат ва зарб билан қуйилиб келгани учун одатда уларни ўқишда алоҳида укув, маълум меҳнат, малака талаб қилинади. Бу, асосан, бугунги китобхон савиясига, фикрлаш иқтидорига шоирнинг ишониб қарагани билан боғлиқ.

Шоирона эҳтироснинг кучи катта, муҳим муаммолар билан белгиланишини Миртемир, Зулфия, Асқад Мухтор, Мамарасул Бобоев, Шукрулло, С. Зуннунова, Ж. Жабборов, Ҳусниддин Шарипов, Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов шеърлари ҳам аён кўрсатиб туради.

Фалсафий лирикага томон катта куч билан ёппасига интилиш сезилиши ҳамма вақт бирдай кутилган натижага олиб келмас экан. Шу муносабат билан кўпроқ ёшларга дахлдор баъзи танқидий мулоҳазаларни айтишга зарурат сезилади. Кўпчилик ёшлар шеъриятида (афсуски, баъзи бир “катта”ларда ҳам) юксаклик туйғусининг етишмаслиги, шоирона ниятнинг етилмагани оқибатида салмоқли фикр айтиш, асосий, зарур талабга жавоб қилиш ўрни майда, унчалик муҳим бўлмаган, умуман маълум гаплар билан тўлади. Кўпчилик ўртамиёна шеърлар шундан туғилади. Бу ҳақда

“Литературная газета” ҳам ташвишланиб ёзди (1968 йил 13 март). Ҳақиқатан, шеърятнинг юксак, шарафли миссияни ўташга даъват этилган гўзаллик устахонасини айрим шоирлар майда, реза буюмлар хўжалигига айлантириб юборишганларига бефарқ қараб бўладими? Назмимиз дурдоналаригина эмас, унинг доимий яхши намуналарининг ҳам ҳеч қачон қадри камаймаган. Яхши шеър ҳамиша, ҳамма ерда керак. Ўртамиёначилик, шеърятдаги “резаворлик” биланкелишувчилик фақат бундай шеърларнинг кўпайишига эмас, янада кўнгилсизроқ оқибатларга олиб бориши мумкин. Қатор эҳтироссиз, авжи суст манзумаларга разм солсак, шундай хулосага келамизки, уларда шоирона мақсад ўрни кўпинча шеърӣ воситага бўшатиб берилгани маълум бўлади. Яхши миниатюралардан шаклан андоза олиб ёзилган кўпчилик кичик шеърлар, рубоӣй номи билан эълон қилинган тўртликлар асосида ё муваффақиятли топилган битта ташбих, муқояса-нисбат ётади, шеър асли шу ташбихдан мароқланиб, фақат уни шарҳлаб бериш учун ёзилганга ўхшайди. Ёки ҳаётдаги кичик-кичик фактлар, тафсилотлар, маълум ҳақиқатлар шеърят ўлчовлари, ҳатто анча тарашланган сўзлар билан қайд қилинади-да, шеър ҳуқуқини олади. Ваҳоланки, бу маълум даражада диққатни тортадиган тафсилот фақат тасвирӣ ҳалқа лирик манзара учун бўёқ, бирор янги фикрни айтиш учун восита-ташбих (эҳтимол, насрий асарда, масалан, ҳикояда бир кичик деталь) бўлиши мумкин. Ҳаёт тафсилотларига шунчаки шеърӣ тус киритиш шеърятнинг мақсади эмас-ку! Ваҳоланки, фактлардаги бирор гўзалликни очиб, таҳлил қилиб бериш, ундан поэтик умумлашма яшаш – фақат шахсан илганган ҳақиқатгина шоир мақсадига айланиши мумкин. Асқад Мухторнинг кўпчилик миниатюраларида ҳам шеърӣ муқояса-нисбатлар бор. Шоир биз аввал сезмаган ёки сезганда дурустроқ разм солмаган қизиқ фактларни ҳам восита, шеърӣ ниятнинг бир далолати сифатида келтиради-да, улар орқали каттагина фикрга, фалсафага ишора қилади – янги гўзаллик яратади. Бизда ўзимизга руҳан “таниш”, тушунарли бўлган ҳис, фикр шоир ёрдамида бутун ёрқинлиги билан уйғонади.

Ортиқча шарҳ талаб қилмайдиган ҳақиқатларнинг шеърга кириб келиши, бу бир қанча тўпламлари билан истеъдодини кўрсатган анчагина ёшларда содир бўлаётгани китобхонни афсуслантиради. Ҳатто баъзи таниқли шоирлар ҳам шеърӣ эҳтироснинг, шоирона мушоҳада ва муҳокаманинг кучига эътиборсизлик билан қарайдилар, аслида бугунги китобхоннинг кучига ишончсизлик кўрсатадилар. Далилсиз даъводан ёмони йўқ. Мана, кўплаб келтириш мумкин бўлган мисоллардан икkitаси:

Муҳаббат сўрамас ижозат,

Аммо кўп бу йўлда риёзат,

Ким бардош беролса, шубҳасиз,
Бахтлидир ва руҳан бадавлат.
Ҳар бир йилнинг баҳори бор, ёзи бор,
Ҳар кўнгилнинг севгиси бор, рози бор.
Ҳар нарсада ўзига хос бир хислат,
Шоирнинг-чи, юраги бор, сози бор.

(Рамз Бобожон).

“Адабий мавзу”ларда ёзиш қанчалик масъулиятли. Лекин бу тўртликларни замирида аввал айтилмаган бирон-бир сўз, маъно, ишора яширинмаганмикин, деган умидингиз бари бир оқланмайди.

Баъзида анчайин ҳангома бўладиган, лекин ҳаётда истаганча учраб, қулоққа чалиниб турадиган “қизиқроқ” гаплар, ҳодисалар тасвири, жўнгина таассуротлар, енгил, баъзан эса чала – мавҳум кечинмалар шарҳи ёки классикларни такрорлашдан нарига ўтолмаган шеърлар шоирнинг ютуқлари деб эълон қилинади. Истеъдодли шоир, шеърят ҳақида дуруст мулоҳазалар билдирган Жуманиёз Жабборов Рамз Бобожоннинг ўртача савиядаги “Севги сирлари” китобини, хусусан, муҳаббат мавзуидаги шеърлар ва тўртликлар жой олган бўлимларни шундай ошириб баҳолайди” умуман, рубоийга ҳақли талаб қўя тириб, кўпчилиги оригинал бўлмаган тўртликлар тўғрисида индамай ўтади. Бизнингча, шоирга, унинг асарларига аслида йўқ фазилатларни тақиш унга асоссиз, сохта айбларни тўнкашдан кам зарар етказмаса керак.

Замона нидосига акс-садо бериш шеърятнинг азалий ва асосий хусусиятларидандир. Бу 60-йилларнинг жаҳоншумул воқеаларига лозим даражада шеърӣ жавоб қилиш деган сўз. Замондошимиз асрлар орзуси, аждодлар ҳаёли бориб етмаган марраларни эгаллаётган, сайёрамиз устида “оёқларини кериб турган” (Межелайтис), катта ҳарф билан ёзиладиган улуғвор Инсондир Тўғри, 60-йилларнинг тинч қурилиш, ижодкорлик ритми инқилобий авлод яшаган, шиддатли кураш билан ўтган йиллар суронидан, сафарбарлик руҳидан фарқланади. Лекин бугунги қаҳрамон – давр фарзанди, ҳозирги илғор, баркамол авлод вакили. Унинг гўзаллик туйғуси жуда ўсган таъби жуда нозик, шу билан баробар у замон ва замон аҳлининг тақдири, ташвиши билан яшайди. Давр муаммолари шундай миқёсли ва улуғворки, тинчлик шароитига, ҳаёт осойишталигига қарамай, қаҳрамон руҳиятида хотиржамлик бўлиши мумкин эмас. Аввалги жанговар, муросасиз курашчанлик эндиликда ўйчан, мулоҳазакор курашчанлик билан алмашди, инқилобий кайфият ўрнини беҳаловат изланишлар руҳи, теранликлар руҳи

олди. Замондошимизнинг азмкор қудратини Асқад Мухтор шундай ифодалайди:

Ер ҳўкиз шохида турар, деган экан,
Чала туғилиб ўлган бир чўпчак.
Ер инсон кафтида, деган ҳақиқат
Биздан замонларга ёдгор қолажак.

(“Асримизга розилик”).

Шоир давр туйғусига кенг маъно беради. унинг даврони неча ўн асрларнинг ушалган орзу-армони – ҳозирнинг мўъжизалари, эртанинг замини, куртаклари. Кечасиз бугун бўлмаганидек, “бугун ҳар она келгуси шодлик юкини ташийди”. У бугунги “эрklar мавсумида, дунё табассумида, саломлар тухфасида” коммунизмни аён кўради. Замон мазмуни, руҳи шоир қалбига қўшиқ бўлиб қуюлади, улар бир вужудга, гўзаллик яратувчига айланади, бундан шоирнинг лирик қаҳрамони барҳаётлик касб этади.

Асқад Мухтор давр тимсолида меҳнат, кураш ва жанглар билан ўтган ярим асрлик тарихимизнинг шеърӣй умумлашмасини беради. одам измига, иродасига бўйсундирилмаган вақт маъносизгина эмас, қўрқинчли ҳамдир, у умрни шафқатсизлик билан елга совуриши мумкин. Лекин озод инсон, юксак ғоя ва маслак эгаси – совет кишиси ўзининг мислсиз шижоати билан табиатнинг асов вақтни, ойлари ва йилларинибуюк бир даврга айлантиради.

Биз уни
Батамом ҳукмимизга олиб,
Тарашладик шаклу шамойилини
Энг муқаддас ном билан атадик,
Граждан деб билдик ҳар бир йилини.

(“Вақт”).

Шоир давр мазмунида халқ қаҳрамонлигини, у берган қурбонларни, эришган ғалабаларни, партия иродаси ва даҳосини кўради. Биз шоирона эҳтирос ва идрок қувватидан бугунги қаҳрамоннинг замон, тарих, келажак билан чамбарчас боғлиқ бўлган тақдири, руҳӣй олами ҳақида катта таассурот оламиз.

Асқад Мухтор лирикасидаги давр руҳи шоирнинг ўзига хос тасвирий усулида ҳам кўзга ташланади. Авторнинг ўзи қайд этганидек, у кўпчилик шеърларида замондаши – китобхон билан бевосита суҳбат куради, бугунги

китобхон қарашлари ва талабларидан узоқлашмасликка интилади, уни қийнаган саволларга лозим даражада жавоб айтишни, очиқ фикрлашишни, дардлашишни, мавриди келса мунозара қилишни истайди. Бу шоир сатрларига ўзига хос тароват бағишлайди. Асқад Мухторнинг айрим шеърлари **мунозаралари томонлари билан ҳам жозибалидир**. Фикримизнинг далили учун сарлавҳасиз бир шеърни кўздан кечирамиз. Магазин-салондаги қишлоқ кўриниши акс этган сурат ўзининг бадий кучи билан сурат ўзининг бадий кучи билан болаликдан таниш, ғоят кўнгилли манзарани жонлантиради. Шоир лирик қаҳрамонини эгаллаб олган дилдор туғридан китобхон дахлсиз қололмайди. Айниқса, табиатнинг шу асл кучида ўсган, уни анча вақт кўрмай соғинган киши шоирдай ширин хотиротга берилади. Бундай вақтда ҳар бир шеърнинг барчага бирдай таъсир қилиши шарт эмас, деган ўйга ҳам борамиз. Ҳар ҳолда, Асқад Мухтор камии билан ўз мухлиси, ўз китобхони бўлган шоирлардан. Шундай мухлислар кўнгилдагини топиб айтганини қуйидаги манзара намунасида кўриш мумкин:

Кўзга иссиқ бўғотдаги чумчуқ уясигача

Лолазор том, онам товуши, қўштегирмон кўприги.

Гузардаги ғужум сада, азизларим, сизмисиз?

Наҳот сизни яна топдим? Намланади кипригим.

Шеър бизнинг азиз туйғумиз, эзгу истагимизга бағишлагандай туюлади. Бундан кейинги сатрлар бўлмаса (ёки шеър шу руҳда ривожланса), ўша расмдан жонланган кадрдон манзарага тикилган шоир сингари лол ва беҳол қолиб ҳузур қилсак майли эди... Балки бу шахсий кайфиятдир, лекин шеърнинг охирги тўрт йўли бизнинг айна тотли, жўшқин завқимиз, фароғатимиз устига бамисоли совуқ сув қуйгандай бўлади:

Шеърнинг бирдан ўзгарган оҳанги ва бўёқлари харидор билан бечора кассирни кўзимизга совуқ қилиб кўрсатади. Гўзалликка салбий муносабатда, ё бошқа бирон масалада уларни айблашга асос борми? Шоирда ҳам бундай ният йўқдир. Хўш, бўлмаса у нима демоқчи? Ҳар ҳолда, аввалги ширин кайфият билан аслида ҳажвий тусга кириб қолган бу сатрларни ўқиш малол келади, алам қилади кишига. Бу алам заҳри ўша харидор аёл ромга қўл чўзиб шоир дилини оғритганига ўхшаб кетади. Эҳтимол, шу охирги тўрт йўл ёзилмаса, шеър ҳам яратилмаган бўларди, унинг бутун кучи, жозоба сири шу “алам қиладиган жойи”дадир. Шеърятда ҳаётдаги каби турли муқобил тушунчалардан образлар яратиш ҳодисаси кўп учрайди. Шеърят ҳислар, фикрлар кураши, улар тўқнашувидан учкун, ўт, жозоба ҳосил бўлади. Шу жиҳатдан расм жонлангандаги тотли кайфият, “киприklar намланган” юксак туйғу ва бу билан ёнма-ён шоир “ёшлигини қўлтиғига қисиб кетиш”, “туфлаб

пул санаш” тасвирлашини ҳам унчалик ажабланарли эмас. Турмушда айна вақтнинг ичида кўнгилли ва кўнгилсиз ҳоллар учраб туради. Лекин, бизнингча, бундай пайтда шеър бўёқларига фақат шоирнинг ўзи кирита оладиган қандайдир тузатишга, нимадир аниқланишига, шу тарзда шеър оҳангида тугал мутаносиблик тикланишига, агар икки ҳис тўқнашадиган бўлса, уларни шоир бунга мантиқан етарли тайёрлашига эҳтиёж сезилади...

60-йиллар шеърятининг муҳим хусусиятларидан бири замонамизни улуғ аждодлар тарихи деб билган, зулм ва жаҳолат булути ичида ақл, даҳо чакмоқлари қудратини сақлаган кечмиш билан боғлаб тасвирлашдан иборат. Шеърятда бугунги ўтган кунлар билан муқояса этиш янги усул эмас, лекин бу кўпинча бир ёқлама бўлар, фақат зулм, жаҳолат тантанаси, унинг сўнгсиз даҳшатлари тилга олинарди. Аслида зўрлик хурофот салтанати бошқа буюк кучдан-инсон ақли, закоти, унинг эрк, ҳақиқат ва гўзалликка чанқоқлигидан, исёнкор ва курашчан табиатидан доимий таҳлика қилиш, хавфсираш оқибати эмасмиди? Нега эркин фикрли шоир, олим “жоҳу мол аҳли”ни, шайху зоҳид тоифасини даҳшатга соларди? Ўтмишимизнинг асрлар тумани остидаги зиёларини, ошкор ва пинҳоний даҳоларини, фидойи кишиларини, уларнинг муборак хотиротини қанчалик ҳурматлаб ёд этса оз. Ҳар бир катта ё кичик халқ ўзининг миллий ифтихори, кечмиш жароҳатлари ва улуғворлигининг аччиқ, айна вақтда тотли ҳисси билан яшайди... Ғафур Ғулом, Шайхзода, Миртемир шеърларидаги теранлик, замон образини аждодлар меҳнати, удуми, орзу-армонлари билан боғлаб яратиш айрим истиснодли ёшлар ижодига ҳам хос хусусият. Уларнинг давр садосига янгроқ овоз билан жавоб берган энг яхши шеърларида яқин ва узоқ тарих жонланади. Шуниси яхшики, ёш шоирлар ўтмиш мавзуга, экскурсга ортиқ берилиб кетмайдилар. Масалан, Абдулла Орипов даврнинг ҳаққоний, улуғвор образини яратишга мурожаат этади: ўз замондошини фаолликка, ғайрат ва шижоатга даъват қилиб, буни асослаш учун ота-боболар йўлига, фидойилигига лозим эҳтиром билан фахрия айтади:

Кўзларингни очгин, қара дунёга,
Дўстим, ҳақиқатни ҳис эт бир замон.
Сен учун, мен учун жангда мардона
Миллион-миллион одам тўккан эди қон.
Тарих бизлар учун жангга кирганда
Нима керак яшаш ўргимчак мисол...

(“Альбомга”).

Шоирнинг бугунги кун мавзуида ёзилган, хусусан, ўзига тенгдош замондошларнинг қайноқ дунёсини образли тилда умумлаштирилган “Авлодларга мактуб”, “Ўйларим”, “Баҳор” каби салмоқли шеърларида ҳам тарихийлик руҳи бор. Шеъринг эҳтирос қанчалик ҳаққоний, шоирона ўйлар нечоғлик етилган, теран бўлса, табиийки, шеърда тасвирланган бугунги ҳаёт тарихий мазмун касб этади.

Хоҳ кечмишга бориб туташувчи, хоҳ ўз кучи, салмоғи билан бугунги куннинг “шеъринг тарихи” бўлиб қолувчи ўй ва кечинмалар Шайхзода шеърларида (“Хиёбон” китобида) ажралиб туради. У, одатдагидай қаҳрамон дунёсини тугилмаган, оригинал образларда очади. Чунончи, хиёбон образи орқали шеъринг оламининг поёнсизлиги ифодаланади; бу, даставвал, шоир кезиб ўтган унинг таржимаи ҳолига айланган жонли тарих, тақдир йўлидир.

Неча ларзон сояларда излар қолдирдим.

Неча ёзу, неча созу сўзлар қолдирдим.

Хиёбонлар яшар эди хотиротимда,

Балки ҳар бир қўшиғимда, нақоратимда.

(“Хиёбон”).

Шоир яна кезди, кезганда ҳам ҳеч вақт сезмаган эркинлик, чанқоқлик билан кезди. Бу ажиб йўлчи – сайёҳнинг завқ-шавқига, илҳомига, иштиёқига ҳудуд йўқ эди. У энди кўз етмас Ватанини, қардошлар диёринигина эмас, бутун оламни айлади, билмаган, кутмаган йўлларни босди, ўзи янги йўллар солиб ўтди, жисман, амалда кезди, руҳан, ҳаёлда кезди. Юрган сайин дунё гўзаллиги ортиб борди. Табиий, унинг қалби, эзгу умидлари ҳаммадан кўра она юрт йўллари билан боғлиқ бўлди:

Чиқиб қолдим Ватаннинг кенг хиёбонига,

Хиёбонки, элтар ёруғ нур давронига.

(“Хиёбон”).

Йўлчи – шоир юрган йўлини шеърининг катта йўлига, туганмас, пурфайз хиёбонига айлантирди.

Шоир дунёси, унинг лирик қаҳрамони дунёси деярли ҳар қаҳрамони дунёси деярли ҳар бир шеърда ўзгариб, кенгайиб боради. Чунончи, беморхонада хасталик дардидан ҳам кўра оламни шоирона ҳис қилиб бедор ўтган туннинг ўй-ҳаёллари табиийлиги, самимияти билан ўзига тортади. Шоирнинг ҳофизаси мунчалар кенг, қалби шу қадар туйғуни, безовта: ёз туни, табиатнинг уйку билмас бедорлиги, ундаги “ётқизадиган докторлари”

йўқ чигирткалар, синчаларлар, бошқа неча турли жонзотнинг чарчамасдан нағмасозлик қилишидан сойнинг шиғиллаб келаётган овозигача, ошиқ-маъшуқларга уйқу бермаган қайси бир қўшиқ навосидан қоровулнинг чўзиқ унигача –

ҳар товушнинг бор ҳикмати
ва ўз сабаби,
борлиқдаги ҳар бир ҳодиса каби.

(“Товушлар”).

Шоир кечинмаларидан тунги оламнинг фалсафий образи туғилади. Қулоқ билан эшитилган, қалб билан туйилган ҳаёт, ундаги тинимсизлик олдида хасталик маҳрумликлари чекинади. Ниҳоят, меҳнат, ижод билан бошланадиган янги тонг даракчиси – илк субҳидам ели эсиб, унинг майин, сирли товуши – “ипак хиромонлиги” шоирга буюк умид, ишонч ваъда қилади. Унинг борлиғи гўё дунёнинг доимий тинимсизлиги билан бир вужудга айланади.

Товушлар бор, демак, ҳаёт бор.
Товушлар бор, демак, ўлим йўқ.
Товушлар бор юртнинг тунида,
демак, жон бор унинг танида,
демак, биз ҳаммамиз тирикмиз.
Тирикликда эса тиним йўқ.
Умидворман, умидворман, муқаррар:
ҳеч қеерда, ҳеч қачон
яхши инсон ўлмайди,
унутилмайди.

(“Товушлар”).

Қанот пайдо қилувчи бу умид, бу баланд рух, бу ўтли нафас шоир сатрларига, қаҳрамон дунёсига қанчалик теранлик беради!

Абадийлик рамзига айланган товушларни шоирона ҳис этиш қаҳрамон руҳиятидаги олийжаноб хислатни уйғотади – инсоннинг осойишталиги ва бахти йўлида фидойилик кўрсатиш, давр жароҳатларига бирдам малҳам бўлиш ҳисси уни яна безовта қилади:

Шунча мадор, севинч ва ишонч
куйиларки, менинг хаста танимга –
розман бутун куррамиз учун
бир карра мен тортсам барча дардларни.

(“Товушлар”).

Хассос шоирнинг табиат тинимсизлиги билан рақобат қилувчи безовта ҳаётида ана шундай бурчдорлик туйғуси ҳоким, у бундан ўзига жон, рух олади. Зотан, ҳар бир шоирнинг доимий “дард” билан ўтказган умри асли унинг ҳузур-ҳаловати эмасми!

Табиатнинг азалий товушлари янглиғ шоирнинг такрорланмас ва унутилмас овози ҳақида ҳам тўхталиб ўтиш лозим бўлади. Лирик қаҳрамон нутқи, монологи деб юритиладиган таъбир Шайхзода, унинг қаҳрамони характериға айниқса мос тушади. Шоир ўзининг саноксиз муҳлислари олдида салобат билан пайдо бўлиб, гўё шеърятнинг улкан саҳнасида монолог айтади; ўқиганда сўзнинг шеърға кўчган мўъжизакор кудратини, маъно гўзаллик сирларини, ифода, жозиба усулларини тўла эгаллаган саҳна устаси – санъаткор виқори билан гавдаланади. Унинг ларзакор, зарбдор овози, донишманд-улуғвор оҳангиниғина эмас, сеҳрли акс-садосини яширин маъно бойликлари, муסיқаси, ҳаётий кучи бир-бир аён бўлади.

Мана файласуф шоир соҳилда. У ўз муҳлислари, барча азиз одамлар билан ҳаёлан суҳбат куради, бамисоли ўз таассуротларидан “монолог” айтади... Рига кўрфазининг сокин суви гўё ўзининг охири йўқ мовий уфқиға тортиб, бошлаб кетади, яъни бундаги сувнинг бутун денгизлар, океанлар, турли иқлим сувлари билан чегарасиз, тўсиқсиз, бирға яшаши шоирни ҳаяжонлантиради. Унинг ўйлари, ҳислари денгиз суви тимсолида **жаҳоний мазмун, жаҳоний умумият** касб этади.

Худди шундай: шоирнинг юраги ҳам
узоқ-яқин
башар зотига ҳамдам.

Худди шундай: шоирнинг байтлари ҳам
дунёнинг дардлари ва ташвишиға,
зафари, кураши, интилишиға,
хар жой, ҳар рангдаги истакларига,
ростиға, тушиға, эртакларига

очиb кенг бағир
меъёр-ку ахир!

(“Соҳилда ўйланишлар”).

Бу байтлар шеъриятнинг нимага даъват қилингани ҳақидаги тасаввуримизни бойитади. Бугина эмас, унинг Шайхзода зоҳиран кўрсатмаган яна бошқа сифатлари тўғрисида ўйлаймиз. Шеърият – курашлар, ўзгаришлар, қарашлар ва ғояларнинг нафис, образли, ҳиссий тарихи. Шунинг учун ҳам шоир ҳаёти, қаҳрамон дунёси миллий ва географик сарҳадларни босиб ўтган умумбашарий миқёсга, мазмунга эга. Курашчан ва олийжаноб қалбигина ижодкорга бундай миқёс беради. унинг кўнгли ҳамма вақт, ҳар қаерда ҳақиқат ва гўзаллик қидиради, шу тилак, матлаб йўлида оғир, аламли ҳиссиётларни ҳам кечиради. Қаҳрамон ўй ва ҳисларининг жаҳоний миқёси, улуғворлиги қатор шеърларда коммунист тимсолида ифодаланади.

Кишиликни бир бутун оила билмоқ
ва ташимоқ уйқу билмас ҳассос юракда
куррамининг нашъалар ва дардлар юкин.
...Дунёмининг шу эски хонадонини
ранг-баранг инсон билан безатмоқ лозим.

(“Партбилет”).

Коммунист – қаҳрамоннинг бу ўй-ниятли асли шоирлик табиатига хос. Шоир учун ўз ва бегона ташвиш бўлиши мумкин эмас. У ташвиш бўлиши мумкин эмас. У севса, инсон зотини бирдай севади, ғазабнок бўлса, ҳеч кимни аямайди. Лекин санъаткор, дафъатан, ўз она халқнинг фарзанди. Унинг бурчи фақат жаҳоний муаммолар ҳақида ёзиш билан белгиланмайди.. шоир ҳиммати – аввало, унинг ўз эли, ҳамюртларининг ҳаёти, касб-кори билан қанчалик ошнолигида; чунончи, унинг пахта усталарига, она тупроқ бағридан бошқа неча хил нозу немъат олувчи бобо деҳқонга, боғбонга, ёғочдан, лойдан, ганчдан мўъжизалар яратувчи устага, шоҳи-атлас тўқувчиларга, севган иши – “ота касби” саналган бошқа соҳиби ҳунарларга, кенг феъл донишманд отахонларимизга, меҳри офтоб, кўнгли дарё онахонларимизга атаган шоирона сўзи, улар дидига мос байтлари бўлади. Ҳамма катта, ҳассос шоирларимизда бу яхши ҳислатни кўраимиз. Масалан, Миртемир қишлоқ аҳлининг фаҳри, обрў-эътибори бўлган “белида тўрт белбоғ”, “ақли луқмонлардан тўлиқ ва расо” бир нуроний чол ҳақида ёзаркан,

кўз олдимизда бобо деҳқоннинг миллий қиёфаси – ўзбек қиёфаси гавдаланади.

Кўчалардан ўтар секин, салмоқдор,
Ҳар одими ерга титроқ солгудай,
Ернинг танобини торта олгудай.
Ошкор бир савлат, ботирлик ошкор.
...Меҳнаткаш инсонга хос кўрк ва савлат,
Табиатдай барҳақ, барҳаёт, эзгу,
Ҳа, пири бадавлат деганлари шу,
Юз бир шоҳдан ортиқ пири бадвлат.

(“Оқсоқол”).

Халқ меҳнатнинг хосиятини, шарофатини ҳамма ерда бирдай улуғлайди. Лекин меҳнат ва меҳнат аҳлининг гўзаллиги маълум касб билан боғлиқ муҳим, характерли нуқталарда, турли зиддиятларда, хатто миллий аломатларда “яширинган” бўлади. Миртемир меҳнатни унинг бир ветерани – мўйсафид деҳқон тимсолида мадҳ этади, қишлоқ ҳаётининг ҳали шеърятда тутилмаган тафсилотлари орқали аниқ, тиниқ лирик лавҳа чизади. Шайхзоданинг ўзбек деҳқони шаънига айтган сўзи ҳикмат тусини олади:

Сен пахтанинг шоири,
мен шеърнинг деҳқони.

Асл деҳқон билан асл шоирнинг қадри, назат-эътибори бири бириникидан қолишадими? Лекин бу икки сатр орқали шоир деҳқонни, унинг азалий муборак касбини алоҳида шарафлайди. “Пахтанинг шоири” – деҳқон ижодкорлиги тимсоли; шоир ўзини “шеърнинг деҳқони” дейиш билан яна она табиат – ернинг ўз эгаси деҳқонга бўлган меҳр-муҳаббатини билдиради. Ҳамма ҳунарлар ҳам, уларнинг нафис, баркамол даражаси, ижодий босқичи саналган санъат турлари ҳам табиатдан андоза, меъёр, ранг, тус олади, усул ўрганади. Табиийлик санъатнинг, шеърятнинг ўлмаслигидир. Деҳқон эса ўз касби билан табиатга ҳаммадан кўра яқинроқ туради; у билан бевосита алоқа боғлаб, тенг ҳаракат қилади. Бас, уларнинг ишини, самарини бир-биридан ажратиб бўладими? Шоир “мен шеърнинг деҳқони” дейиш билан, бобо деҳқоннинг мана шу табиий хислати, азалий

одатига таъзим бажо этади. Шайхзода ўзининг пахтакор эли билан ҳамкор, сардош, тақдирдош эканини бошқа бир шеърда ҳам чиройли ифодалайди.

Чигит билан бошлаб шеърим таржимаи ҳолини,

Вза тенги ёзнинг олтин ҳавосини ютганман.

“Қаерликсан?” деб сўрсалар мен кезган шаҳарларда

Пиёлада ўза нақшин манжат қилиб тутганман.

(“Пахта ғазали”).

Халқчил адабиёт, халқчил шеърят шоир ўзи кўпроқ, яхшироқ билган кишилар характери, уларнинг турмуши ва одатларини бадиий таҳлил қилишдан бошлади. Ўз теварак-атрофини қозонмай туриб, дунёни билиб, дунёга танилиб бўладими? Ижодкор, аввало, ўзининг ғоят меҳнаткашлиги, олий ҳиммат, бағри кенг ва дўстпарварлиги туфайли мамлакатларни, иқлимларни қойил қолдираётган жондош халқининг миллий ифтихори билан яшайди. Бинобарин, **халқчил шоир ҳеч замон миллий ифтихорни интернационализм туйғуларидан айирмайди**, аксинча, ўз халқининг энг яхши одатларида, ўйи ва амалида, фикри зикрида, ваъдаси ва вафосида умуминсоний, бошқа халқларга манзур белгиларни кўради. **Интернационализмнинг моҳияти ҳам шунда, унинг илдизлари энг яхши соғлом миллий манбалардан қувват олади. Нимаики соф, эзгу ниятда, пешана тер тўкиб, қалб қўри, кўз нури билан яратилган бўлса, умуминсоний мазмун касб этади, ҳамма жойда қадрланади.** Бу мавзуда улкан устозлар изидан бораётган истеъдодли ёшлар ҳам дадил қалам сурмоқда. Абдулла Орипов Ўзбекистон кузи тимсолида она халқнинг жаҳоний ҳимматига эҳтиросли мадҳия айтади.

Эй қадим ҳалол,

Ризқи она ерга сепилган халқим.

Ушоқ чигитни ҳам этмай деб увол.

Миллион эгатларга эгилган халқим!

Бир нафас бошингни кўтаргину, боқ

Ер юзида ажиб виқор ва нуфуз.

Сенинг ўзинг каби ўйчан ва қувноқ

Хушфеъл бўлиб келмиш тупроғингга куз...

(“Ўзбекистон куз”).

Ўлкамизнинг сахий далалари, сахий деҳқонлари кўз олдимизда беихтиёр жонланади. Бу оддий факт, ҳаёт ҳақиқати шоирона ҳис этилган учун бизда кучли таассурот кўзгатади. Оламнинг қувончи ва деҳқоннинг катта ҳиссаси бўлганидек, деҳқон қиёфасида ҳам олам мазмуни, акси тажассум қилади.

Ўлкамиз тупроғини, она халқимизнинг кенг бағри, баланд ҳимматини тараннум этувчи яхши-яхши шеърларни ўқиб, асл маънодаги миллийлик халқчилликда деган фикрга яна бир қарра амин бўламиз. Халқчиллик биринчи навбатда, шоир тилидан сезилади. Иттифоқ китобхони билан тез-тез мулоқот қилиб турувчи Расул Ҳамзатов, Қайсин Қулиев шеърларида тоғлиқлар муҳити, тафаккури туғдирган сўзлаш усули, ўткир поэтик тил ҳатто таржимада ҳам аён билнади. Ҳамид Олимжон, Ғафур Ғулом, Миртемир каби шоирларнинг поэтик тили (албатта, ҳар қайсиси ўз йўлида, ўз имкониятлари даражасида) тарашланган, ҳикмат ва таъбирларга бой халқ нутқини эслатиб турмайдими? Талаффуз тили бойликларида халқ характери, унинг даҳоси зухур этади. Шунинг учун ҳам бундаги соддалик ибтидоий бўлмасдан, аксинча, инсон тафаккури тарихидаги турли “мураккабликлар”ни босиб ўтган комил, нафис, пурмаъно соддаликдир. Умуман, тилда халқчилликка эришиш, кенг китобхонлар оммасини назарда тутиб ёзиш ҳар жиҳатдан хосиятли. Асқад Мухтор “Вопросы литературы” журнали саволларига берган жавобида қишлоқ аҳли алоҳида шеърларни талаб қилиш ҳақида муҳим гапни ўртага ташлайди. Шу муносабат билан шеърнинг китобхонга етиб боришида шаклнинг ролини қайд этиб ўтиш лозим. Қишлоқ аҳлига эмас, шаҳарликлар орасида ҳам шеърнинг кўпдан элга манзур бўлган, унинг ўз “миллий шеъри” ҳисобланган, поэтика тартибларига қатъий амал қиладиган халқ вазнини ёки анъанавий – классик шакллари севгучилар озми? Бу гап сарбаст вазн мухлисларини ранжитмаслиги керак, албатта. Лекин, ҳар ҳолда қишлоқ ва шаҳар аҳли, ҳам ёшлар, ҳам ёши улуг шеърхонлар эҳтиёжига пешвоз чиқиб, бой классик ва халқ музикамизга хос **равонликка, ўйноқиликка, мутаносибликка** эришиш шеъриятимизга яна зиёдроқ мухлислар келтиришига шубҳа бўлиши мумкин эмас. Кўпчиликка, халққа ёққан нарсалар узокларга ҳам тез тарқалади. Ёшлардан айниқса Эркин Воҳидовнинг бармоқ ҳамда аруздаги шеърлари халқчил соддаликнинг сирларини, ҳикматларини ўргатишга ва ўзлаштиришга шоирда кучли майл борлигини кўрсатиб турибди.

60-йиллар шеъриятининг қаҳрамонида замон ва замон аҳлига ҳар қачонгидан яқин, рўйрост, сидқидил муносабатни кўрамыз. Бу, асосан, инсон тақдири билан доимо ошнолик, унинг дардига ошкор ҳамдардлик, олижаноблик ва фидойилик туйғуларида ифодаланади.

Ҳаёт изтироблари шоирона мушоҳада қилинмаса, яъни ҳақиқат ва гўзаллик мақсадларига бўйсундирилмаса, ўқувчини ҳаяжонга солиш ўрнига ғашини келтириши мумкин. Аввало, шоир алам-изтиробни ҳар қандай ҳолда ҳам унинг йўлдошидан – **ҳаётнинг доимий, нурли томонларидан** ажратиб олмайди, балки ҳаётни чуқур, атрофлича ҳис этади, фикрлайди; изтироб қайноқ бир кечинма, ёрқин картина воситасида кўрсатилади. Энг яхши шеърларда лирик қаҳрамон бастакорга хос туйғун қалб, рассомларда бўладиган тез илғаб олувчи назар билан гавдаланади. Мана Шайхзода лирик қаҳрамони баҳаво Болтиқ соҳилларида кезган пайтларида кечган бир ҳолат, шеърини хотира:

Бу кумларнинг устида босилган муҳр каби
одамларнинг оёғидан нақшлар.
Одамлар... Одамлар
из қолдириб, сўз қолдириб
ҳамиша қадам ташлар.

(“Излар...”).

Шоир асосий муддаони айтмасдан, катта умумлашмага ўтмасданоқ ҳар бир тафсилотга файласуфона назар ташлаб боради. Митти гўдак изидан бир оёқ ва қўлтиқ таёқли уруш мажруҳининг изларигача қанча-қанча одам қумда қолдирган “нақшлар”, уларнинг турлича тақдири шоирни ҳаяжон ва ўйга солади, бу кайфият бизга ҳам ўтади. Ниҳоят, шеърнинг охириги сатрларини ўқиймиз.

Аммо кумлар кўчади,
қумда излар ўчади.
Лекин бўлак излар борки, яшар умрбод:
яхшилик ва ёмонлик,
маърифат ва нодонлик,
кўрқоқлик ва қаҳрамонлик,
тахлика ва омонлик,
юракдаги қувончли хотиралар
ёки битмас яралар...
Мана булар,
Дунёмиз уммонининг

Соҳилдан кўчмайди.

(“Излар...”).

Бир неча лаҳза ўйга толамиз: наҳот шоир айтган манфий нарсалар ҳам доим яшаса? Ахир биз ёмонлик, қўрқоқлик, таҳлика изларини, қай даражада бўлмасин, “умрбод” деб санашга одатланмаганмиз. Лекин такрор ўқиб, муҳокама қилиб шу хулосага келамизки, бу – қаҳрамонона кечган умрнинг, омонлик ва яхшилик йўлида ёмонлик ва жоҳиллик билан юзма-юз олишагн, ўз қувончлари ва кўргиликлари бўлган авлоднинг нидоси... Уларнинг алами, нафрати шу авлод тарихида “из” бўлиб қолади. Бугина эмас, худди шу асрда қора кучлар, уларнинг ёвуз, тажовузкор ворисларини дунёнинг турли томонида ҳали ер кўтараётган экан, асрдошлар қайғуси билан ёнган шоир янада ҳақ бўлиб чиқади. Унинг кўпни кўриб, кечиргани, дунё ишларини, ташвишларини бошқалардан кўра ҳушёрроқ, чуқурроқ идрок қилиши, тириклар олдида турган тирик муаммолар ҳақида ўйлаши бизга кучли таъсир этади, ҳаёт ҳақидаги тасаввуримизни анча тўлдиради, бойитади. Бу катта шеърят, катта шоиргина уддалайдиган ишдир.

Шайхзоданинг 60-йилларда яратган кўпчилик шеърларида юқоридаги каби “қувончли хотиралар” билан ёнма-ён “битмас яралар” тасвири кўзга ташланади. Бу бежиз эмас, албатта. Умум ишига, эл-юрт нафига даъват этилган қалб, шоир шахсияти бўҳтонга, унинг оқибатида тортилган хўрликка қарши ғалаён қилади. Аслида кишининг имон-эътиқоди бутун бўлмаса, улуғ ғояларга ўзини бахшида этмаса, қалбда “битмас яралар” захри қоладими? Шайхзода сатрлари шундай ҳаётий мазмунга эга: халқ куйчисига қачон, қайси шароитда бўҳтон, иғво, таҳқир уюштирилган бўлмасин, бунинг оқибати, охири шармандалиқдир. **Бизнинг объектив ҳақиқатимиз, улуғ идеалларимиз тақозоси шу.** Партиямиз томонидан қатъиян қораланган, бизнинг юксак ғоявий принципларимизга ёт бўлган, шоир алам билан тилга олган “ёмонлик излари” ижтимоий маъно касб этиши мумкин эмас. Лекин, афсуски, шу ижтимоий кучни ташкил қилган бир маслакдаги софдил, ҳалол, фидокор миллионлар орасида ёмонлигини мунофиқона яширишга уринган, ҳатто “яхши”, мўмин-қобил кўринган, асли қора ният, нопок, ножинс кимсалар ҳам яшаб юрипти. Уларнинг ниқобини йиртиб ташлаган шоирдан халқ, жамоатчилик фақат миннатдор бўлади. Шунинг учун Шайхзоданинг куйидаги сатрларини тўла хайрихоҳлик ва мамнуният билан ўқиймиз:

Бир нафар чилангар кўз юмса агар

Ўрнига туғилар учта чилангар.

Ёки ўлиб кетса битта муаллим

Ўрнига туғилар донишманд олим.

Аммо ўлган икки аблаҳга эваз

Бири ҳам туғилмоқ асли шарт эмас.

Бу сатрларда лирик қаҳрамон кечинмалари изтиробга, изтироблари тубанлик ва қабоҳатга нисбатан нафратга айланади.

Алам ва изтироблар ҳамма вақт ҳам ғазабнок кайфият туғдирмайди. Шеърятда кўпинча қаҳрамоннинг хушнуд ҳолати билан баробар оғир, ғам-андуҳли дамлари бўлиши табиий. Гап шундаки, ҳаётимизнинг ижтимоий асослари, моҳияти алам, изтиробларга имкон бўлган қадар ижобий, адолатли, умидли жавоб айтишни, кишининг кўнгил дардига малҳам, даво топишни, ташвишнинг охири хайрли кечишини тақозо этади. Шунинг учун ҳатто “адабий ҳижронга” ташланган шоира Зулфия лирик қаҳрамонининг кўз ёшлари бизга ҳаёт, муҳаббат, бахт қадрини ччандон билдириб, бизни ларзага солади-ю шу билан баробар, ёш ўрнида яна бахтиёр ҳаёт зиёси, табассум жилоланади. Лекин шоира талқинидаги бахт ғоят қийин бахт, ҳаёт табассуми ҳам ўйлантирувчи табассумдир...

Улкан қалб ва истеъдод соҳиби Александр Довженко 1954 йилдаёк (Совет ёзувчиларининг Бутуниттифок II съездида) рицарлик жасорати билан бадий асарларимизда алам, мусибатнинг мантикий ўрни бўлиши, ҳатто келажак коммунизм кишиси ҳам кимнидир, ниманидир йўқотган тақдирда изтироб чекиши, кўз ёши тўкиши мумкинлиги ҳақида айтган эди. Севинч ва изтироблар, бахт ва жудоликлар билан ўтган улуғ кураш йўлимиздаги баъзи аччиқ ҳақиқатлар тўғрисида атоқли совет шоирларидан Александр Твардовский “Йироқлардан йироқларга” поэмаси, Расул Ҳамзатов (бир қанча шеърлари ва “Доғистоним” насрий поэмаси) дадил, одилонга туриб, “бу ўз нуқсонимиз”, “ўз дардимиз” деб рўй рост айтдилар. Улар дард ва мусибатлар хусусида ёзганларида буюк эътиқодга эга бўлган руҳнинг аламонк кучи, аламонк гўзаллиги, ҳаётбахш кўтаринкилиги сезилиб туради. Михаил Светлов изтиробларни ифодалашда йиғлоқилик белгиси эмаслиги ҳақида тўхталиб шундай дейди: “Бахтсизлик қанчалик пинҳоний тутилса, шунчалик фожеъ тус олади. Йиғлаб турган она кўп ўтмасдан хотирамиздан кўтарилиши мумкин, сукут сақлаган она-чи? – сўнмас образдир” (“Булут ичидаги қуёш” деб номланган қайдлар).

Зулфиянинг абадий, “висолсиз ҳижрон” мавзуидаги шеърларининг жозиба куни шундаки, уларда инсон бошига тушган ғам, кулфат унинг бахти, секинчи сингари ҳаётининг ажралмас бўлаги сифатида талқин этилади. Мусибат, йўқотиш шунинг учун ҳам оғир, аччиқки, ҳаётнинг буюк оташи, бахтнинг бутун маъно ва қиммати билан ўлчанади. Шунинг учун ҳам ўлган васл умидлари тирик қўшиқдай, фожеъ кечинмалар тасвири боқий муҳаббат таронасидай янграйди.

Асқад Мухторнинг характерли бир шеъри бор. Ҳар тонгда бир йигит соҳилга чиқиб, сувга узоқ тикилиб қолади, қайта топилмас муҳаббатига тикилади. Унинг изтироблари сувнинг оқими каби чексиз.

Қуёши бор, ойи бору

Кўнглига қил сиғмайди.

Ўз уйида ёқилмаган

Чироғига йиғлайди.

(“Тонг олдидан бир йигит...”).

Эл фарзанди, мамлакат граждани, меҳнаткаш инсон учун шахсий бахт, оила ҳаловати нақадар зарур!.. Шу маънода севиб бахтиёр бўлиш ёки муҳаббат давлатини бой бериб қўйиш, ундан бебаҳралик дарди бизнинг янги инсоний муносабатлар шароитимизда фақат бир кишининг “шахсий” иши бўлиб қолмайди. Шоир сатрларининг бизга таъсир этиш боиси ҳам шунда.

Шеърятнинг ҳазин, “аламли” элементи турли шаклларда учрайди. Ҳаёт ҳақиқатини фалсафий мушоҳада қилган шоир буни биз ҳаёлимизга келтирмаган, зоҳиран ҳаётнинг “аччиқ маъноси” кўринмаган бир парча қоғоз тимсолида беради.

Менга қолса,

Энг оғири

Бир нарса холос:

Қоғоз оғир ҳаммасидан.

Бир парча қоғоз!

Шу сўради билдирмасдан

Кучни, дармонни.

Шу совутар аста

Баданда қонни.

(“Темир оғир дерлар...”).

Турмушнинг, айниқса, доғ-ҳасратли томонларини тасвирлаш шоирдан катта масъулият ва санъатни талаб қилади. Негаки, шоир халқ номидан, эзгулик номидан гапиради, киши дардини билишда ва унга ҳамдард бўлишда юксак гуманизм нуқтаи назарида туради. Қийин дақиқаларда қалби буюрганича иш тутади. Ҳаётда севинч ва аламлар йўлдош экан, асли бу зиддиятда катта ҳаракатлантирувчи куч бор. Аламлар кўпинча қувончга

айланади, уларнинг заминида эрталиқ кун ташвишлари туғилади. Ҳаётнинг бу доимий ҳодисаси олдида мусибатлар, бахтсиз тасодифлар, йўқотишлар нисбий ҳоллар дейиш мумкин. Шоир қанчалиқ ҳақиқатпарвар бўлса, шунчалиқ гўзаллик шайдоси. Одамларга яхшилик, қувонч ҳадя этишда унинг ҳиммати баланд. Шунинг учун ҳам у севинч ва аламлар ўртасидаги нозик нисбатни бошқалардан яхшироқ ва руҳан юксакроқда туриб англайди, яъни зиддиятларни, асосан, унинг кишини қувонтирадиган самараларида, лаҳза сайин туғилиб турувчи янгиликлари ва гўзалликларида кўради. Ҳаёт мантиқи ўзи зиддиятлар курашнинг аксари ҳолларда “бахт ва шодлик” ғалабасига олиб келишини тақозо қилмайдими? Афсуски, баъзи шоирлар, биринчи галда, ҳаёт ҳақиқатини чуқурроқ идрок этиб кўрмаганлари сезилади.

Юрак, юрак, тентаккинам, шошмай тур бир оз,

Бу дунёда ширинликдан аччиқлик кўпроқ.

Бу дунёда аччиқ кўпроқ, аммо яхши кун

Ёмон кундан кўпроқ бўлур, ишонмоқ керак.

(Азиз Абдураззоқ).

Бу сатрлар лоақал юқорида қайд қилганимиз ҳаётнинг ўзидаги “аччиқ ва ширин маъно”лар нисбатини тўғри талқин этиб беролмайди, ваҳоланки, шоир ҳаётни ҳаққоний тасвирлаш билан кифояланмай, **унга бугунги, шеъриятимизнинг юксак талаблари даражасида туриб, баланд руҳ бағишлаши керак.** Албатта, шоир шахсан ўзи кечирган ёки дўстлари, замондошлари бошига тушган бирор бахтсизлик, ранж ҳақида нимадай туролмайди. Лекин ёзганда Зулфия, Шайхзода сингари шоирларда бўлган собит маслак, ниятнинг аниқлиги, олижаноблиги, ўткир мушоҳада билан ёзмоқ лозим. Такрор айтамиз, шоир аччиқ-алам сабабларини, маъносини таҳлил қилиш билан чекланмайди, балки китобхон учун манффаатдор, унинг эътиқод ва эътимодини янада кучайтирувчи, таъбини эркалаб, дидини ардоқловчи энг зарур фикрни илгари суради.

Зулфиянинг:

Бирга қолиш учун сен билан

Куяману бўлмайман адо...

Мени шодлик, бахт бошлаб юрар,

Мен – қалб аталган дардни...

Ёки Шайхзоданинг:

Ўлганга юз соат йиғлаб тургандан

Уни тиригида бир соат йўқланг! –

каби ҳаёт тўла, сермазмун, ўтли-оташли, айни вақтда бениҳоя аламнок сатрлари бизнинг яшаш ва курашимиз учун озмунча руҳий қувват, мадад берадими! Бу хил сатрлардаги афғон бизга ўзгалар ғамидан изтироб чекишни ўргатади, инсонни, дўстни, бахтни қадрлашни ўргатади.

Шоирнинг қизғин, самарали ижоди – бу **шеъроятга кўчган ҳаётдир**. Бу – интилиш, яратиш наъъаси, доимий тетиклик, тўсиб, тўхтатиб бўлмас бир куч-қувват, ҳаёт чашмасининг уйқу билмаслиги... Бошқача айтганда, инсон қалбида содир бўладиган турли-туман кайфиятлар ҳам – бари ҳаётнинг ҳаракат, жозиба, гўзаллик қонунига, унинг меҳр-оташига, истиқболига хизмат қилади.

Шоир ҳаётини, қаҳрамон дунёсини ҳам шундай англаймиз.